

Нова
українська
школа

Юрій Косенко

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

7

клас

Юрій Косенко

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Підручник
для осіб з особливими освітніми потребами (F 70)
7 клас

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Чернівці
МПП «Букрек»
2024

УДК 37.091.214.18:376–056.36.(075)
К71

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(лист Міністерства освіти і науки України від 29.03.2024 р. № 422)*

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Косенко Ю. М.

К71 Історія України : підручник для осіб з особливими освітніми
потребами (F 70). 7 клас. Чернівці : МПП «Букрек», 2024. 288 с. : іл.
ISBN 978-966-997-235-4

УДК 37.091.214.18:376–056.36.(075)

ЗМІСТ

Вступ	6
-------------	---

Розділ I. Життя людей у первісні часи

§ 1. Первісне суспільство. Кочовий спосіб життя	8
§ 2. Розвиток первісного суспільства. Добування вогню, приручення тварин, винайдення колеса, обробка металів	13
§ 3. Землеробство первісних людей	18
§ 4. Скотарство первісних людей	21
Узагальнення до розділу «Життя людей у первісні часи»	25

Розділ II. Життя східних слов'ян

§ 5. Розселення східнослов'янських племен	29
§ 6. Устрій східнослов'янських племен	34
§ 7. Заняття східних слов'ян	38
§ 8. Слов'янські поселення і житла	42
§ 9. Вірування та звичаї східних слов'ян	46
Узагальнення до розділу «Життя східних слов'ян»	52

Розділ III. Княжа Русь-Україна

§ 10. Князь Олег. Утворення Київської держави	55
§ 11. Правління князя Ігоря	60
§ 12. Внутрішня і зовнішня політика княгині Ольги	64
§ 13. Князювання Святослава Хороброго	68
§ 14. Київська держава за часів Володимира Великого	72
§ 15. Запровадження християнства в Русі-Україні	77
§ 16. Князь Ярослав Мудрий. «Руська правда». Зростання авторитету Київської держави	82
Узагальнення до розділу «Княжа Русь-Україна»	87

Розділ IV. Устрій, побут і культура Русі-України

§ 17. Суспільно-політичний устрій Київської держави IX–XII (9–12) століть	89
---	----

§ 18. Церква за часів Русі-України.....	93
§ 19. Розвиток ремісництва в Київській державі.....	97
§ 20. Торгівля в добу Київської держави.....	100
§ 21. Побут мешканців Київської держави.....	103
§ 22. Київ — столиця давньоукраїнської держави.....	108
§ 23. Міста Русі-України.....	113
§ 24. Архітектура й образотворче мистецтво східних слов'ян у IX–XII (9–12) століттях.....	116
§ 25. Кирило і Мефодій — засновники слов'янської писемності. Кирилиця.....	121
§ 26. Поширення писемності. Літописи та інші твори літератури Київської держави.....	124
§ 27. Усна народна творчість за часів Київської держави.....	128
Узагальнення до розділу «Устрій, побут і культура Русі-України»	132

Розділ V. Занепад Київської держави

§ 28. Роздробленість Русі-України.....	134
§ 29. Половецька загроза.....	138
§ 30. Правління Володимира Мономаха. «Повчання дітям».....	143
§ 31. Боротьба за Київ. Занепад столиці.....	148
§ 32. Монголи.....	152
§ 33. Початок монгольської навали. Битва на річці Калці.....	155
§ 34. Вторгнення Хана Батия на українські землі.....	159
§ 35. Героїчна оборона Києва 1240 року.....	163
§ 36. Захоплення монголами давньоруських земель.....	167
§ 37. Життя в Русі за монгольського іґа.....	171
Узагальнення до розділу «Занепад Київської держави»	174

Розділ VI. Волинсько-Галицьке князівство (Держава Романовичів)

§ 38. Об'єднання Волинського і Галицького князівств Романом Мстиславовичем.....	177
§ 39. Князь Данило Галицький. Внутрішня і зовнішня політика.....	181
§ 40. Спадкоємці Данила Галицького.....	187
Узагальнення до розділу «Волинсько-Галицьке князівство» (Держава Романовичів).....	193

Розділ VII. Українські землі у складі

Великого князівства Литовського

§ 41. Князь Любарт. Загарбання Волині й Галичини сусідніми державами.....	196
§ 42. Князь Ольгерд. Приєднання українських земель після перемоги над монголами біля річки Сині Води.....	201
§ 43. Суспільно-політичний устрій Великого князівства Литовського у другій половині XIV–XVI (14–16) століттях.....	205
§ 44. Життя селян у Литовській державі.....	210
§ 45. Розвиток ремісництва та торгівлі у Великому князівстві Литовському.....	213

Узагальнення до розділу

«Українські землі у складі

Великого князівства Литовського» 218

Розділ VIII. Україна у складі Речі Посполитої

§ 46. Кревська унія 1385 року.....	221
§ 47. Руське князівство. Повстання князя Михайла Глинського.....	227
§ 48. Люблінська унія 1569 року. Утворення Речі Посполитої.....	230
§ 49. Церковна унія 1596 року.....	235
§ 50. Захист прав українського народу. Православні братства.....	240
§ 51. Суспільні стани Речі Посполитої.....	243

Узагальнення до розділу

«Україна у складі Речі Посполитої» 248

Розділ IX. Кримське ханство

§ 52. Суспільно-політичний устрій Кримського ханства.....	252
§ 53. Заняття та побут кримських татар.....	258
§ 54. Вірування кримських татар.....	264

Узагальнення до розділу

«Кримське ханство» 268

Узагальнення до курсу..... 272

Найважливіші історичні події.....	279
Видатні діячі давньої України.....	279
Словник історичних понять.....	280

Вступ

Юні друзі та подруги! Людство живе на Землі тривалий час. З давніх часів люди намагалися покращити своє життя, зробити його більш зручним. Так первісні люди почали будувати житла, шити одяг, добувати вогонь, винайшли колесо, виготовляли знаряддя праці, зброю, прикраси. Протягом тривалого часу люди обробляли землю, доглядали за домашніми тваринами, займалися полюванням, ловили рибу тощо.

Траплялися періоди, коли їхньому мирному життю загрожували ворожі війська. Тоді починалися війни, під час яких гинули люди, руйнувалися давні міста, знищувалися пам'ятки культури (храми, будинки, книги, посуд та інше). Але війни завжди закінчувалися і людство продовжувало своє життя. Люди відновлювали та засновували міста, виробляли предмети побуту, займалися торгівлею, скотарством та землеробством тощо.

Упродовж багатьох років одні народи зникали, інші перемішувалися із сусідніми або переселялися на нові землі. Кожний народ мав своїх ватажків, імена яких не завжди зберігалися в історії. На всій Землі протягом багатьох століть жили різні народи, засновувалися і руйнувалися різні держави.

Дізнатися про життя людей у давні часи допоможе вам наука історія. **Історія — це наука про минуле людства. Вона вивчає життя людей від найдавніших часів до сьогодення.**

Діти, ви живете в Україні. Наша країна має свою історію. Її минуле досліджують історики. Найбільш відомим істориком України вважається **Михайло Грушевський**. Він написав близько двох тисяч праць з історії України. Найславетнішою з них є «Історія України-Руси».

Монумент
Незалежності

Історія України — це історія вашої сім'ї і багатьох українських родин, яка відбувалася протягом тривалого часу. Знання історії України дасть вам змогу більше дізнатися про життя і діяльність відомих державних діячів, військових ватажків, представників культури, які прославляли нашу країну в різні часи. Історія розповість вам про український народ, його звичаї, традиції, культуру. Історія вчить любити свою Батьківщину, цінувати здобутки попередніх поколінь.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ !

Історія — це наука про минуле людства.

Історики — люди, які вивчають минуле людства.

ІМЕНА

Михайло Грушевський — відомий український історик.

ЗАПИТАННЯ

1. Як називається ваш новий предмет?
2. Що таке історія?
3. Хто такі історики?
4. Кого з відомих істориків України ви знаєте?
5. Чому потрібно вивчати історію своєї Батьківщини?

У підручнику звертайте увагу на запитання, виділені блакитним кольором. Над ними, можливо, потрібно буде поміркувати ретельніше.

ЗАВДАННЯ

1. Знайдіть на карті м. Київ, обласний центр, рідне місто чи село.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Історичний музей — це установа, де зберігають, вивчають і показують людям пам'ятки давнини. Музеї організовують виставки стародавніх речей на певні теми. Музейна виставка називається експозицією, а предмети, які розміщені в ній, — експонатами.

Експозиція Національного військово-історичного музею України

Розділ І. Життя людей у первісні часи

§1. Первісне суспільство. Кочовий спосіб життя

На минулому уроці ви дізналися про таку науку, як історія, та людей, які її вивчають, — істориків. Вони досліджують минуле України — нашої Батьківщини.

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся про первісних людей, їхній спосіб життя у далекі минулі часи.

Ручне рубило

Перші люди з'явилися на нашій планеті більше 2 мільйонів років тому. Ці люди вміли користуватися вогнем, виготовляли прості знаряддя праці з каміння, кісток та дерева. Основними знаряддями праці первісних людей були палка та рубило. Ручне **рубило** — це кам'яний інструмент із гострим ударним наконечником і потовщеним заокругленим руків'ям. Первісні люди використовували рубило замість ножа та сокири. Більшість інструментів виготовляли з каменю, тому в історії цей час називають **«кам'яним віком»**.

Знаряддя первісних людей

Поступово первісні люди вдосконалювали знаряддя праці. Вони навчилися виготовляти скребки, ножі, сокири, списи, мо-

лотки та інші інструменти. Дрібні знаряддя — голки або крючки — виготовляли з кісток і рогів тварин.

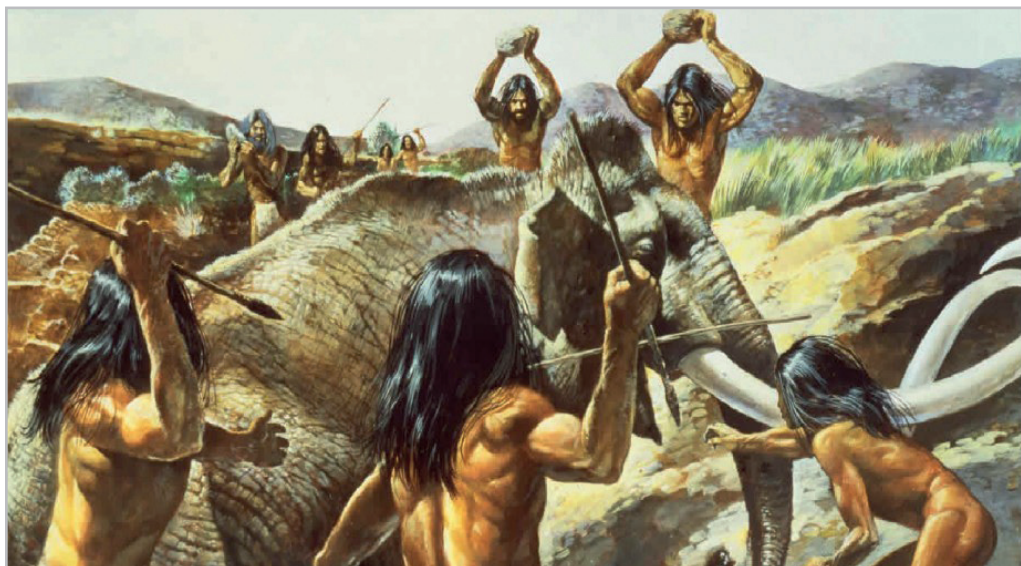
Близько 1 мільйона років тому первісні люди з'явилися на території сучасної України. Учені знайшли їхнє місце стоянки поблизу села Королево на Закарпатті.

Найдавніша стоянка первісних людей в Україні

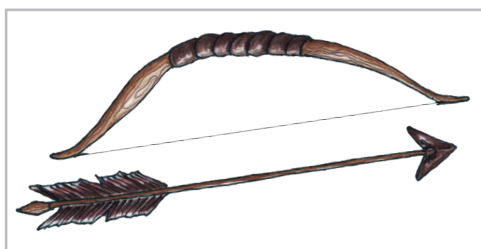
Життя людей кам'яного періоду залежало від природи та клімату. **Клімат** — це перебіг природних процесів на певній території (температура повітря, хмарність, кількість опадів, висота і стан сніжного покриву тощо). Первісні люди в пошуках їжі пересувалися з місця на місце, тобто вели **кочовий спосіб життя**. Щоб вижити, вони займалися **збиральництвом, полюванням і рибальством**. Збирали їстівні рослини — овочі, фрукти, ягоди, корінці, трави, гриби тощо. Полювали на оленів, диких коней, бізонів, мамонтів та інших тварин. Вполювати велику тварину було складно й небезпечно, тому первісні люди збиралися великими гуртами, робили засідки та пастки.

Первісні люди намагалися влаштовувати своє житло в печерах і ущелинах. Найчастіше такі помешкання облаштовували ближче до води, щоб мати змогу полювати на тварин під час водопою.

Полювання первісних людей

З часом клімат на території України змінився. Стало тепліше. Збільшилася кількість водойм і лісів. З'явилися нові рослини. На зміну тваринам-велетням прийшли невеликі й спритні тварини.

Лук зі стрілою

Щоб їх уполювати, треба було змінювати спосіб мисливства. Так з'явився лук зі стрілами. Завдяки такій зброї вже не потрібно було підходити до тварини дуже близько. Людина могла полювати на відстані 100 метрів.

Життя первісних людей було важким, небезпечним і залежало від навколишнього середовища: клімату, рослинного й тваринного світу.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ !

Рубило — кам'яний інструмент із гострим ударним наконечником і потовщеним заокругленим руків'ям.

Кам'яний вік — період в історії людства, коли переважну більшість знарядь праці виготовляли з каменю.

Стоянка первісних людей

Клімат — перебіг природних процесів на певній території (температура повітря, хмарність, кількість опадів, висота і стан сніжного покриву тощо).

Кочовий спосіб життя — це спосіб життя, при якому спільнота не має постійного житла і переміщується з одного місця на інше.

ЗАПИТАННЯ >

1. Якими знаряддями праці користувалися первісні люди?
2. З яких матеріалів первісні люди виготовляли свої знаряддя праці?
3. Де учені знайшли стоянку первісних людей?
4. Який спосіб життя вели первісні люди?
5. Як ви розумієте слова «кочовий спосіб життя»?
6. Чим займалися первісні люди?
7. Які їстівні рослини вживали первісні люди?
8. Де влаштовували свої житла первісні люди?
9. Яку зброю винайшли первісні люди, щоб полегшити полювання?
10. Що спричинило заселення території сучасної України тваринами невеликих розмірів?

ЗАВДАННЯ

1. Намалюйте в зошиті знаряддя праці й мисливства первісних людей.

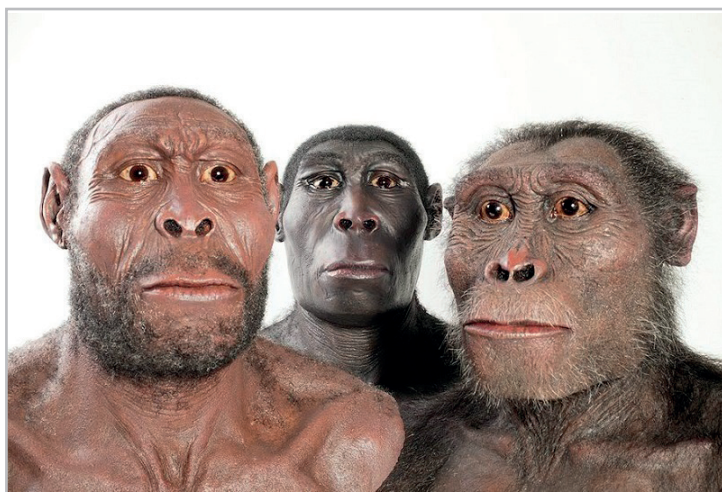

ЦІКАВО ЗНАТИ

За час існування людини її щелепа зазнала змін. У первісних людей було не 32 зуби, як у їхніх нащадків, а 36 і навіть більше. Така кількість зубів пояснюється тим, що їжа давніх людей була жорсткою й грубою і для її пережовування потрібно було багато зусиль. Саме тому в усіх без винятку була масивна, висунута вперед щелепа. Зуби первісних людей були дуже міцними і здоровими.

Учені вважають, що з часу, коли прадавні люди навчилися користуватися вогнем, винайшли нові знаряддя праці, що давали змогу подрібнювати їжу, у них почала змінюватися й щелепа. Щелепний апарат вже не піддавався такому великому навантаженню. Тому з часом зуби стали зменшуватися, а сама щелепа набула сучасного вигляду.

До речі, у наш час іноді трапляються випадки, коли в людини є не 32, а 36 зубів.

Первісні люди

§ 2. Розвиток первісного суспільства.

Добування вогню, приручення тварин, винайдення колеса, обробка металів

На минулому уроці ви дізналися про життя первісних людей у давнину. Пригадайте, якими знаряддями праці користувалися первісні люди. З яких матеріалів виготовляли первісні люди свої знаряддя праці? Де знайшли стоянку первісних людей на території України? Який спосіб життя вели первісні люди? Як ви розумієте слова «кочовий спосіб життя»? Чим займалися первісні люди? Які їстівні рослини вживали первісні люди? Де влаштували свої житла первісні люди? Яку зброю винайшли первісні люди, щоб полегшити полювання?

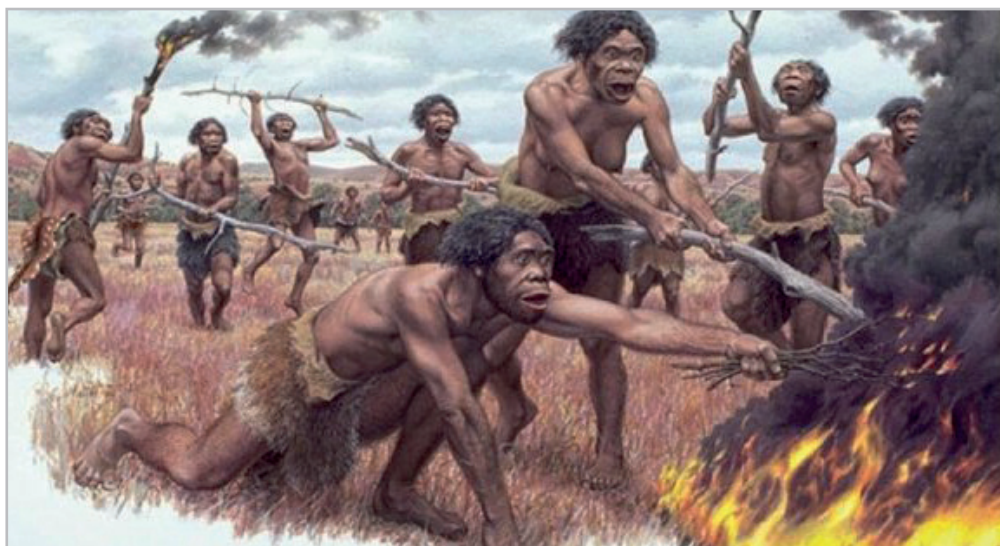
На цьому уроці ви дізнаєтеся про розвиток первісного суспільства, а саме про добування вогню, приручення тварин, винайдення колеса, обробку металів тощо.

Одним із важливих показників розвитку первісного суспільства є початок використання вогню. Сотні тисяч років тому первісні люди жили в печерах, вдягалися в шкури звірів і їли те, що вдавалося назбирати або вполювати.

У ті часи часто траплялися пожежі, що виникали внаслідок потрапляння блискавок у сухі дерева або виверження вулканів. Первісні люди зрозуміли, що завдяки вогню можна приготувати гарячу та смачну їжу, грітися біля багаття, відганяти диких тварин тощо.

Первісні люди не одразу навчилися добувати вогонь, спочатку просто підтримували його. Зазвичай це робили жінки. Вони стежили, щоб полум'я не згасало, тому вчасно підкладали дрова в багаття.

Згодом люди навчилися добувати вогонь. Це робили декількома способами: висікали іскру при ударі каменя об камінь або шляхом тертя сухої палиці об сухе дерево.

Первісні люди і вогонь

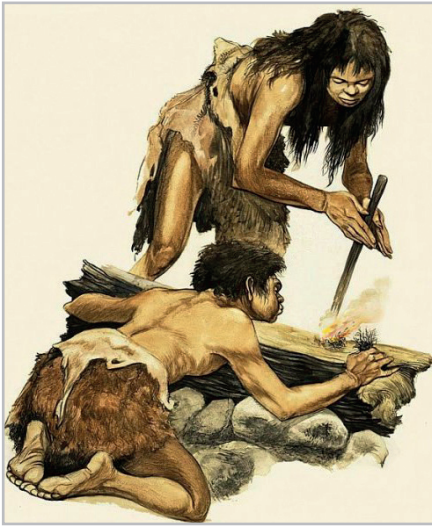
Приготування їжі на вогні

Використання вогню змінило поведінку людей. Вони стали менше залежати від природи. Могли працювати не тільки у світлу пору доби, а й після заходу сонця.

Нашим предкам вдалося приручити деяких диких тварин. Першим приручили собак. Приручені собаки захищали людей від хижаків, допомагали мисливцям на полюванні, гріли господарів у холодні ночі. З часом люди одомашнили овець, кіз, корів, коней, свиней та різноманітну птицю.

Завдяки свійським (прирученим) тваринам, люди вже не залежали від полювання. Вони мали

змогу отримувати молоко та молочні продукти, м'ясо, рибу, яйця, шкіру, хутро, пух, пір'я, жири тощо.

Добування вогню

Полювання первісної людини з собаками
(малюнок на скелі)

Первісні люди в пошуках кращих умов проживання пересувалися з місця на місце, тобто вели кочовий спосіб життя. Людям було складно переміщувати свої пожитки на велику відстань. Тому з часом вони вигадали колесо. **Колесо** — це пристрій у вигляді диска або кола зі спицями, що обертається навколо своєї осі. Колеса почали встановлювати на вози. За допомогою возів було легше і швидше перевозити речі.

Тривалий час первісні люди виготовляли свої знаряддя праці з каменю. З часом вони звернули увагу, що під час нагрівання мідної руди з неї витікає метал — мідь. Мідь — це м'який метал. Тому зроблені з міді ножі й сокири швидко тупилися. Наші предки намагалися зробити міцнішими мідні інструменти. Вони виявили, що сплав міді та олова є дуже міцним.

Давні колеса

Мечі з бронзи

Залізні мечі

Тож почали розплавлювати й змішувати ці речовини. Так винайшли бронзу. З неї робили зброю, знаряддя праці та інші вироби.

Згодом навчилися виплавляти з залізної руди залізо й виготовляти з цього металу важливі для господарства речі.

Отже, винаходи первісних людей мали велике значення для розвитку людства. І в наш час використовують вогонь, утримують домашню худобу, використовують колесо та вироби з різних металів.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ !

Колесо — пристрій у вигляді диска або кола зі спицями, що обертається навколо своєї осі.

Мідь — кольоровий метал рожево-червоного кольору.

Бронза — сплав міді та олова.

Залізо — сріблясто-сірий, пластичний і ковкий метал.

ЗАПИТАННЯ >

1. Як виникав вогонь природним шляхом?
2. Хто стежив за полум'ям?
3. Навіщо первісні люди підтримували вогонь?
4. Якими способами люди добували вогонь?
5. Яку тварину першою приручила людина?
6. Яких тварин і птахів одомашнила людина?
7. Навіщо люди вигадали колесо?
8. Назвіть сучасні пристрої і механізми, в яких є колесо.

9. З яких металів люди навчилися виготовляти потрібні їм предмети?

10. Сплав яких металів утворював бронзу?

ЗАВДАННЯ

1. Накресліть у зошиті та заповніть таблицю. Вкажіть, де сучасні люди використовують здобутки предків.

Здобутки первісних людей	Наш час
Вогонь	
Одомашнені тварини	
Колесо	
Вироби з металів	

ЦІКАВО ЗНАТИ

Науковці вважають, що життя первісних людей було коротким. Більшість з них не доживала навіть до 40 років. Це пов'язано з відсутністю медицини та небезпеками, які їх оточували, адже завжди поруч перебували хижі звірі.

Попри складне життя, у первісних людей також існувала мода. Уже в ті часи жінки носили прикраси з кісток, зубів, камінців, зміїної шкіри і сушених плодів.

Археологи знайшли поховання жінки, яка мешкала орієнтовно 45–50 тисяч років тому. На ній також були прикраси — кігті птаха. Шведський скульптор Оскар Нільсон за черепом відтворив зовнішній вигляд цієї людини.

Відтворена зовнішність жінки, яка мешкала 45–50 тисяч років тому

§3. Землеробство первісних людей

На минулому уроці ви дізналися про розвиток первісного суспільства, а саме про добування вогню, приручення тварин, винайдення колеса, обробку металів тощо. Пригадайте, як у давні часи в природний спосіб міг з'явитися вогонь. Хто стежив за полум'ям? Якими способами люди добували вогонь? Яку тварину першою приручила людина? Яких тварин і птахів одомашнила людина? Навіщо люди вигадали колесо? З яких металів люди навчилися виготовляти потрібні їм предмети?

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся про землеробство первісних людей.

З давніх часів люди займалися збиральництвом. Вони збирали різноманітні їстівні рослини. У багатьох рослин їстівним було зерно. Первісні люди помітили, що зерна, які потрапляють у землю, з часом проростають і дають новий урожай. Тож люди почали саджати зерна в землю. Вирощували просо, пшеницю, жито, ячмінь, горох, часник, цибулю тощо. Для цього розпушували землю загостреною палицею, а потім замінили її мотикою. **Мотика** — це інструмент, який складається з палки і загостреного кам'яного або кістяного наконечника. Окрім мотики, первісні люди для розпушування землі використовували лопати та інші знаряддя.

Мотика

Восени стиглі колоски зрізували серпами. Спочатку серпи робили з рогів чи кісток тварин. Пізніше навчилися виготовляти їх з бронзи та заліза. Тривалий час люди вживали в їжу зерно в сирому вигляді, згодом навчилися висушувати зерно та розтирати його на борошно. Подрібнювали зерно за допомогою кам'яних зернотерок. З борошна й води робили тісто, яке

запікали на розпеченому камінні. Так з'явився перший хліб.

Пізніше люди помітили, що посіви можуть загинути від посухи. Вони навчилися затримувати річкову воду і спрямовувати її на поля. Для цього люди будували канали, якими вода з річок та озер потрапляла на поле і зрошувала його.

Заняття людей землеробством забезпечило їх рослинною їжею в необхідній кількості. Це полегшило виживання первісних людей. Майже всі культурні рослини, які використовують сучасні люди, були відібрані з багатьох диких рослин первісними людьми.

Бронзовий серп

Зернотерка

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ !

Землеробство — оброблення землі з метою отримання урожаю.

Мотика — це інструмент, який складається з палки і загостреного кам'яного або кістяного наконечника.

ЗАПИТАННЯ >

1. Які зернові культури вирощували первісні люди?
2. Які інструменти використовували первісні люди для обробітку землі?
3. Який вигляд мала мотика?
4. Чому первісні люди почали займатися землеробством?
5. Чим зрізували стиглі колоски?
6. Як подрібнювали зерно?
7. Де пекли хліб первісні люди?
8. Що робили люди в посушливих місцях для покращення урожаю?

ЗАВДАННЯ

1. З'єднайте словосполучення, щоб отримати прислів'я. Запишіть їх у зошит.

Щоб хліб мати —

Хліб —

Без солі не смачно, а без

усьому голова.

хліба не ситно.

треба добре працювати.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Щороку 16 жовтня відзначається Всесвітній день хліба. Це свято — данина поваги тому, без чого здавна не обходиться майже жодна трапеза у світі. Цей день — нагадування всьому світу, що існують люди, які голодують.

Слово «хліб» походить від грецького слова «клібанос» (так називався горщик, у якому випікали хліб). Від слова «клібанос» походить назва хліба в стародавніх німців — «лайб», естонців — «лейб» і в українців — «хліб».

Ставлення до хліба завжди було дуже поважним. Існує безліч традицій, прикмет і вірувань, пов'язаних із цим продуктом. Наприклад, люди вірили, що в жодному разі не можна викидати хліб, залишати на столі перевернутим, не можна їсти хліб за спиною людини — заберете її силу. Якщо впав шматок хліба на підлогу — чекайте гостей. Не можна різати хліб у всячому положенні — грошей не буде та інші.

Хліб

§ 4. Скотарство первісних людей

На минулому уроці ви дізналися про землеробство первісних людей. Пригадайте, які зернові культури вирощували первісні люди. Які знаряддя праці використовували первісні люди для обробітку землі? Який вигляд мала мотика? Чому первісні люди почали займатися землеробством? Чим зрізували стиглі колоски? Як подрібнювали зерно? Де випікали хліб первісні люди? Що робили люди в посушливих місцях для покращення урожаю?

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся про скотарство первісних людей.

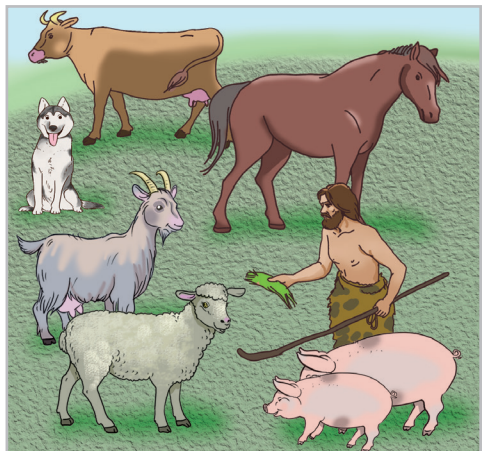
Первісні люди з давніх-давен займалися мисливством. Вони полювали на різних диких звірів: мамонтів, ослів, коней, турів (диких биків), кіз, свиней та інших. Траплялися випадки, коли мисливцям вдавалося приносити у свої поселення поранених або молодих тварин. Їх підгодовували, лікували й таким чином приручували. У приручених тварин народжувалися свої дитинчата, які звикали жити поруч із людьми.

Науковці вважають, що першим був одомашнений собака. Потім приручили овець, кіз, корів, коней, свиней та інших тварин.

Собака допомагав у полюванні та охороні помешкань первісних людей. Також собак використовували для перевезення

Мисливці несуть до поселення маленьке козеня

Одомашнені тварини

Процес майстрування житла

Давні люди верхи на конях

вантажів. Свійську худобу влітку випасали, підгодовували, а взимку тримали в загородах і годували скошеною сухою травою (сіном) або іншою їжею.

Завдяки скотарству люди перестали бути залежними від результатів полювання. Тепер вони були забезпечені м'ясом та жирами, молоком і молочними продуктами. Шкіру та вовну використовували для виготовлення жител, одягу й тканин.

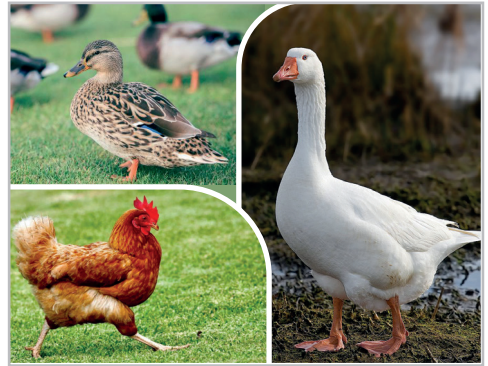
Поступово люди почали відбирати на розплід покірних, найбільш здорових і сильних тварин. Люди використовували свійських тварин не тільки для їжі, але й як тяглову силу в господарстві — для обробітку землі, перевезення вантажів та інших робіт. Для пересування використовували коней, віслюків і волів. На них їздили верхи або запрягали у вози.

Окрім тварин, люди приручили окремі види птиці: курей, гусей та качок. Свійська птиця швидко росла, була невибагливою в догляді й давала людям смачне м'ясо, яйця та пір'я.

Землеробство і скотарство зробили можливим осіле життя первісних людей. Деякі з них припинили кочувати, почали будувати постійне житло для себе, а також будівлі для домашньої худоби, комори та інші господарські споруди. У коморах зберігалися запаси

зерна, які необхідно було захищати від гризунів. Така необхідність призвела до одомашнення кішки.

Давні люди дуже цінували свійську худобу. Вона стала мірилом багатства. Той, у кого були великі стада худоби, вважався заможною людиною, а хто цього не мав — вважався бідним.

Качка, курка та гуска

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ !

Скотарство — розведення домашніх тварин.

Сіно — скошена суха трава.

Комора — будівля для зберігання зерна, іноді інших речей.

ЗАПИТАННЯ >

1. Як люди почали приручувати диких тварин?
2. Яка тварина першою була одомашнена?
3. Яких тварин вдалося приручити первісним людям?
4. Яка користь людям була від приручених тварин?
5. Яких тварин використовували для швидкого пересування і перевезення речей?
6. Яку птицю вдалося приручити людям?
7. Яку користь приносили людям приручені птахи?
8. Навіщо люди приручили кішку?
9. Що в давні часи вказувало на заможність людини?

ЗАВДАННЯ

1. Відгадайте загадки. Відповіді запишіть у зошит.

а) І ввечері, і зранку

Вартую я на ґанку.

І кусаю, і гарчу —

В дім чужих не пропушу.

(С...)

б) Стоїть у стайні,

Вівса просить

І на собі

Хлопців возить.

(К...)

в) Хто пасеться на лужочку
Товстобокий, наче бочка?
Дає всім молочко,
І дбає про наше здоров'ячко.

(К...)

г) А ото що за тварина?
Їй багно, немов перина.
Ляже в нього і дріма,
Рохне, стогне. Хто вона?

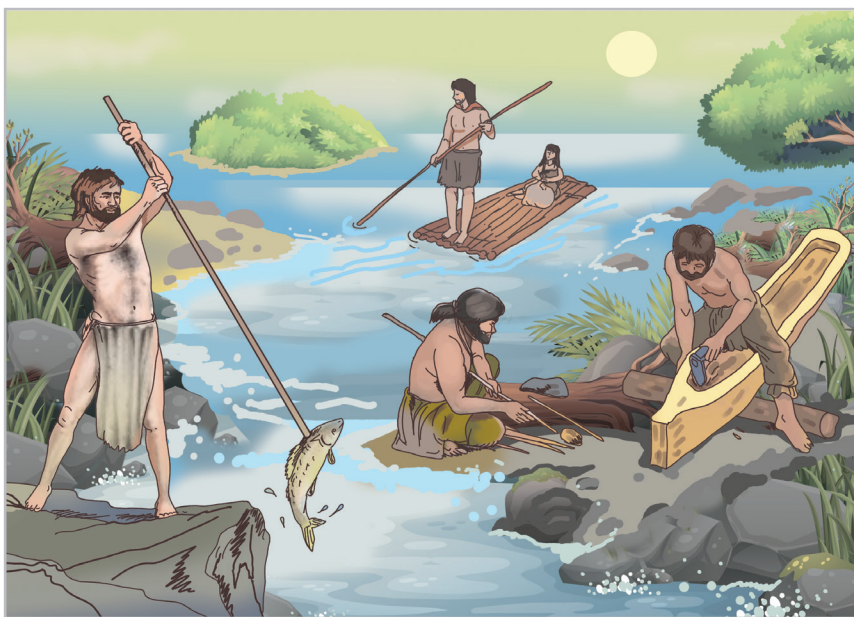
(С...)

ЦІКАВО ЗНАТИ

Окрім мисливства, збиральництва, полювання і землеробства, первісні люди займалися рибальством. Спочатку люди ловили рибу просто руками або за допомогою загостреної палиці, заганяючи рибу на міліну. З часом люди навчилися з кісток тварин виготовляти гарпуни і рибальські гачки. А коли навчилися виготовляти бронзу, то робили гарпуни з цього металу.

Для пересування по воді використовували плоти — зв'язані між собою невеличкі стовбури дерев. Також виготовляли човни-довбанки, які видовбували зі стовбура дерева. Рухалися по воді за допомогою весел. Пізніше навчилися пересуватися за допомогою вітру — напнувши вітрила.

Так первісні люди пересувалися по воді й займалися рибальством

Узагальнення до розділу «Життя людей у первісні часи»

Перші люди з'явилися на нашій планеті декілька мільйонів років тому. Основними знаряддями праці первісних людей були палка та рубило. Ручне рубило — це кам'яний інструмент із гострим ударним наконечником і потовщеним заокругленим руків'ям. Первісні люди використовували рубило замість ножа та сокири. Більшість інструментів люди виготовляли з каменю, тому в історії цей час називають «кам'яним віком».

Поступово первісні люди вдосконалювали знаряддя праці. Вони навчилися виготовляти скребки, ножі, сокири, списи, молотки та інші інструменти. Дрібні знаряддя, такі, як голки або крючки, виготовляли з кісток і рогів тварин.

Близько 1 мільйона років тому первісні люди з'явилися на території сучасної України. Учені знайшли місце стоянки первісних людей поблизу села Королево на Закарпатті.

Первісні люди в пошуках їжі пересувалися з місця на місце, тобто вели кочовий спосіб життя. Щоб вижити, вони займалися збиральництвом, полюванням і рибальством. Збирали їстівні рослини — овочі, фрукти, ягоди, корінці, трави, гриби тощо. Полювали на оленів, диких коней, бізонів, мамонтів та інших тварин. Вполювати велику тварину було складно й небезпечно, тому первісні люди збиралися великими гуртами, робили засідки та пастки.

Свої житла вони влаштовували в печерах і ущелинах. Намагалися знаходити такі помешкання ближче до води, щоб полювати на тварин під час водопою.

Життя первісних людей змінилося після того, як вони научилися користуватися вогнем. За його допомогою можна

було приготувати гарячу та смачну їжу, грітися біля багаття, відганяти диких тварин тощо. Також людям вдалося приручити тварин. Першим приручили собаку. Приручені собаки захищали людей від хижаків, допомагали мисливцям на полюванні, гріли господарів холодними ночами. Потім люди приручили овець, кіз, корів, коней, свиней та різноманітну птицю. Завдяки скотарству люди перестали бути залежними від результатів полювання. Тепер вони були забезпечені м'ясом та жирами, молоком і молочними продуктами. Шкіру та вовну використовували для виготовлення жител, одягу і тканин. Домашня птиця давала смачне м'ясо, яйця та пір'я.

Первісні люди почали займатися землеробством — обробляли землю та саджали зерна рослин. Вирощували просо, пшеницю, жито, ячмінь, горох, часник, цибулю тощо. Для цього розпушували землю загостреною палицею, а потім замінили її мотикою. Мотика — це інструмент, який складається з палки і загостреного кам'яного або кістяного наконечника. Окрім мотики, первісні люди для обробітки землі використовували лопати та інші знаряддя.

Восени стиглі колоски зрізували серпами. Спочатку серпи робили з рогів чи кісток тварин. Пізніше навчилися їх виготовляти з бронзи та заліза. Тривалий час люди харчувалися зерном у сирому вигляді, згодом навчилися висушувати його та розтирати на борошно. Подрібнювали зерно за допомогою кам'яних зернотерок. З борошна й води робили тісто, яке запікали на розпеченому камінні. Так з'явився перший хліб.

Заняття людей землеробством забезпечило їх рослинною їжею в необхідній кількості. Це полегшило виживання первісних людей та сприяло збільшенню населення планети.

Контроль знань і вмінь

Виберіть правильний варіант відповіді та запишіть у зошит.

1. Перші люди з'явилися на нашій планеті:

а) декілька мільйонів років тому;	б) тисячу років тому;	в) сто років тому.
-----------------------------------	-----------------------	--------------------

2. Період життя первісних людей, коли вони виготовляли інструменти з каменю, називається:

а) паперовим віком;	б) залізним віком;	в) кам'яним віком.
---------------------	--------------------	--------------------

3. Оберіть назву знаряддя праці первісної людини:

а) лопата;	б) ручне рубило;	в) ніж.
------------	------------------	---------

4. Найдавніше місце стоянки первісних людей в Україні було знайдено біля:

а) села Вільшана на Сумщині;	б) села Тарасівка на Вінничині;	в) села Королево на Закарпатті.
------------------------------	---------------------------------	---------------------------------

5. Кочовий спосіб життя — це:

а) проживання первісних людей біля водойм;	б) пересування первісних людей з місця на місце у пошуках їжі;	в) проживання первісних людей на одному місці.
--	--	--

6. Первісні люди готували гарячу їжу, грілися, відганяли хижих тварин за допомогою:

а) колеса;	б) вогню;	в) мотики.
------------	-----------	------------

7. Яку тварину первісні люди приручили першою?

а) собаку;

б) корову;

в) козу.

8. Одомашнення корови забезпечувало людей:

а) пір'ям, яйцями,
м'ясом;

б) шкірою та вовною;

в) м'ясом, молоком
і шкірою.

9. Оброблення землі та висаджування в неї зерен рослин називається:

а) скотарством;

б) землеробством;

в) збиральництвом.

Перевірте свої вміння

1. Запишіть види діяльності первісних людей.
2. Поясніть, як первісні люди виготовляли хліб.
3. Покажіть на карті, де розташовувалася найдавніша стоянка первісних людей в Україні.

Розділ II. Життя східних слов'ян

§ 5. Розселення східнослов'янських племен

Вам уже відомо, яким нелегким було життя первісних людей сотні тисяч років тому. Первісні люди, щоб вижити, навчилися добувати вогонь, приручили тварин, винайшли колесо, виготовляли зброю і потрібні знаряддя праці з різних металів, займалися землеробством і скотарством.

На цьому уроці ви дізнаєтеся про місця проживання наших давніх предків — східних слов'ян.

У давні часи на території сучасної України жили наші предки — східні слов'яни. Вони вели осілий спосіб життя: будували житла, господарські приміщення, обробляли землю, займалися скотарством. Слов'яни мешкали в густих лісах, непрохідних болотах, біля річок та озер. У них була спільна мова, звичаї і традиції.

Ліси захищали наших предків від нападів ворогів. Щоб позбутися постійних набігів войовничих сусідів, слов'яни поступово відходили вглиб густих лісів та непрохідних боліт і хащ, розселялися по інших землях. З часом східні слов'яни зайняли величезну територію від Балтійського до Чорного морів та від Карпатських гір до верхів'я Волги.

Східні слов'яни жили племенами. **Плем'я — це об'єднання людей, які мешкали на одній території, мали спільну мову та були родичами.** Кожне плем'я мало свою назву.

Найбільш впливовим серед східних слов'ян було плем'я **полян**. Ці люди обробляли поля, тому й отримали таку назву.

Кий, Щек, Хорив і Либідь засновують місто Київ (картина А. Орльонова)

Поляни жили на території середньої Наддніпрянщини. Їхнім головним містом був Київ.

Плем'я, яке жило на північ від полян, називалося **сіверяни**. Вони жили на лівому березі Дніпра, вздовж річок Десна, Сейм, Сула, Ворскла. Найдавнішими містами сіверян були Чернігів і Любеч.

Слов'яни, які мешкали в лісах, отримали назву **древляни**, від слова «дрéво» (дерево). Вони жили на правому березі Дніпра, на берегах річки Прип'ять. Центром цього племені було місто Іскоростень.

Плем'я, яке жило в пониззі Дніпра, на берегах Південного Бугу, називалося **уличі**. Західніше від уличів оселилося плем'я **білих хорватів**, які проживали біля Карпатських гір у верхів'ї Дністра. Південніше від білих хорватів мешкали **тиверці**, які зайняли землі між Дністром, Прутом і Дунаєм.

У верхів'ях Західного Бугу і правих приток Прип'яті розмістилося плем'я **дулібів**. Це плем'я мало й інші назви — **волинняни** або **бужани**.

Розселення східнослов'янських племен

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ!

Східні слов'яни — предки українців, росіян і білорусів.

Плем'я — об'єднання людей, які мешкали на одній території, мали спільну мову та були родичами.

Поляни, сіверяни, древляни, уличі, білі хорвати, тиверці, дуліби — назви східнослов'янських племен, які проживали на території сучасної України.

| 3 історичних джерел |

Нестор Літописець «Повість минулих літ»

І були три брати. Одному ім'я Кий, другому — Щек, а третьому — Хорив, і сестра їхня — Либідь. І сидів Кий на горі, де нині узвіз Боричів, а Щек сидів на горі, що й нині зветься Щекавиця, а Хорив — на третій горі, від нього ж прозвалася Хоревиця. І в ім'я брата свого старшого заклали городок і назвали його Київ.

Пам'ятник братам Кию, Щеку і Хориву та сестрі Либідь (м. Київ)

ЗАПИТАННЯ

1. Чим займалися східні слов'яни?
2. Що таке плем'я?
3. Яке плем'я серед східних слов'ян було найвпливовішим?
4. Поясніть назву племені «поляни».
5. Чому древляни отримали таку назву?
6. Перерахуйте найдавніші східнослов'янські міста.
7. Назвіть засновників Києва.
8. На честь кого місто Київ отримало свою назву?

ЗАВДАННЯ

1. Покажіть на карті територію розселення східних слов'ян.
2. Випишіть у зошит назви східнослов'янських племен, які мешкали на території сучасної України.
3. Покажіть на карті найдавніші східнослов'янські міста.
4. Знайдіть у підручнику й випишіть у зошит назви найдавніших східнослов'янських міст.

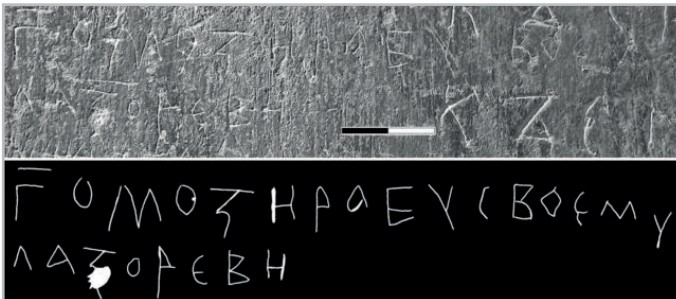

ЦІКАВО ЗНАТИ

Предками багатьох європейських народів були слов'яни. З давніх часів слов'янські племена мешкали на величезних територіях Південної та Східної Європи. Поступово їхня мова, побут, звичаї почали відрізнятися одне від одного. Так утворилися три гілки слов'ян: західні, південні та східні. Західні слов'яни стали предками чехів, поляків, словаків. Південні слов'яни сформували болгарський, хорватський, сербський і словенський народи. Східні слов'яни вважаються предками українського, білоруського та російського народів.

У давні часи східні слов'яни жили племенами. Таких племен було багато: словени, кривичі, в'ятичі, радимичі, дреговичі, поляни, волиняни, древляни, сіверяни, уличі, тиверці, дуліби, білі хорвати та інші. Попри відстань між племенами, східні слов'яни чудово розуміли одні одних.

На території сучасної України наші предки використовували давньоукраїнську мову. Цю мову можна побачити в написах на стінах храмів (графіті), у берестяних грамотах тощо.

«Господи,
поможи
рабу своєму
Лазореві»

Напис давньоукраїнською мовою в соборі Святої Софії Київської

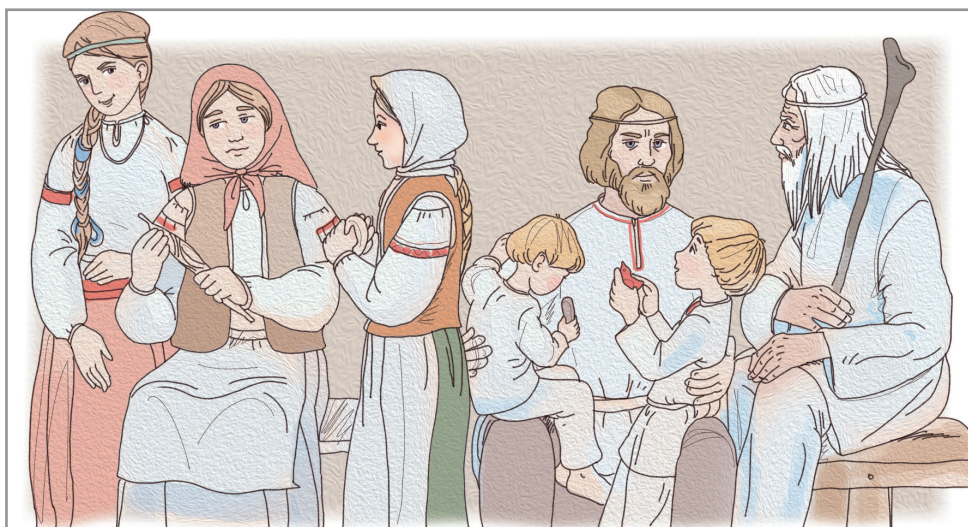
§6. Устрій східнослов'янських племен

Ви вже ознайомилися з місцем проживання слов'янських племен. Пригадайте, що таке «плем'я». Поясніть назви деяких слов'янських племен. Які міста були засновані східними слов'янами?

На цьому уроці ви дізнаєтеся про устрій східних слов'ян: хто ними керував, яке було військо і як наші предки вирішували важливі справи.

Щоб вижити в давні часи, східним слов'янам потрібно було тяжко працювати на землі: орати, сіяти, збирати урожай, косити траву. Вони доглядали за домашніми тваринами і птицею, ловили рибу, полювали на дичину, збирали ягоди, гриби, мед диких бджіл. Усе це неможливо було зробити одній людині, тому наші предки жили родами. **Рід — це об'єднання родичів, які спільно господарювали й мали загальне майно.** У роду всі були рівні: разом працювали й порівну ділили урожай чи здобич. До роду входило декілька сімей. Сім'я складалася з близьких родичів — батьків, дітей, онуків, правнуків, дідів і бабусь, прадідів та прабабусь.

На чолі сім'ї був старійшина. **Старійшина — це найстарша і поважна людина в сім'ї, яка керувала веденням господарства.** Діти

Слов'янська сім'я

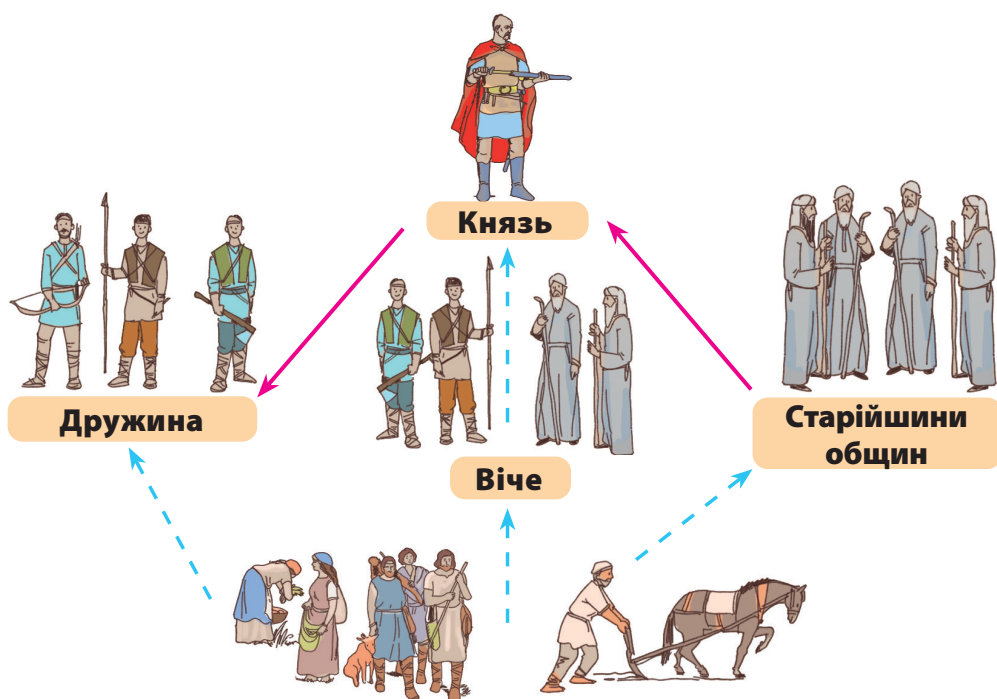
Слов'янська община

у всьому допомагали своїм рідним: пасли худобу й доглядали за домашньою птицею, збирали гриби і ягоди, працювали в полі.

Декілька родів об'єднувалися в **общину**. На її чолі стояв **старійшина общини**, який вирішував усі важливі справи. До нього приходили за порадою, без його згоди не починали нових робіт. Старійшина розв'язував суперечливі питання між членами общини, його рішенням підкорялися всі члени общини.

Кілька общин (10–15) утворювали плем'я. Велике значення в житті племені відігравали народні збори, які називалися **вече**. На вічі вирішувалися найважливіші питання: розпочати війну, укласти мир, вирішити долю полонених, розсудити суперечки між сусідами, обрати чи усунути князя.

На час війни слов'яни обирали собі воєнного керівника — **князя**. Ним ставав сміливий, мудрий, досвідчений воїн. На війну з ворогом ішло все чоловіче населення племені. Слов'яни були чудовими воїнами: добре володіли списами, мечами, бойовими сокирами, луками. Вони впевнено давали бій ворогу в густих лісах, тіснинах та урвищах. Були майстрами раптових атак, засідок, нічних битв.

Поступово князі об'єднали навколо себе найбільш хоробрих воїнів і створили постійне, добре озброєне військо — **дружину**. Головним заняттям дружинників була участь у військових битвах. Вони підпорядковувалися тільки князю, який забезпечував їх одягом, їжею, кіньми та зброєю. Маючи у своєму розпорядженні військо, князь продовжував керувати й у мирний час. Під час поділу військової здобичі дружинникам і князю діставалися її найкращі та найбільші частини. Князі з дружиною жили краще та заможніше, ніж решта племені. Так поступово почала формуватися впливова верхівка племені — **знать**.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ !

Рід — це об'єднання родичів, які володіють загальним майном і спільно займаються господарством.

Старійшина — це найстарша і поважна людина в сім'ї, яка керувала веденням господарства.

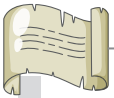
Община — це об'єднання декількох родин.

Плем'я — об'єднання общин.

Князь — вождь, воєначальник східнослов'янського племені.

Дружина — військо князя.

Знать — впливова верхівка племені.

— | 3 історичних джерел | —

**Прокопій Візантійський про слов'ян у книзі
«Війна з готами» (друга половина VI (6) століття)**

«...цими народами не править один муж, але з давніх часів живуть так, що порядкує громада, і для того всі справи, чи щасливі чи лихі, йдуть до громади...

Виступаючи в битву, ідуть здебільшого на ворогів піші, маючи в руках невеликі щити і піки, а нагрудників не одягають. Деякі не мають ані сорочки, ані плаща, але тільки в коротких штанах стають битися з ворогами...

Виглядом вони також не різняться поміж собою; всі вони високі й надзвичайно міцні; тілом і волоссям не дуже білі й не русяві, ... а рудуваті всі...

Вони зовсім не злі й не підступні..., заселяють край розкиданими і відокремленими оселями...»

ЗАПИТАННЯ

1. Що таке рід?
2. Чим займалися члени роду?
3. Хто такий старійшина?
4. Що таке віче?
5. Які питання вирішували на вічі?
6. Хто такий князь?
7. Чим займалися дружинники?
8. Навіщо князь тримав дружину?
9. Який зовнішній вигляд мали слов'яни?

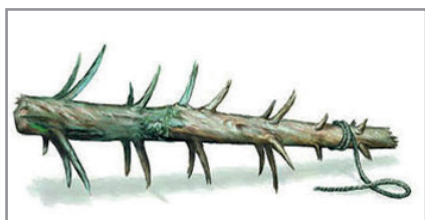
ЗАВДАННЯ

1. Прочитайте текст оповідання та історичний документ і випишіть:
а) зброю східних слов'ян; б) зовнішній вигляд слов'ян.

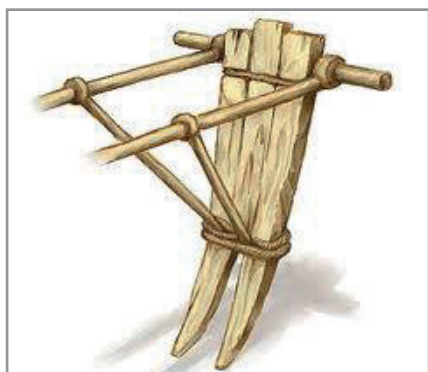
§7. Заняття східних слов'ян

Вам уже відомо про устрій східних слов'ян. Пригадайте, що таке рід, община, плем'я. Які питання вирішувалися на вічі? Хто такий князь? Чим займалися дружинники?

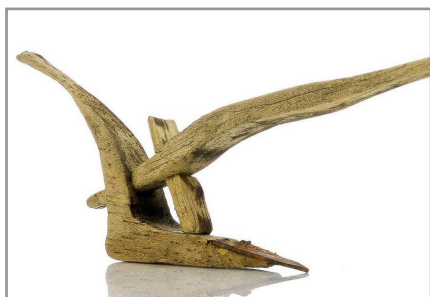
Сьогодні ви дізнається про основні заняття наших предків у давні часи.

Борона

Соха

Плуг

Основним заняттям східних слов'ян було **землеробство**. Щоб підготувати поле, вони вирубували частину лісу, викорчовували пеньки та коріння, сушили їх, а потім спалювали. Попіл — це природне добриво, тому за допомогою борони його змішували з верхнім шаром ґрунту. Борона була важкою. Її тягнуло декілька чоловіків. Таке заняття отримало назву **підсічне землеробство**.

Пізніше слов'яни почали використовувати соху і плуг для розорювання землі. Цей інструмент був дуже важким і його тягнули за допомогою коней або волів. Таке землеробство називалося **орним**. Весною зорану землю слов'яни засівали. Сіяли жито, пшеницю, ячмінь, овес, просо, гречку. Урожай збирали в кінці літа. Для цього використовували коси і серпи. Зерно мололи кам'яними жорнами або товкли в дерев'яних ступах. З меленого зерна жита і пшениці пекли в печах хліб.

Також слов'яни займалися городництвом. Садили капусту, буряк, моркву, редьку. Вирощували коноплі та льон.

Збиральництво й городництво

Важливим заняттям східних слов'ян було **скотарство**. Вони тримали корів, коней, кіз, овець, свиней, домашню птицю. Влітку худобу випасали на луках. У цей час заготовляли корми для тварин: косили траву, сушили її, перевозили до своїх господарств і складали сіно в копиці. Взимку скотину тримали у хлівах. Корів, кіз та овець годували сіном, буряками й зерном. Для свиней заготовляли жолуді.

М'ясо і молоко домашніх тварин використовували в харчуванні. З молока виготовляли сир, масло, інші продукти. Зі шкіри та хутра виготовляли одяг і взуття.

Слов'янські поселення розташовувалися біля лісів та річок, тому наші предки були вправними **мисливцями і рибалками**. Полювали слов'яни переважно на ведмедів, лосів, косуль, диких кабанів, зайців, лисиць, вовків, бобрів, лебедів, диких гусей і качок. На великого звіра йшли з рогатиною. **Рогатина** — це довга й міцна палиця із залізним наконечником. Щоб уполювати меншу тварину або птицю, предки українців використовували лук зі стрілами.

М'ясо диких тварин і птиці слов'яни їли, а зі шкіри й хутра шили шапки, взуття, одяг, постіль.

Рибу ловили за допомогою сіток та гачків. Її смажили, сушили, солили, в'ялили. Зберігали рибу в дерев'яних діжках.

Східні слов'яни збирали в лісах ягоди, гриби, горіхи, трави. **Збиральництвом** займалися переважно жінки та діти. Ягоди і гриби сушили або замочували в діжках. Із трав робили лікувальні настої та відвари.

У лісах було багато дерев, у дуплах яких жили дикі бджоли. Такі дупла називали борть. А люди, які збирали мед і віск диких бджіл, називалися **бортниками**. У той час слов'яни не вміли виготовляти цукор, тому мед був єдиними солодощами.

Предки добре володіли деякими ремеслами. **Ремесло** — це дрібне виробництво виробів для власних потреб. У східнослов'янських племен були добре розвинуті такі ремесла: **ковальство, гончарство, бондарство, теслярство, ткацтво** та інші. Ковалі виробляли різноманітні предмети з металу: підкови, ножі, наконечники на рала, стріли, списи, мечі та інше. Гончарі робили посуд із глини. Бондарі майстрували діжки. Теслярі споруджували дерев'яні будови, виготовляли прості меблі з дерева. Ткачі виготовляли шерстяні, лляні та конопляні тканини.

Складним було життя слов'ян. Починаючи з весни, вони працювали на землі, випасали худобу, а взимку займалися ремеслами.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ !

Землеробство — оброблення землі з метою отримання урожаю.

Скотарство — розведення домашніх тварин.

Сіно — висушена трава.

Мисливство — полювання на диких тварин і птахів.

Збиральництво — збирання дарів природи.

Бортництво — збирання меду диких бджіл.

Ремесло — дрібне виробництво виробів для власних потреб.

Ковальство — виробництво предметів із металу.

Гончарство — виробництво глиняного посуду.

Бондарство — виробництво дерев'яних діжок.

Теслярство — спорудження дерев'яних будівель, виготовлення простих меблів.

Ткацтво — виготовлення тканин.

ЗАПИТАННЯ >

1. Як слов'яни обробляли землю?
2. Які культури сіяли слов'яни?
3. Що садили на городах у східнослов'янських племенах?
4. Яких домашніх тварин тримали слов'яни?
5. Що збирали східні слов'яни в лісах?
6. Що таке бортництво?
7. Якими ремеслами володіли східні слов'яни?
8. Як ви гадаєте, чому слов'яни хліб називали «житом»?

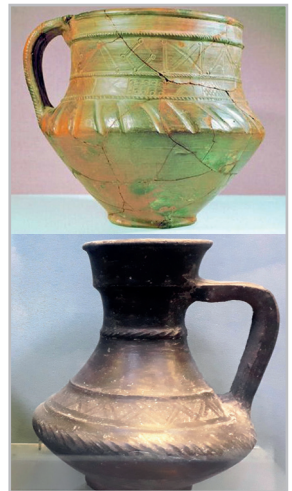
ЗАВДАННЯ

1. Знайдіть у тексті й випишіть назви сільськогосподарських інструментів.
2. Намалюйте знаряддя праці та зброю слов'ян.
3. Підготуйте усну розповідь про одне з ремесел східних слов'ян.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Слов'яни вміли виготовляти різноманітний посуд із глини. Гончарі використовували різні види глини — червону, червоно-буру та світло-сіру. Зайві частинки — камінці, зерна та інші домішки — видалялися. Видобуту глину розмочували й розмішували так, щоб вона перетворилася на однорідну масу. Сиру глину розмішували на гончарному крузі. Прокручуючи круг, гончар ліпив посуд: миски, чаші, кухлі, горщики. Готовий посуд прикрашали малюнками. Для цього гострою паличкою тиснули на м'яку глину й малювали прямі та хвилясті лінії, ставили крапочки, робили інші візерунки. Після цього посуд сушився, а потім обпалювався у спеціальних гончарних печах. Такі печі називалися горнами.

Керамічний посуд, знайдений у Черняхові на Київщині

§8. Слов'янські поселення і житла

Ви вже ознайомилися з основними заняттями східних слов'ян. Згадаймо, як обробляли землю наші предки. Які культури вирощували? Що таке скотарство? Якими ремеслами добре володіли слов'яни.

На цьому уроці ви дізнаєтеся про міста та будинки наших предків — східних слов'ян.

Східні слов'яни будували свої поселення **на пагорбах, поруч із річками, озерами, біля боліт, ярів і лісів**. Водойми, непрохідні болота й ліси були чудовим природним захистом від ворогів. Навколо поселень копали глибокі рови, у які запускали воду з річок. Це також було додатковою перешкодою для ворогів. Поселення огороджували високим частоколом. Такі стіни давали перевагу нашим предкам під час захисту своїх поселень.

Слов'янські поселення були різними. У багатолюдних поселеннях житла розташовувалися по колу. Центр поселення не

Слов'янське поселення

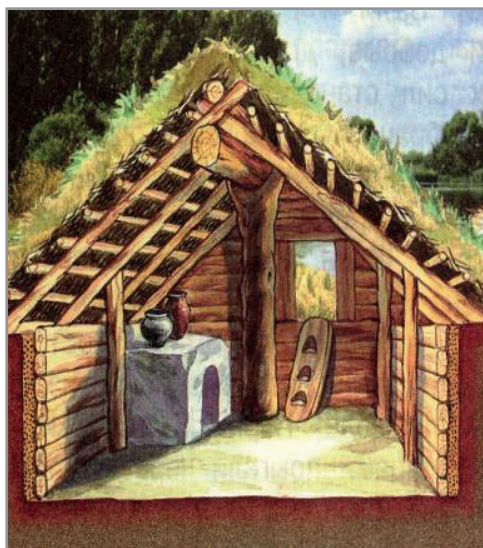
забудовували, тут була площа для загальних зборів. Біля жител розміщувалися господарські споруди: конюшні, хліви, сінники, колодязі, зерносховища, загорожі для худоби тощо. Землі, пасовища, знаряддя праці були спільними. Поступово деякі поселення збільшувалися. Так виникали міста. У давніх слов'ян їх називали «городами» (від слова «городити»). Міст у східних слов'ян було багато. Сусідні народи називали землю наших предків «країною міст». Навколо міст утворювалися ремісничі передмістя, у яких мешкав робочий люд та дрібні торговці. У центрі міста, за міцними стінами, жили князь, купці, дружинники та інша знать.

Найдавнішими містами у східних слов'ян були: **Київ, Чернігів, Іскоростень, Галич.**

Наші предки будували різні житла. У місцях, де не вистачало дерева, будувалися «мазанки». Стіни таких хат робили з лози та обмазували глиною. У лісах будували «хати» з дерев'яних колод. Але найбільшої популярності набули «напівземлянки». Вони були дуже теплими. У цих будівлях підлога була на півтора метра нижче землі. Вона була глиняною і добре втрамбованою. Стіни й дах робили з дерева. Зверху дах вкривали соломом. Вікон у таких житлах не було, тому що стіни для збереження тепла засипали землею. Для того, щоб зайти в напівземлянку,

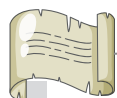
Хата із дерев'яних колод

Напівземлянка

потрібно було спуститися по східцях чи драбині. У центрі житла стояла піч-кам'янка. Вона не мала димаря, і дим виходив через двері. На стінах і стелі було багато сажі, тому вони були чорними. Слов'янські житла були невеликими — одна або дві кімнати. Тут розміщувалися столи, лави, лежанки та скрині.

Так жили слов'яни в давні часи: просто й зручно для побуту, праці та захисту від ворога.

— 3 історичних джерел —

Маврикій Стратег про життя і побут слов'ян у книзі «Стратегікон» (кінець VI (6) століття)

«Вони оселяються у лісах, біля важко прохідних річок, боліт і озер, улаштовують у своїх житлах багато виходів з огляду на часті ... випадки небезпеки. Потрібні їм речі вони заривають у схованках, нічим зайвим відкрито не володіють...»

Прокопій Візантійський про слов'ян у книзі «Війна з готами» (друга половина VI (6) століття)

«Живуть вони в убогих хатинах, далеко розміщених одна від одної, і часто змінюють місця проживання».

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ !

Рів — глибока і широка канава.

Частокіл — стіна з вертикально вкопаних загострених дерев'яних колод.

Напівземлянка — житло східних слов'ян.

Сажа — чорний залишок від диму.

ЗАПИТАННЯ

1. У яких місцях будували житла східні слов'яни?
2. Назвіть господарські споруди слов'ян.
3. Чому багатолюдні поселення слов'ян називалися «города́ми»?
4. Перерахуйте найдавніші міста східних слов'ян.

5. Назвіть види жител східних слов'ян?

6. Поясніть різницю між східнослов'янськими житлами.

ЗАВДАННЯ

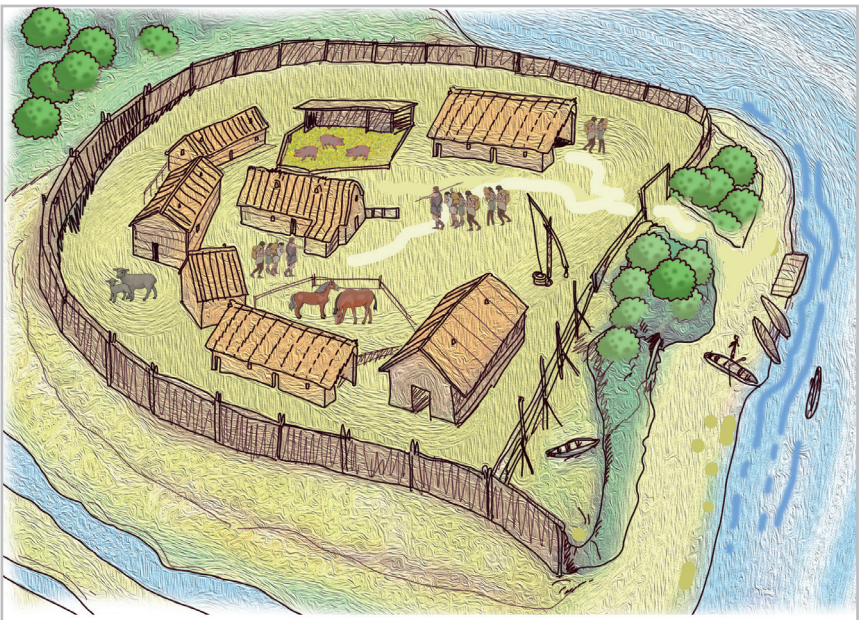
1. Випишіть із тексту опис слов'янського житла.

2. Намалюйте напівземлянку східних слов'ян.

ЦІКАВО ЗНАТИ

У давні часи всі великі слов'янські міста укріплювали ровами з водою та високими земляними валами. Навколо міста будували високі стіни: спочатку робили каркас із міцних дубових колод, а порожнину заповнювали камінням та землею. Заїхати в місто або виїхати з нього можна було через ворота. Їх могло бути декілька. Ворота оббивали залізом і додатково укріплювали. Обов'язковим елементом стін були вузькі вікна — **бійниці**. Через них захисники стріляли з лука стрілами, кидали каміння, лили на голови ворогів окріп та гарячу смолу. Найбільш укріплена частина міста називалася «**дитинець**».

Укріплене поселення давніх слов'ян

§9. Вірування та звичаї східних слов'ян

Ви вже ознайомилися зі слов'янськими поселеннями та житлами. Пригадайте, у якій місцевості будували свої поселення наші предки. Назвіть відомі міста східних слов'ян. Як називалися житла слов'ян? З яких матеріалів вони будувалися? Згадайте, що розміщувалося всередині східнослов'янських будинків.

На цьому уроці ви дізнаєтеся про звичаї східних слов'ян та богів, у яких вони вірили.

Наші предки жили у тісному взаємозв'язку з природою. Вони обробляли землю, доглядали за домашніми тваринами. Їхнє життя залежало від урожаю та погодних умов. Східні слов'яни спостерігали за змінами в природі, але не могли пояснити, чому змінюються пори року, чому йде дощ, звідки береться вітер, хмари, грім, блискавка, інші стихії. На думку східних слов'ян, цими

Слов'янське капище

явищами керували боги. **Бог** — згідно з віруваннями давніх людей, це могутня надприродна істота. Слов'яни вважали, що боги невидимі та живуть на небі. Найголовнішим богом для східнослов'янських племен був **Дажбог** — бог сонця, який давав людям світло й тепло, замикав зиму та відмикав весну. Крім Дажбога, слов'яни поклонялися **Перуну** — богу дощу, грому та блискавки, **Стрибогу** — богу вітру, **Сварогу** — богу неба, **Велесу** — богу скотарства, **Макоші** — богині родючості, долі та покровительці ремесел. Віра в багатьох богів називається **язичництвом**. Наші предки були язичниками.

Щоб помолитися своїм богам, слов'яни робили їхні зображення з дерева або каменю. Такі фігури називалися **ідолами**. Їх розташовували на спеціальному майданчику — **капищі**. Капище огорожувалося частоколом. Сюди наші предки приходили просити в богів гарного врожаю, дощу під час посухи, збільшення поголів'я худоби. Люди вважали, що боги виконують прохання, якщо їм принести жертву, тобто здійснити жертвопринесення. Перед ідолами спалювали птиць, тварин (ягня, вівцю, козу) або частину врожаю. Слов'яни вважали, що дим від жертвовного вогню донесе до богів їхні дари.

За уявленнями східних слов'ян, у світі живуть добрі та злі духи. Вони живуть скрізь: у лісах, воді, будинках, під землею, у полях тощо. Наприклад, у лісі живуть лісовики і мавки, у воді — водяники

Слов'янський ідол з дерева

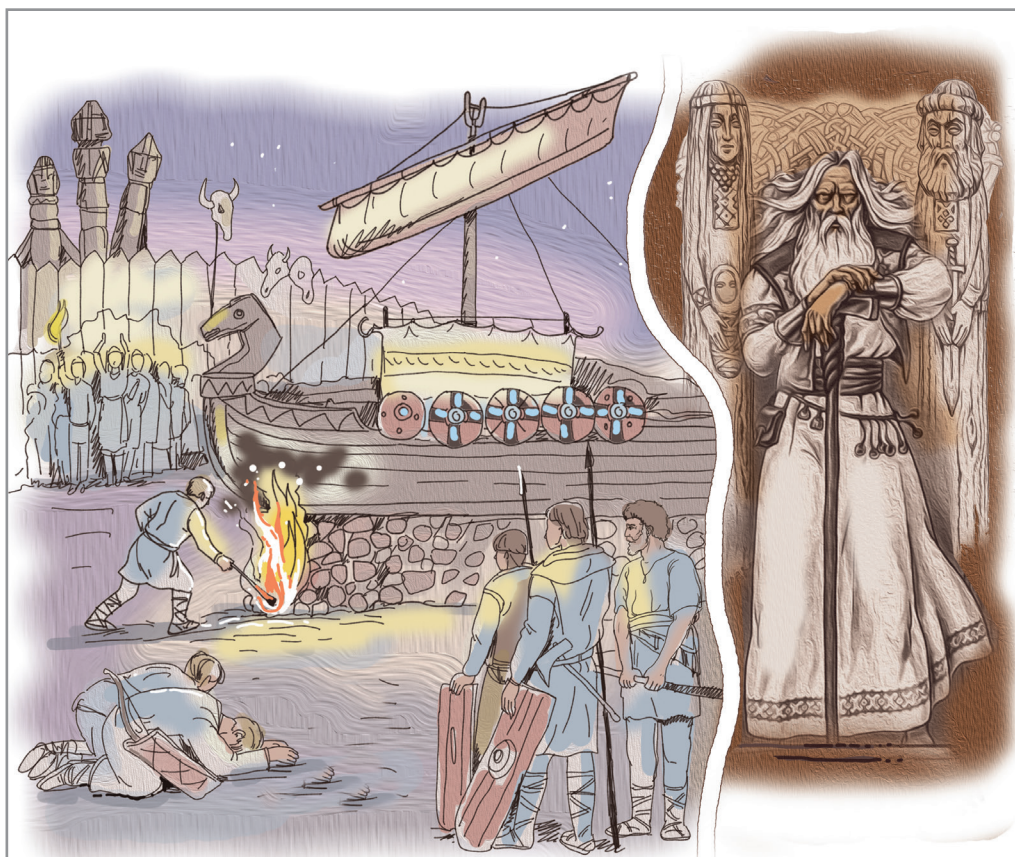

Ідол з каменю («Збручанський ідол»)

і русалки, у хатах — домовики. З ними людям не варто сваритися, їх потрібно задобрювати.

Особливою повагою серед давніх слов'ян користувалися люди, які служили богам. Їх називали **волхвами, відунами**. Вони стежили за правильним і своєчасним виконанням обрядів і жертвопринесень.

Обряди та свята у східних слов'ян тісно пов'язані з їхнім господарюванням. Свята поділялися на весняні, літні, осінні та зимові. Найбільш важливими були п'ять свят. **Корочун** — Новий рік, святкували його в грудні. **Масляна, або Масниця** — проводи зими, зустріч весни, пробудження природи. **Купала** — день, присвячений літньому сонцестоянню та найвищому розквіту природи, святкували в червні. **Перунів день** — свято слов'янських воїнів, його від-

Похорони у древніх слов'ян

значали в липні. **Кузьминки** — свято врожаю, проводили осені й зустрічі зими, святкували в листопаді.

Східні слов'яни жили великими родами і дуже поважно ставилися один до одного. Пишалися своїм родом. У них не було недоглянутих дітей та забутих літніх людей. Допомогали сиротам та самотнім. Запрошували їх до себе, годували. У наших предків вважалося, що краще самому не з'їсти, а сироті чи бідній людині віддати останній шматок хліба. Якщо траплялося лихо в сусідів, то всі приходили на допомогу: разом гасили пожежу, ділилися запасами врожаю, годували дітей, допомагали засіяти землю чи зібрати урожай.

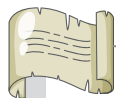
Слов'яни вміли не тільки працювати, але й любили співати. Водили хороводи, полюбляли швидкі танці. Виконували різні пісні: весільні, обрядові, колискові, похідні, сумні.

З піснями й горювали. Коли помирала людина, жінки виконували сумні пісні-**плачі**, або голосіння. Померлу людину спалювали на вогнищі. Домовину робили у вигляді човна. Слов'яни вірили в потойбічне життя, тому небіжчику до труни клали одяг, посуд з їжею, зброю, знаряддя праці. Підпалювали вогнище ввечері, коли заходило сонце, щоб покійник бачив світло та йшов за сонцем. На місці поховання насипали курган. Біля кургану влаштовували поминки — **тризну**.

Весілля слов'яни проводили також за своїми звичаями. Молодих тричі обводив волхв навколо священного дерева — берези, призиваючи у свідки богів і духів того місця. Обов'язковим був звичай викрадення нареченої, щоб не образити духа-охоронця роду. Молода говорила так: «Не я їду, силою ведуть...».

Наші предки дуже поважно ставилися до будь-якої їжі, адже добувати її доводилося тяжкою працею. Головним продуктом був хліб. Його не викидали, навіть крихти зі столу змітали у долоню та з'їдали. Тільки голова сім'ї різав хліб. Уже в ті часи говорили: «Хліб усьому голова».

Звичаї передавалися з покоління в покоління. Багато з них збереглося і до нашого часу, що свідчить про тісний взаємозв'язок між древніми слов'янами та сучасними українцями.

З історичних джерел

Ібн-Даст про погребіння у східних слов'ян у книзі «Книга добрих скарбів» (перша половина X (10) століття)

«Як котрий помре, вони спалюють його тіло. Жінки їх деруть собі ножем руки й лице. На другий день після спалення небіжчика йдуть до того місця, де це сталося, збирають попіл, складають у начиння і ставлять на горбі. За рік по смерті небіжчика беруть кухлів двадцять меду, іноді трохи більше, іноді трохи менше, несуть на той горб, там збирається родина небіжчика, їдять, п'ють і потім розходяться...».

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

Бог — згідно з віруваннями давніх людей, це могутня надприродна істота.

Ідол — зображення східнослов'янського бога, виготовлене з дерева або каменю.

Язичництво — віра в існування багатьох богів.

Капище — місце поклоніння слов'ян своїм богам.

Волхв — служитель язичницьких богів.

Жертва — дар богам і духам.

Тризна — поминки.

Пісні-плачі, голосіння — поховальні пісні, які супроводжували поховальний обряд.

ЗАПИТАННЯ

1. Як називалася віра східних слов'ян?
2. Що таке ідол?
3. Що таке капище?
4. Хто такі волхви?
5. Як слов'яни намагалися задобрити богів?
6. Що таке тризна?
7. Чому у слов'ян виникла віра в богів?

ЗАВДАННЯ

1. Підготуйте розповідь про обряд поховання у східних слов'ян.

2. Випишіть із тексту підручника імена східнослов'янських богів.
3. Знайдіть та запишіть назви найбільш популярних свят у древніх слов'ян.

ЦІКАВО ЗНАТИ

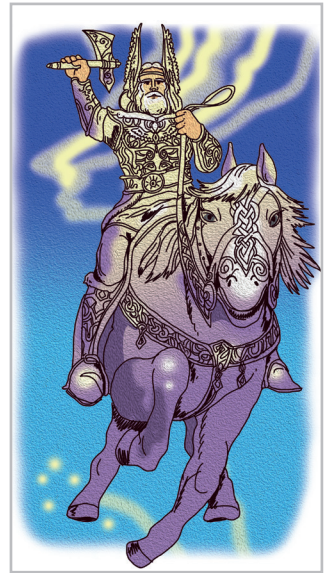
Одним із наймогутніших богів слов'янни вважали Перуна. Він посилав на землю дощ, грім та блискавку. Від дощу залежав урожай, тому наші предки вважали його покровителем землеробства. За уявленнями слов'ян, Перун рухався по небу на могутньому коні. Звук від копит коня — це грім, блискавка — його стріли, а веселка — це лук Перуна.

Слов'яни також вважали Перуна покровителем воїнів та ковалів. У кузні в горні завжди палахкотять маленькі блискавки та чутно гучний дзвін від ударів важкого молота, який нагадує небесний грім.

У жертву Перуну приносили, як правило, биків, диких кабанів. У тих місцях, де не було ідола Перуна, молилися та приносили жертву біля могутніх дубів, бо дуб був символом Перуна.

За уявленнями тогочасних слов'ян, Перун мав вигляд літнього могутнього чоловіка із срібною головою та золотими вусами. Наші предки вважали, що Перун народився з каменю і був одухотворений іншим богом — Білобогом. Маленького Перуна вигодувала коза, тому досить часто його ідол був прикрашений рогами кози.

Ідучи у військовий похід, слов'яни несли попереду свого війська постать Перуна, голову якого увінчували козячі роги.

Перун рухається по небу на своєму коні

Узагальнення до розділу «Життя східних слов'ян»

У давні часи на території України мешкали східні слов'яни. Вони жили племенами. Кожне плем'я проживало на своїй території. Мова і звичаї були схожими у всіх східнослов'янських племен. Керував племенем князь. Важливі питання слов'яни вирішували на загальному зібранні — вічі.

З часом навколо князя згуртувалися найбільш хоробрі воїни, які склали постійне військо — дружину. Решта мешканців племені обробляли землю, займалися скотарством, промислами та ремеслами.

Східні слов'яни будували свої поселення на пагорбах, поруч із річками, озерами, біля боліт, ярів і лісів. Водойми, непрохідні болота і ліси були хорошим природним захистом від ворогів та джерелом їжі. Найбільшими містами у східних слов'ян були Київ, Чернігів, Іскоростень, Галич та інші.

Наші предки були язичниками — вірили в багатьох богів, які, за їхніми переконаннями, керували сонцем, вітром, громом, блискавками та іншими стихіями. Слов'яни поклонялися Дажбогу — богу сонця, який давав людям світло й тепло, Перуну — богу дощу, грому та блискавки, Стрибогу — богу вітру, Сварогу — богу неба, Велесу — богу скотарства, Макоші — богині родючості, долі та покровительці ремесел. Слов'яни виготовляли з дерева або з каменю зображення цих богів — ідоли, молилися їм і приносили жертви.

Контроль знань і вмінь

Виберіть правильний варіант відповіді та запишіть у зошит.

1. Назвіть засновників Києва.

а) Кий, Щек, Аскольд і сестра Любава;	б) Щек, Хорив, Лютибор і сестра Радомира;	в) Кий, Щек, Хорив і сестра Либідь.
---------------------------------------	---	-------------------------------------

2. Князь — це:

а) воїн;	б) правитель племені;	в) хлібороб.
----------	-----------------------	--------------

3. Дружина — це:

а) жінка;	б) військо;	в) збори племені.
-----------	-------------	-------------------

4. Віче — це:

а) зібрання племені для вирішення важливих питань;	б) зібрання племені для святкування якоїсь події;	в) зібрання племені для поховання померлого.
--	---	--

5. Напівземлянка — це:

а) погріб у східних слов'ян;	б) будинок у східних слов'ян;	в) укріплення у східних слов'ян.
------------------------------	-------------------------------	----------------------------------

6. Як називалася віра у східних слов'ян:

а) християнство;	б) язичництво;	в) іслам.
------------------	----------------	-----------

7. Ідол — це:

а) зображення бога у книзі;	б) зображення бога, виготовлене з дерева або каменю;	в) зображення бога на полотні.
-----------------------------	--	--------------------------------

8. Назвіть ремесла, якими володіли східні слов'яни.

9. Пригадайте, у яких місцях будували свої житла східні слов'яни.

10. Назвіть найдавніші міста східних слов'ян.

1. Користуючись картою, назвіть східнослов'янські племена, які мешкали на території сучасної України.

Розселення східнослов'янських племен

Розділ III. Княжа Русь-Україна

§ 10. Князь Олег. Утворення Київської держави

Ви вже дізналися про місце проживання, устрій, життя, вірування та звичаї східних слов'ян.

На цьому уроці ви дізнаєтеся про князя Олега, який об'єднав племена наших предків та створив першу східнослов'янську державу.

Про найдавніші часи в історії східних слов'ян майже не збереглося писемних свідчень. Деякі свідчення є в літописах. **Літопис** — це письмовий твір, у якому автор описує історичні події послідовно, рік за роком. Літописці згадують, що у східних слов'ян Київ був одним із найбільших міст, а його правитель — одним із найвпливовіших. Відомими правителями Києва були **Аскольд** і **Дір**. Вони княжили у другій половині IX (9) століття. Ці князі були войовничими і мали сильне військо. Військо в ті часи називалося дружина.

Далеко на півночі також жили східні слов'яни. Найбільшим містом у них був Новгород, у якому правив **князь Олег**. Він вирішив подивитися, як живуть інші слов'яни, і вирушив у подорож на човнах. Пливучи Дніпром, Олег побачив Київ. Вражений красою міста, він замислив захопити його. Але в Аскольда й Діра була велика й сильна дружина, тому Олег вирішив заволодіти Києвом хитрістю. Він наказав своїм дружинникам сховатися, а до

Князь Олег

Гості з далеких земель (картина Е. Морана)

Аскольда і Діра відправив послів повідомити, що приїхали купці з далеких земель. Київські князі повірили і прийшли на берег без охорони. Олег наказав розправитися з ними. Так Олег став київським князем. Це було у **882** році.

Поступово Олег підкорив полян, сіверян, древлян, радимичів. На приєднаних землях князь Олег будував нові міста-фортеці. У цих містах перебували дружинники, які захищали ці землі від ворогів. Підкорені племена платили київському князю щорічну **данину**, тобто віддавали частину меду, воску, худоби, хутра, зерна тощо.

Держава, яку створив князь Олег, називалася Руссю. Олег полюбив Київ, зробив його столицею, називав його «матір'ю міст руських». Тому Русь називали також Київською державою.

Князь Олег хотів зробити Русь ще більш могутньою, тому у 907 році організував похід на Константинополь — столицю дуже багатой і впливової країни, Візантії. Він зібрав 80 тисяч воїнів і човнами поплив з ними по Дніпру через Чорне море до Константинополя. Візантійський правитель зі своїм військом зачинився за міцними стінами міста. Щоб перемогти, князь Олег пішов

на хитрість. Він наказав своїм воїнам витягти човни на сушу й обладнати їх колесами. Коли подув вітер у сторону оточеного міста, слов'яни розгорнули вітрила своїх кораблів і поїхали на штурм. Такого страшного видовища візантійці не чекали й попросили миру.

Русичі отримали величезну данину золотом, сріблом, прикрасами. Крім того, руські купці здобули право безмитно торгувати на всій території Візантії. Водночас Олег обіцяв візантійцям військову допомогу в боротьбі з ворогами. На знак перемоги Олег прибив свій щит на воротах Константинополя.

Князь Олег помер у **912** році. Він зробив багато для Русі: об'єднав східнослов'янські племена в одну державу, побудував нові міста-фортеці, здійснив вдалий похід на Візантію. Олег був воювничим і мудрим, умів передбачати розвиток подій. За це його й прозвали Віщим.

Князь Олег прибиває щит до воріт Константинополя

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ !

Літопис — зроблений від руки послідовний запис історичних подій.

Дружина — постійне військо князя.

Данина — податок із населення, який платили медом, воском, хутром, грошима тощо.

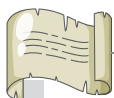
882 рік — Олег стає київським князем.

912 рік — смерть князя Олега.

ІМЕНА

Князь Олег — засновник Київської держави.

| 3 історичних джерел |

Нестор Літописець «Повість минулих літ»

У рік 882 вирушив Олег, узявши багато своїх воїнів... І прибули до гір київських, і довідався Олег, що тут Аскольд і Дір удвох княжать. І сховав він воїнів у човнах, а інших позаду zostавив, і сам прийшов [на берег Дніпра], несучи Ігоря малого... Він послав до Аскольда і Діра сказати, що, мовляв: «Ми купці ємо, ідемо в Греки од Олега і од Ігоря-княжича. Прийдіть-но оба до рідні своєї, до нас».

Аскольд і Дір прийшли. І вискочили всі вої з човнів, і мовив Олег Аскольдові й Дірові: «Ви оба не є князі, ні роду княжого. А я єсмь роду княжого. І винесли Ігоря. А се — син Рюриків».

І вбили вони Аскольда й Діра, і віднесли на гору, і погребли на горі...

Вбивство Аскольда та Діра

ЗАПИТАННЯ >

1. Які князі правили в Києві перед Олегом?
2. Як князь Олег захопив владу в Києві?
3. У якому році Олег став київським князем?
4. Які східнослов'янські племена підкорив князь Олег?
5. Що таке данина?
6. Чим платили данину в той час?
7. Як називалася створена Олегом держава?
8. У якому році князь Олег здійснив похід на Візантію?
9. Яку хитрість застосував князь Олег, щоб захопити Константинополь?
10. Що символізував прибитий щит Олега на воротах Константинополя?
11. У якому році помер князь Олег?

ЗАВДАННЯ

1. Розфарбуйте на контурній карті територію держави Олега.
2. Випишіть у зошит назви східнослов'янських племен, які ввійшли до держави Олега.
3. Покажіть на карті міста Новгород, Київ.
4. Знайдіть у підручнику, як князь Олег називав Київ, і запишіть у зошит.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Існує легенда про князя Олега. У давні часи люди часто зверталися до віщунів, щоб ті передбачили певні події. Князь Олег також звернувся до одного з них із проханням передбачити його смерть. Віщун сказав, що Олег помре від свого улюбленого коня. Князь наказав відвести коня до стайні й доглядати за ним. Через чотири роки Олег згадав про пророцтво і пішов до конюшні. Йому повідомили, що кінь давно помер. Князь посміявся над пророцтвом і захотів побачити кістки тварини. Наступивши на череп коня, Олег промовив: «Чого ж мені його боятися?». У цей час із черепа виповзла гадюка та вкусила князя за ногу. Від зміїної отрути князь Олег помер.

Князь Олег. Мозаїка на станції Золоті Ворота Київського метрополітену

Князь Олег біля останків улюбленого коня. Смерть Олега від укусу змії. Мініатюра з Радзивіллівського літопису

§11. Правління князя Ігоря

На минулому уроці ви дізналися про створення Київської держави. Пригадайте, який князь почав об'єднання східнослов'янських племен. Назвіть ці племена. Вкажіть на карті місто Візантії, на яке було організовано похід русичів. У якому році це відбулося? Яким чином слов'яни отримали перемогу? Згадайте, чого домоглися наші предки від цього походу.

На цьому уроці ви дізнаєтеся про князя Ігоря, який намагався збільшити територію Русі, здійснив багато воєнних походів, а загинув від рук підкореного племені.

Князь Ігор

Після Олега Віщого у **912** році великим князем київським і керівником Київської держави став **князь Ігор**. Він приєднав до своєї держави племена **уличів** і **тиверців**. Також знову підкорив **древлян**, які після смерті Олега не визнавали влади київського князя і не платили данини.

Князь Ігор організовував військові походи на сусідні народи: булгар, хозар та печенігів.

У 941 році князь Ігор розпочав війну проти Візантії. Він зібрав багатотисячне військо, посадив його на човни і рушив Чорним морем до Константинополя. Візантія зустріла русичів на морі. У цій битві вони використали нову зброю — грецький вогонь. **Грецький вогонь** — це суміш сірки, сирової нафти і смоли, яка горить на воді. Цю суміш підпалювали в дерев'яних діжках й кидали на ворожі кораблі або вистрілювали нею через мідні труби. Величезний флот князя Ігоря було спалено. Воїнів, які вистрибували у воду, узяли в полон.

Через два роки після цієї поразки князь Ігор здійснив ще один похід на Константинополь. Про нього мало що відомо. Він

Візантійський флот використовує грецький вогонь. Мініатюра з мадридського списку «Хроніки» Іоанна Скилиці, XII (12) століття

закінчився укладанням нової угоди про мир між Руссю та Візантією. Ця угода була не вигідна русичам: Русь втратила частину території і змушена була надавати військову допомогу Візантії, а руські купці зобов'язані були платити **МИТО** з торгівлі.

Багато племен були незадоволені невдачами Ігоря та відмовлялися платити йому данину. У той час сам князь і його воєводи визначали розміри данини. Збір данини з племені древлян князь Ігор доручив воєводі **Свенельду**. Воєвода з дружинниками зібрав податки з племені. Після цього Ігор також зі своїм військом вирушив до древлян і силою вдруге зібрав данину. Відправивши військо зі здобиччю до Києва, князь Ігор із невеликим загоном дружинників залишився ще збирати данину. Древляни скористалися нагодою і повстали проти князя. Вони вбили його та решту воїнів. Так у **945** році загинув князь Ігор.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ !

Грецький вогонь — це суміш сірки, сирої нафти і смоли, яка горить на воді.

Воєвода — командир загону дружинників.

Мито — плата за перевезення товару через кордон.

912 рік — Ігор стає великим князем київським.

945 рік — смерть князя Ігоря.

ІМЕНА

Ігор — великий князь київський.

З історичних джерел

Нестор Літописець «Повість минулих літ»

У літо 945. ... Ігор відпустив свою дружину додому, а сам із невеличкою частиною воїнів повернувся, щоб узяти більшого багатства. Древляни ж, почувши, що йде він знову, зійшлися на раду до свого князя Мала і сказали: «Якщо внадиться вовк у кошару, то всіх виносить овець, поки не вб'ють його. То він і нас усіх погубить».

І послали до Ігоря, кажучи йому: «Чого ти йдеш знову? Ти ж забрав усю данину!»

І не послухав їх Ігор, і вийшли древляни з міста Іскоростеня, убили Ігоря і дружину його, бо їх було мало...

Вбивство древлянами князя Ігоря. Мініатюра з Радзивілівського літопису

ЗАПИТАННЯ

1. Який князь почав керувати Руссю після Олега?

2. У якому році Ігор став великим князем київським?
3. У якому році князь Ігор здійснив перший похід на Константинополь?
4. Яку зброю використали візантійці проти флоту русичів?
5. Чим закінчилася морська битва між русичами і візантійцями?
6. Визначте рік другого походу Ігоря на Константинополь.
7. Поясніть причину повстання древлян проти князя Ігоря.
8. У якому році загинув князь Ігор?

ЗАВДАННЯ

1. Зазначте на контурній карті племена, приєднані князем Ігорем до Київської держави.
2. Випишіть у зошит назви східнослов'янських племен, які були приєднані до держави Ігоря.
3. Вирахуйте, скільки років князував Ігор.
4. Визначте століття, у якому правив князь Ігор.
5. Вкажіть на карті міста Київ, Константинополь, Іскоростень.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Збирати данину з підкорених племен київські князі починали пізньої осені — у кінці листопада. Тоді закінчувалися сільсько-господарські роботи, а воду в річках починав сковувати лід. У ті часи було дуже мало мостів, тому збирачі податків, переїжджаючи від одного поселення до іншого, долали водні перешкоди саме по кризі. Місцеві мешканці платили данину хутром, медом, воском, зерном, різними виробами. Данина збиралася до квітня, коли лід починав танути.

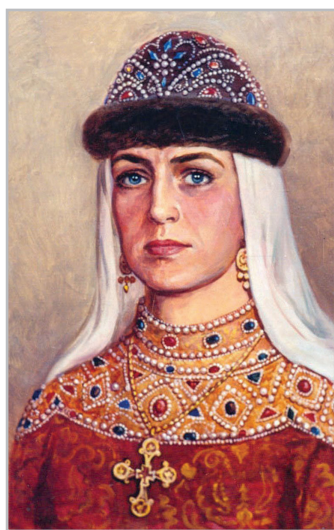
Збір данини дуже докучав місцевим племенам, адже вони повинні були протягом усієї зими утримувати за свій рахунок князя та його військо.

У квітні зібрану данину вантажили на човни й відправляли до Києва. Частину данини переправляли в Константинополь та інші міста для торгівлі з іншими народами.

§12. Внутрішня і зовнішня політика княгині Ольги

Ви вже дізналися про походи князя Ігоря. Згадайте, у якому році почав князувати цей правитель. Які племена він приєднав до Русі? Скільки походів здійснив Ігор на Візантію? У яких роках ці події відбулися? Який результат воєнних походів князя Ігоря на Візантію? Чому загинув цей князь?

Сьогодні на занятті ви дізнаєтеся про мудру жінку — правительку Ольгу, яка зробила великий внесок у розвиток могутності Київської держави.

Княгиня Ольга

Княгиня Ольга розпочала своє володарювання у **945** році. Це був складний час. Древляни, невдоволені розмірами данини, підняли повстання. Щоб заспокоїти їх та інші племена, княгиня Ольга встановила чіткі розміри данини, порядок і місце її збору. Тепер ні князь, ні його воїни не могли брати данини, скільки їм заманеться, як це було раніше.

Ольга помстилася древлянам за смерть свого чоловіка князя Ігоря. У **946** році її військо спалило столицю древлян, місто Іскоростень, а його мешканців знищило.

Після цього княгиня Ольга не вела воєн із підкореними племенами та сусідніми державами. Всі державні питання вирішувала мирним шляхом. Для зміцнення своєї влади Ольга поділила всю територію Русі на частини, якими керували її представники — **тіуни**. Вона укріплювала міста, засновувала нові поселення, створювала погости. **Погост** — це невелика фортеця, у якій постійно перебували воїни, вірні київській владі. Під час збору данини в погостах зупинялася й княгиня Ольга зі своїми дружинниками.

Помста княгині Ольги древлянам. Мініатюра з Радзивіллівського літопису

Ольга здійснила дружню поїзду до Константинополя. Тут було укладено новий договір, за яким дружина русичів могла служити Візантії, а Русь за це отримувала плату. Саме в Константинополі княгиня Ольга прийняла християнство.

Княгиня Ольга підтримувала тісні стосунки з іншими країнами, обмінювалася посольствами. У **964** році княгиня Ольга передала владу своєму сину Святославу. Княгиня дожила до глибокої старості.

Правління княгині Ольги сприяло формуванню та зміцненню Київської держави.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ !

Тіун — князівський управитель територій або господарств.

Погост — укріплення, у якому постійно перебували дружинники князя.

Християнство — це релігія, заснована на вірі в єдиного Бога, творця неба і землі.

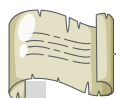
945 рік — початок правління княгині Ольги.

964 рік — закінчення правління державою княгині Ольги.

ІМЕНА

Ольга — велика княгиня київська.

— 3 історичних джерел —

Нестор Літописець «Повість минулих літ»

У літо 946. ... Ольга ж ринулася із сином своїм до міста Іскоростеня, бо жителі його убили її мужа, і стала коло міста, древляни замкнулися в стінах і хоробро билися із міста... Сказала їм Ольга: «...Більше не хочу мстити. Хочу тільки взяти з вас невелику данину і, помирившись з вами, піти геть». Древляни спитали: «Що ти хочеш?». Вона ж промовила: «Нема тепер у вас ні меду, ні шкур дорогих, а тому прошу у вас небагато: дайте мені від двору по три голуби і по три горобці»... Древляни, зрадівши, зібрали від кожного по три голуби і по три горобці і послали до Ольги з поклоном... Ольга ж роздала воїнам — кому голуба, кому горобця — і звеліла прив'язати до них сухий трут, загорнути в маленькі хусточки і ниткою прив'язати до кожної птиці.

І коли стало смеркатися, Ольга наказала підпалити трути і відпустити птицю. І горобці полетіли у свої гнізда під стріхи, а голуби — у голуб'ятники. І тоді спалахнуло все — ... не було двору, де б не горіло. І не можна було гасити, бо все одразу зайнялося вогнем. І побігли люди з міста... Старійшин іскоростенських забрали в полон, інших убили, третіх віддали в рабство, а решту залишили, щоб платили данину.

ЗАПИТАННЯ >

1. Хто князував у Києві після загибелі Ігоря?
2. У якому році княгиня Ольга почала правити Київською державою?
3. Як Ольга помстилася древлянам за смерть князя Ігоря?
4. Що княгиня Ольга зробила для зміцнення своєї держави?
5. Що таке погост?
6. Поясніть, чому на портреті княгині Ольги зображено хрест.
7. Назвіть результати візиту княгині Ольги до Константинополя.
8. У якому році княгиня Ольга передала владу своєму сину Святославу?

ЗАВДАННЯ

1. Запишіть у хронологічній послідовності осіб, які правили Київською державою (Ігор, Ольга, Олег).

2. Вирахуйте, скільки років княжила Ольга.
3. Визначте, у якому столітті княжила Ольга.

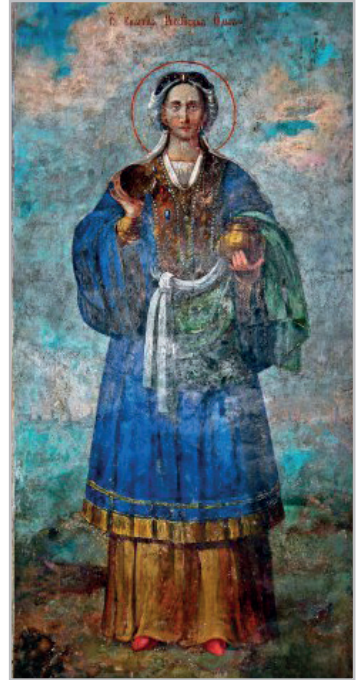
ЦІКАВО ЗНАТИ

Княгиня Ольга приділяла велику увагу дружнім стосункам із сусідами. Вона відвідала не лише кожен куточок Київської держави, а й бувала в інших країнах. Так, приблизно в 954–955 роках княгиня Ольга у супроводі великої делегації (близько ста осіб) прибула до Константинополя — столиці наймогутнішої в той час держави Візантії.

Існує легенда, що під час візиту княгині Ольги до Константинополя їй пів року не дозволяли зустрітися з імператором. Нарешті зустрівшись із княгинею, імператор Костянтин був вражений її красою і вирішив одружитися. Ольга була проти цього, але не насмілилася прямо відмовити імператору. Вона поставила єдину умову — перед одруженням вона прийме християнство, а хрещеним батьком має стати імператор.

Княгиня Ольга отримала хрещене ім'я — Олена. На честь цієї події візантійський імператор дав урочистий обід, де княгиня Ольга сиділа поруч з імператором і візантійською знаттю.

Після хрещення імператор нагадав Ользі про весілля, на що почув запитання: «Чи може батько одружитися на доньці?». Відповідь була: «Ні». Зрозумівши, що Ольга його перехитрила, візантійський імператор відпустив її з розкішними дарунками.

Фреска «Княгиня Ольга»
в Софії Київській

§13. Князювання Святослава Хороброго

На минулому уроці ви дізналися про мудру київську княгиню Ольгу. Пригадайте, у якому році Ольга стала правителькою Русі. Розкажіть, як вона помстилася древлянам за смерть свого чоловіка. Які реформи (зміни) в державі провела Ольга? Яку країну відвідала? У якому році передала владу своєму синові?

На цьому уроці ви дізнаєтеся про мужнього і сміливого полководця, легендарного князя Святослава Хороброго, який здійснив багато воєнних походів, зміцнив Київську державу та розширив її межі.

Князь Святослав (картина
О. Штанка)

У **964** році Київську державу очолив син княгині Ольги та князя Ігоря Святослав. Змалечку його виховували як воїна, він не любив розкоші. У військових походах Святослав не возив із собою ні возів, ні казанів, їв напівсиру конину або звірину. Не мав шатра, спав, підкладаючи під голову кінське сидло. Був сильним, чесним і сміливим, турбувався про зміцнення Київської держави. Готуючись до війни, Святослав попереджав своїх ворогів: «Іду на ви». Це означало «йду на вас війною».

Князь Святослав приєднав до Київської держави східнослов'янське плем'я **в'ятичів**. Здійснив успішні походи на сусідні кочові племена, переміг хозарів. Спокій на кордонах Русі-України сприяв розвитку торгівлі.

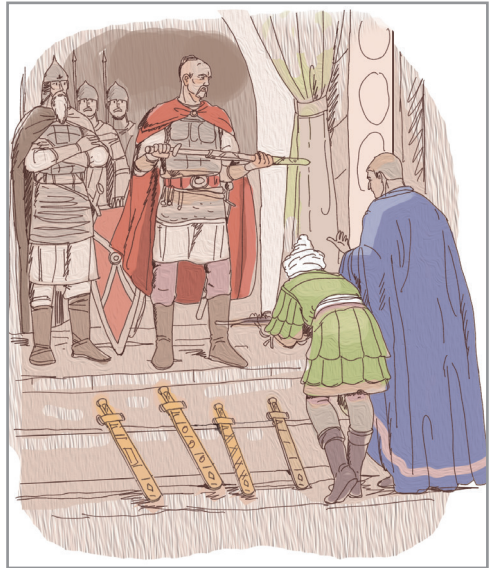
У **967** році князь Святослав рушив на Болгарське царство і захопив 80 міст цієї держави. Скориставшись відсутністю князя на батьківщині, кочове плем'я **печенігів** напало на Русь і дійшло до Києва. Це змусило Святослава перервати успішний похід і повернутися до-

дому. Сама звістка про повернення київського князя налякала печенігів і вони відступили.

Через декілька років Святослав знову повернувся у Болгарію. Тут він дізнався, що візантійці готуються до війни з ним. Святослав виступив проти Візантії і розбив її військо. Візантійський імператор попросив миру й заплатив багату данину Святославу.

Скориставшись перемир'ям, візантійці добре підготувалися і в **971** році пішли війною на Святослава. Головні події війни відбулися біля стін болгарського міста Доростол. Два місяці тривала облога, хоробро захищалися русичі в боротьбі з переважаючими військами візантійців. Нарешті було підписано **мирну угоду**. Святослав обіцяв не воювати з Візантією, а інша сторона повинна була безборонно відпустити русичів.

Дружина Святослава поверталася додому човнами по Дніпру. Зимувати довелося на дніпровських островах. Зимівля була важкою. Їли переважно рибу, без солі. Багато воїнів померло від ран, хвороб та голоду. Навесні **972** року ослаблені воїни Святослава вирушили на Київ, де на них чекали підмовлені візантійцями **печеніги**. В останній битві загинуло все руське військо. Так закінчилося життя князя Святослава.

Святослав отримує подарунки від візантійців

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ !

«Іду на ви» — повідомлення про війну від князя Святослава.

Мирна угода — договір про мир між державами.

Печеніги — кочовий народ, який мешкав на південному сході від Київської держави.

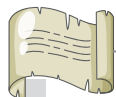
964 рік — початок князювання Святослава.

972 рік — рік смерті князя Святослава.

ІМЕНА

Святослав — великий князь київський.

| 3 історичних джерел |

Лев Діакон «Історія» (опис князя Святослава)

«Середнього зросту, не занадто високий, але й не низький, брови мав густі, очі сині, ніс короткий, борода оголена, на верхній губі густе й довге волосся (вуса), голова зовсім оголена, з одного боку висів чуб, що означало знатний рід; шия здорова, плечі широкі... Здавався якимось понурим і диким; в однім вусі висіла золота сережка..., одіж на нім була біла, нічим не відрізнялася від інших, окрім чистоти».

ЗАПИТАННЯ >

1. Хто князував у Києві після княгині Ольги?
2. У якому році князь Святослав почав керувати Київською державою?
3. Яке східнослов'янське плем'я приєднав до Русі князь Святослав?
4. Якими словами князь Святослав попереджав своїх ворогів про війну?
5. У якому році князь Святослав захопив Болгарське царство?
6. Чому Святослав повернувся в Київ із Болгарського царства?
7. З ким билися русичі біля Доростола?
8. Чим закінчилася сутичка біля Доростола?
9. Розкажіть, як загинув князь Святослав.
10. Як ви гадаєте, у чому причини поразки війська Святослава від печенігів?

ЗАВДАННЯ

1. Запишіть у хронологічній послідовності осіб, які правили Київською державою (Ольга, Ігор, Святослав, Олег).
2. Запишіть у зошит опис зовнішності князя Святослава.
3. Вирахуйте, скільки років князував Святослав.
4. Визначте століття, у якому правив князь Святослав.
5. Покажіть на карті Київську державу, Волзьку Булгарію, Хозарський каганат, Болгарське царство, Візантійську імперію.

Київська держава X (10) століття

ЦІКАВО ЗНАТИ

Подробиці останнього бою дружини Святослава з половцями невідомі. Разом зі Святославом загинули всі його воїни. Існує легенда, що печенізький хан Куря з черепа князя Святослава зробив чашу, оздобив її золотом та вибив напис «Чужого шукаючи — своє втратив». З цієї чаші Куря частував найшанованіших гостей.

§14. Київська держава за часів Володимира Великого

На минулому уроці ви дізналися про хороброго князя Святослава. Згадайте, як цей правитель попереджав своїх ворогів про війну. З якими народами і державами він воював? Що корисного зробив для Русі? Яке східнослов'янське плем'я приєднав до Київської держави? У якому столітті жив князь Святослав?

Сьогодні на занятті ви дізнаєтеся про київського князя Володимира, якого за його вчинки народ назвав Великим.

Князь Володимир (картина О. Штанка)

Після загибелі князя Святослава залишилося в нього три сини — **Олег, Ярополк та Володимир**. У кожного було своє князівство, але й кожний із них хотів бути головним — київським князем. Брати посварилися між собою. Почалися міжусобні війни. **Міжусобні війни** — це збройні протистояння між окремими людьми (князями) в державі. Після декількох років війни перемогу отримав **Володимир**.

За час братовбивчої війни Київська держава ослабла. Кочовики набігами грабували русичів, спалювали слов'янські міста й села, забирали в рабство молодь і дітей. Деякі східнослов'янські племена відмовилися визнавати владу київського князя, не платили йому данини.

Князь Володимир приборкав непокірних **в'ятичів і радимичів**. Змусив платити данину литовське плем'я **ятвягів**.

Володимир розумів, що, захоплюючи нові землі та підкоряючи чужі народи, потрібно також дбати про захист своєї держави.

Залишки Змієвих валів (с. Іванковичі, Київська область)

Тому він заснував на кордонах багато міст-фортець, у яких постійно перебували загони дружинників. У разі нападу ворога ці прикордонні фортеці одразу чинили опір та повідомляли князя про небезпеку.

За наказом Володимира на берегах річок поблизу кордонів насипали високі земляні вали висотою від 8 до 12 метрів. Часто на валах будували дерев'яні стіни або частоколи з бійницями та сторожовими баштами. Перед валами викопували рови завглибшки та завширшки декілька метрів. Такі укріплення отримали назву Змієві вали, адже вони, як змії, розтягнулися по найбільш небезпечних ділянках кордону Київської держави.

Для зміцнення держави князь Володимир на чолі підкорених племен поставив своїх синів та вірних йому воєвод. При них завжди було військо, яке в будь-який момент могло придушити повстання проти київського князя.

За часів Володимира у Київській державі розвивалася торгівля. Купці їздили по містах і пропонували різні товари. Крім того, процвітала торгівля з іншими країнами. Товари перевозили суходолом та Дніпром на човнах. У Києві була побудована міська

Златник (угорі) та срібник (унизу) князя Володимира. На монетах зображено тризуб

пристань, до якої прибували торгові кораблі іноземних купців. А на торговищі, що на Подолі, відбувалася жвава торгівля.

Князь Володимир почав карбувати власні монети зі срібла та золота. Золоті монети називалися «златниками», а срібні — «срібниками». На монетах зображувався князь та його знак — **тризуб**.

Володимир добре захистив Київ, спорудивши міцні укріплення. Найбільш захищеним місцем Києва був дитинець. **Дитинець** — це фортеця, у якій проживали князь та бояри зі своїми родинами. Дитинець був огорожений висо-

кими валами, на яких були збудовані міцні стіни з вежами та воротами. Навколо стін були глибокі рови. Всередині дитинця розташовувався двоповерховий князівський палац та інші муровані будівлі.

Народ любив князя Володимира за те, що він піклувався про простих людей. Володимир часто влаштовував бенкети для бідних, жебраків і хворих. За таку турботу люди називали його **Красне Сонечко**.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ !

Міжусобна війна — збройне протистояння між окремими людьми (князями) в державі.

Фортеця — укріплена споруда.

Вал — штучний земляний насип.

Частокол — високий паркан із товстих кілків, укопаних один біля одного.

Бійниця — вузький отвір у стіні для стрільби з ручної зброї.

Рів — штучно викопана глибока та широка канава (часто заповнена водою) навколо фортеці або міста.

Місто князя Володимира на макеті Києва X (10) ст. Автор Д. Мазюкевич

Змієві вали — оборонні земляні насипи.

Тризуб — герб князя Володимира.

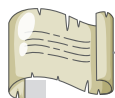
Дитинець — найбільш укріплена частина міста, фортеця.

Боярин — великий землевласник, воїн князівської дружини, радник князя.

ІМЕНА

Володимир Великий — великий князь київський.

3 історичних джерел

Нестор Літописець «Повість минулих літ»

В літо 981. Пішов Володимир на поляків і захопив міста їхні: Перемишль, Червен та інші, які й до нині під Руссю. Того ж літа переміг Володимир і в'ятичів і наклав на них данину — з кожного плуга, як і батько його брав.

Літо 983. Пішов Володимир проти ятвягів, переміг їх і землю їхню взяв. Повернувся до Києва, приносячи жертви своїм богам.

ЗАПИТАННЯ

1. Назвіть синів князя Святослава.

2. Що таке міжусобна війна?
3. Хто переміг у міжусобній війні за київський престол?
4. Які племена підкорив князь Володимир?
5. Як Володимир захищав кордони Русі?
6. Чому князь Володимир будував Змієві вали?
7. Яку назву мали монети Володимира?
8. Чому на монетах князя Володимира був зображений тризуб?
9. Що таке дитинець?
10. За які справи люди називали Володимира Красне Сонечко?

ЗАВДАННЯ

1. Запишіть у хронологічній послідовності осіб, які правили Київською державою (Олег, Святослав, Ігор, Володимир, Ольга).
2. Запишіть у зошит опис Змієвих валів.
3. Запишіть у зошит визначення слів: міжусобна війна, дитинець, тризуб.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Князя Володимира Великого називали Красним Сонечком. Давньоукраїнською мовою слово «красний» означало красивий, прекрасний. За що люди так любили свого князя? Відповідь криється в його ставленні до простих людей. Він був привітним і лагідним до всіх, відкрив школу, будував лікарні та притулки для бездомних.

За словами київського митрополита Іларіона, Володимир був «одягом для нагих, поживою для голодних, прохолодою для спраглих, помічником для вдовиць, притулком для мандрівників, покровом для тих, хто не має даху над головою, заступником для скривджених і даром для вбогих».

Князь Володимир піклувався про простих людей і цим зажив собі слави на віки!

Князь Володимир Красне Сонечко з дружиною

§15. Запровадження християнства в Русі-Україні

На минулому уроці ви дізналися про відважного й мудрого князя Володимира. Пригадайте, як він став київським князем. Як Володимир зміцнював кордони своєї країни? Що зображувалося на його монетах? За що народ назвав Володимира Красним Сонечком?

На цьому уроці ви дізнаєтеся про реформу князя, яка змінила життя наших предків — східних слов'ян.

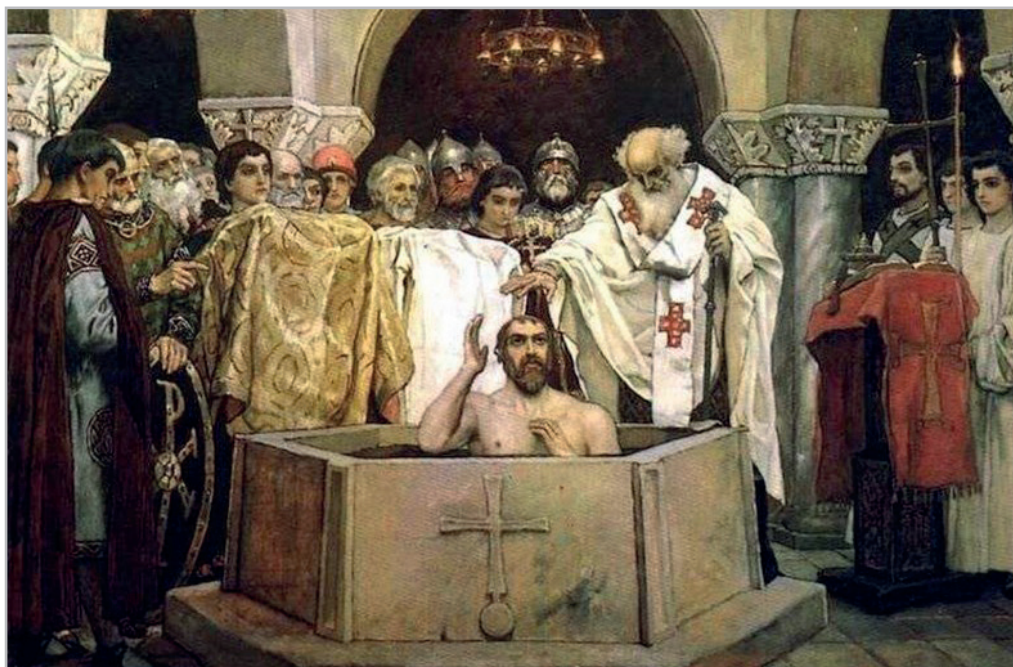
Східні слов'яни були язичниками, тобто поклонялися багатьом богам. У кожного племені були свої боги. Цим богам приносили жертви: спалювали частину врожаю, вбивали птиць і тварин. Були випадки, коли в жертву приносили й людей.

Через поклоніння різним богам між східнослов'янськими племенами не було єдності. Вони почувалися чужими, між ними виникали суперечності. Щойно київський князь помирав, одразу декілька племен відмовлялося визнавати центральну владу та платити данину Києву.

Князь Володимир це розумів і задумав об'єднати всіх мешканців Русі за допомогою віри в одного Бога та під владою одного князя. У той час Київська держава підтримувала дружні стосунки з Візантією — найбагатшою і наймогутнішою державою того часу. Візантіїці були християнами, тому Володимир вирішив прийняти християнство та охрестити всю свою країну.

Володимир охрестився у **988** році у візантійському місті **Корсунь** (сучасний Севастополь) у Криму. Там князь одружився на візантійській принцесі Анні, що зміцнило дружбу між державами родинними зв'язками та підняло авторитет Русі-України у світі.

Потім було охрещено синів князя Володимира та бояр. Повернувшись до Києва, князь наказав зруйнувати капище. А ідола головного язичницького бога Перуна прив'язали до хвоста

Хрещення святого князя Володимира (фрагмент фрески у Володимирському соборі в Києві)

Пам'ятник князю Володимирі в Києві

коня, протягли по місту й викинули в Дніпро.

Одного дня князь звелів прийти всім киянам на берег річки. Люди зайшли у воду, а **священники** читали потрібні **молитви**. Кожний, хто був похрещений, одержував **хрестик** — символ християнської віри. Поступово християнство розповсюдилося територією всієї Київської держави.

Після хрещення людей у всій Русі почалося будівництво **церков** і **монастирів**. У Києві князь Володимир побудував **Десятинну церкву** — перший кам'яний храм Київської держави. Назвали його так

Десятинна церква (реконструкція)

тому, що на побудову й утримання храму князь Володимир віддавав десятку частину своїх прибутків. У Десятинній церкві була княжа усипальниця, де й було поховано Володимира у **1015** році.

Прийняття християнства стало важливою подією в житті східних слов'ян. Зникли протиріччя між племенами. Християнство заклиало жити в мирі, злагоді та любові до ближнього. Запровадження християнства стало найбільшим досягненням Володимира. Православна церква визнала князя Володимира святим, а народ оспівав його в билинах та казках. Йому присвячено багато художніх творів.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ !

Корсунь — місто, у якому прийняв християнство князь Володимир.

Священник — людина, яка виконує священні обряди, відправляє богослужіння.

Молитва — слова, звернені до Бога.

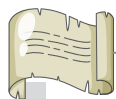
Хрест — символ християнської віри.

Церква (храм) — споруда, у якій відбуваються богослужіння.

Монастир — релігійно-господарська організація ченців або черниць.

Десятинна церква — перший кам'яний храм Київської держави.

988 рік — хрещення Русі.

— 3 історичних джерел —

Нестор Літописець «Повість минулих літ»

Літо 988. Коли ж він прийшов у Київ, то звелів повалити ідолів — одних порубати, а інших спалити. Перуна ж наказав прив'язати коневі до хвоста і волочити його з гори крутим Боричевим узвозом до річки Почайни. І поставив дванадцять дружинників, щоб вони били Перуна палками...

Потім послав Володимир по всьому місту сказати: «Якщо не прийде хто завтра на річку — хай багатий, чи бідний, чи нужденний, чи раб, — буде мені ворогом». Почувши про те, пішли люди з гомоном до Дніпра, радіючи й кажучи: «Якби не було це добрим, то не перейняли б того князі й бояри».

Наступного дня вийшов Володимир зі священниками корсунськими на Дніпро, і зібралося там люду сила-силенна. Забрели у воду, і стояли там одні по шию, інші по груди, де-хто тримав дітей, молодь тислась до берега, а дорослі бродили. Священники стояли на місці й читали молитви. Люди, охрестившись, розійшлися по домівках.

ЗАПИТАННЯ >

1. Що таке язичництво?
2. Чому князь Володимир вирішив охрестити русичів?
3. У якому місті охрестився Володимир?
4. У якому році відбулося хрещення Русі?
5. Як відбувалося хрещення киян?
6. Яку церкву побудував у Києві князь Володимир?
7. Чому Десятинна церква отримала таку назву?

ЗАВДАННЯ

1. Визначте, у якому столітті відбулося хрещення Русі.
2. Вирахуйте, скільки років минуло з часу хрещення Русі до наших днів.
3. Знайдіть на сучасній карті України місто Севастополь.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Існує легенда, що коли князь Володимир перебував у Корсуні, він передумав і відмовився прийняти християнство. У цей час Володимир захворів і осліп. Його наречена, цесарівна Анна сказала йому, що хрещення допоможе йому одужати. На що Володимир відповів: «Якщо це справді відбудеться, то воістину великий Бог християнський». І повелів Володимир охрестити себе. І коли священники це зробили — князь прозрів. Побачивши це чудо, багато дружинників також прийняли християнство.

Хрещення князя Володимира. Мініатюра з Радзивіллівського літопису

§16. Князь Ярослав Мудрий. «Руська правда». Зростання авторитету Київської держави

Ви ознайомилися з життям і діяльністю князя Володимира. Згадайте, у якому році охрестився князь Володимир. Де це сталося? Розкажіть, як відбулося хрещення киян. Чому Десятинна церква отримала таку назву?

Сьогодні ви дізнаєтеся про князя Ярослава, який своїми справами примножив здобутки князя Володимира.

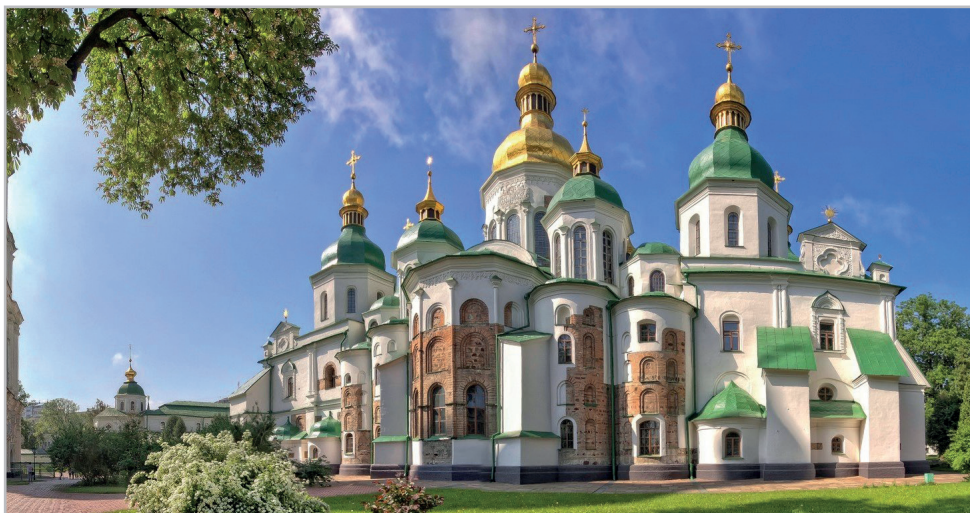
Князь Ярослав Володимирович
(картина О. Штанка)

Князь Володимир залишив після себе багато дітей. Між ними почалися міжусобні війни. Перемогу отримав Ярослав, який у **1019** році став київським князем.

Князь Ярослав продовжив справу свого батька. Він розширив межі Київської держави на заході, півночі й півдні. Для охорони кордонів Русі заснував нові міста-фортеці та будував укріплення вздовж річок. У першій половині XI (11) століття Київська держава стала найбільшою в Європі. У порівнянні з сучасною Україною, її територія була в декілька разів більша.

Ярослав успішно боровся з кочівниками, які постійно здійснювали набіги на землі Русі. У **1036** році русичі розбили печенігів. На честь цієї перемоги князь Ярослав розпочав будівництво **Софійського собору**.

У Софійському соборі, крім богослужінь, підписували договори, приймали іноземних послів. Тут ченці переписували й перекладали книги, писали літописи. При соборі діяла бібліотека та

Софійський собор (сучасний вигляд)

школа. Ярослав часто бував у бібліотеці, багато читав. За розум і освіченість народ прозвав його **Мудрим**.

Ярослав Мудрий багато часу приділяв зміцненню та розбудові Києва. Навколо міста було насипано величезні вали заввишки 14 метрів. На валах стояли міцні й високі дубові стіни з бійницями та сторожовими баштами. Перед валами було викопано глибокі рови, які заповнювали водою. Головним в'їздом до міста були **Золоті ворота**. Над цими воротами було побудовано церкву Благовіщення.

Князь Ярослав також відомий як законотворець. За його наказом було створено перший писемний збірник законів — **«Руську правду»**. У «Руській правді» були

Золоті ворота (реконструкція, сучасний вигляд)

Читання народу «Руської правди» у присутності Великого князя Ярослава (картина О. Ківшенка)

вперше записані всі слов'янські звичаї. Тепер ці звичаї стали законом. **Закон** — це правило, яке повинні виконувати всі мешканці держави. У «Руській правді» було записано, як карати за образу, за бійку, за крадіжку, за вбивство. Описувалося, кому з синів передаватиметься майно після смерті батька та інше. Закон проголошував головним суддею київського князя.

За Ярослава Мудрого зміцніли дружні відносини Київської держави з багатьма країнами. У князя було багато дітей. Одружуючи своїх синів і віддаючи заміж доньок, він поріднився з багатьма королями та князями Європи. У Києві при дворі Ярослава тривалий час виховувалися норвезький та угорський принци, які пізніше стали правителями своїх країн.

Дружні стосунки з європейськими країнами сприяли розвитку торгівлі, процвітанню народу Київської держави. Помер Ярослав Мудрий у **1054** році.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ !

Собор — головна церква міста чи монастиря.

Французькі послы в князя Ярослава Мудрого (картина П. Андрусіва)

Софійський собор — головна церква стародавнього Києва.

Золоті ворота — головні ворота стародавнього Києва.

«Руська правда» — перший писемний збірник законів Русі.

Закон — правило поведінки, яке повинні виконувати всі мешканці держави.

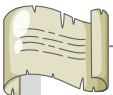
1019 рік — прихід до влади князя Ярослава Мудрого.

1054 рік — смерть князя Ярослава Мудрого.

ІМЕНА

Ярослав Мудрий — великий князь київський.

— 3 історичних джерел —

«Руська правда»

«... Коли уб'є муж мужа, то помститися має брат убитого, чи батько або син, або брат старшого сина, або інші брати. Якщо не буде кому звершити кровну помсту, то внести 80 гривен...

...Якщо вбитим буде горожанин, чи купець, чи боярський тіун (управитель), або мечник, або ізгой, або новгородець — то 40 гривен сплатити за нього... А за сільського тіуна, княжого чи землевласникового, то 12 гривен; а за рядового — 5 гривен...

... Якщо хто сяде на чужого коня, не запитавши, то сплачує 3 гривни...

... Коли хто загубить коня, чи вбрання, чи зброю і про це буде повідомлено на торгу, а потім впізнають їх у своєму місті, то своє власник має забрати й отримати за кривду 3 гривни...».

ЗАПИТАННЯ

1. У якому році Ярослав став київським князем?
2. Які заходи здійснював Ярослав для охорони кордонів Київської держави?
3. На честь якої події князь Ярослав збудував Софійський собор?
4. Які ворота Києва були головними?
5. Як називається перший писемний збірник законів Київської держави?
6. Що таке закон?
7. Чому князя Ярослава народ прозвав Мудрим?

ЗАВДАННЯ

1. Знайдіть у тексті підручника опис укріплень Києва та перепишіть його в зошит.
2. Користуючись історичним атласом, запишіть у зошит сусідні країни Київської держави.
3. Визначте, у якому столітті князував Ярослав.
4. Порахуйте, скільки років правив Ярослав Мудрий.

ЦІКАВО ЗНАТИ

У 2007 та 2008 роках на телебаченні транслювали шоу «Великі українці». У рамках цієї телепередачі відбувалося опитування телеглядачів. У них запитували, хто з діячів України минулих часів або сьогодення найбільш достойний носити звання «Великий українець». Серед великої кількості претендентів громадяни України віддали перше місце Ярославу Мудрому, за його вагомий внесок у розвиток освіти та культури нашого народу.

Пам'ятник Ярославу Мудрому (м. Харків)

Узагальнення до розділу «Княжа Русь-Україна»

Перша держава, яка виникла у східних слов'ян, називалася Русь. Її засновником став князь Олег, який у 882 році захопив Київ, а потім підкорив інші племена: сівер'ян, древлян, радимичів тощо. Підлеглі племена платили князю данину, а він зі своїм військом захищав їхні землі від ворожих набігів.

Наступником Олега був князь Ігор. Він весь час проводив у воєнних походах. Для утримання війська Ігор збирав данину. Надмірно зібрана Ігорем данина з древлян збурила їх проти князя. Вони повстали проти князя і вбили його.

Після трагічної смерті Ігоря Київську державу очолила княгиня Ольга. Вона жорстоко помстилася древлянам за смерть свого чоловіка. Після цього княгиня Ольга ні з ким не вела війн, підтримувала дружні стосунки із сусідніми державами. Вона визначила єдиний для всіх розмір данини, місце і час збору.

Наступником Ольги став князь Святослав. Цей правитель був войовничим. Він приєднав багато земель до Київської держави. Все своє життя провів у воєнних походах. Ворогів завжди попереджав: «Іду на ви». Загинув Святослав у нерівній битві з печенігами.

Одним із видатних князів Київської держави був Володимир. Він сам прийняв християнство та у 988 році охрестив всю Русь. Князь Володимир будував укріплення на кордонах своєї держави, зводив нові міста. За його правління було збудовано перший кам'яний храм — Десятинну церкву. За доброзичливе й справедливе ставлення до простого люду його називали Красним Сонечком.

Після Володимира князував його син — Ярослав Мудрий. Цей князь зміцнив укріплення Києва, збудував Софійський собор, організував переклад і переписування книг, започаткував літописання, будував школи, храми, заснував бібліотеку.

Контроль знань і вмінь

Виберіть правильний варіант відповіді та запишіть у зошит.

1. Який князь заснував Київську державу?

а) Ігор;

б) Святослав;

в) Олег.

2. Якого правителя Київської держави вбили древляни за жадібність?

а) Ігоря;

б) Ярослава;

в) Олега.

3. Які зміни в державі провела княгиня Ольга?

а) збільшила
військо;

б) визначила норму
данини та місце її збору;

в) розпочала друк
власних грошей.

4. Який князь попереджав своїх ворогів словами «Іду на ви»?

а) Володимир;

б) Ярослав;

в) Святослав.

5. Пригадайте, у якому році було охрещено Русь?

6. Якого князя називали Красним Сонечком?

7. Назвіть східнослов'янські племена, які входили до складу Київської держави.

8. Чому Десятинна церква отримала таку назву?

9. Які архітектурні споруди було побудовано за князювання Ярослава Мудрого?

10. Розкажіть про захисні споруди міст і кордонів часів Русі.

Перевірте свої вміння

1. Користуючись картою, назвіть сучасні міста, які існували ще за часів Київської держави.

2. Визначте століття, у якому відбулося хрещення Русі.

3. Запишіть у хронологічній послідовності київських князів.

Розділ IV. Устрій, побут і культура Русі-України

§17. Суспільно-політичний устрій Київської держави IX–XII (9–12) століть

Вам уже відомо про першу східнослов'янську державу, яка називалася Русь. Київські князі багато зробили для зміцнення та розширення слов'янської держави. Русь стала однією з найбільших держав тогочасної Європи. У 988 році відбулася значна подія в житті русичів — вони стали християнами. Почалося будівництво храмів, монастирів, шкіл, бібліотек. Розвивалася торгівля і ремесла.

Сьогодні ви дізнаєтеся про те, хто керував Київською державою, на які частини поділялося суспільство слов'ян в ті часи.

Після утворення держави у східних слов'ян відбулися значні зміни. Усі племена, які входили до складу Русі, підпорядковувалися київському князю. Князь збирав данину з підкорених племен, організовував військові походи на ворогів, розглядав скарги, вирішував суперечки між людьми, карав винних. Усі землі, міста й села держави належали князю.

Якщо хтось із підкорених племен відмовлявся платити данину або піднімав повстання, то князь відправляв свою

Князь із княгинею
(реконструкція З. Васіної)

Бояри (реконструкція З. Васіної)

Селяни Київської держави (реконструкція З. Васіної)

дружину на придушення й покарання непокірних. Дружина допомагала князю не тільки збирати данину, а й керувати країною.

Дружина поділялася на старшу й молодшу. До **старшої дружини** входили хоробрі, розумні та досвідчені воїни, які були радниками князя. Їх називали **боярами**. За вірну службу князь дарував їм землі та міста.

Молодша дружина складалася із простих воїнів. Весь свій час вони проводили у підготовці до військових походів. Молодші дружинники вчилися стріляти з лука, битися на мечях, списах та володіти іншою зброєю. Керував молодшою дружиною **воєвода**.

Дружина була постійним військом князя. Але її було недостатньо, якщо ворог нападав на рідну землю. У таких випадках князь збирав тимчасове військо — **ополчення**. Це військо із селян і мешканців міст. Їм роздавали зброю, і вони під керівництвом князя та воєвод боролися з ворогом.

Після прийняття християнства у Русі з'явився ще один стан — **духівництво**. Це священники та ченці монастирів. З ча-

сом кількість монастирів збільшувалася. Для ведення господарства князь дарував їм землі та села. Ченці не лише молилися та

працювали, але й допомагали бідним і нужденним.

Важливе місце в суспільстві посідали **купці**. Купці — це люди, які займалися торгівлею. У часи Київської держави вони були мандрівними. В одному місці купували різний товар, а в іншому — продавали. Купці торгували не тільки в межах Київської держави, а й за її кордонами.

У містах жило багато **ремісників**. Ремісники обробляли дерево, залізо, шкіру, кістки, глину й виготовляли з них різноманітні вироби. Ремісники платили данину князю.

Основу населення Русі складали селяни. У той час їх називали **смердами**. Вони були вільні, але жили в князівських селах і за це платили князю данину.

Крім вільних селян, були й такі, які були залежними від князя чи боярина. Це **челядь** і **холопи**. Вони ставали рабами, якщо потрапили в полон до русичів або не віддали борг позичальнику.

Дружинник

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ !

Князь — правитель держави.

Старша дружина — привілейована частина війська, яка складалася з бояр.

Молодша дружина — рядове військо.

Воєвода — командир війська.

Ополчення — тимчасове військо із селян і ремісників.

Духівництво — служителі Бога; люди, які правлять службу в церквах і монастирях.

Купці — люди, які займаються торгівлею.

Ремісники — переважно жителі міст, які виготовляли вироби з різних матеріалів (дерева, заліза, шкіри, глини тощо).

Смерди — вільні селяни.

Челядь, холопи — залежні люди, прислуга.

ЗАПИТАННЯ >

1. Хто очолював Київську державу?
2. Хто такі бояри?
3. Чим займалися воїни молодшої дружини?
4. Чому духовенство вважалося привілейованим станом?
5. Чим займалися купці?
6. Хто такі ремісники?
7. Чим займалися смерди?
8. Хто платив данину князю?
9. Чому князь збирав ополчення?

ЗАВДАННЯ

1. Запишіть у зошит суспільні верстви Київської держави.

ЦІКАВО ЗНАТИ

У наш час є люди, які займаються детальним вивченням традицій, звичаїв, одягу певних історичних епох. Вони об'єднуються в історичні клуби. Члени цих клубів проводять історичні реконструкції, тобто відновлюють різні моменти історичних подій: битв, обрядів тощо. Таких людей часто запрошують на історичні фестивалі та зйомки художніх фільмів.

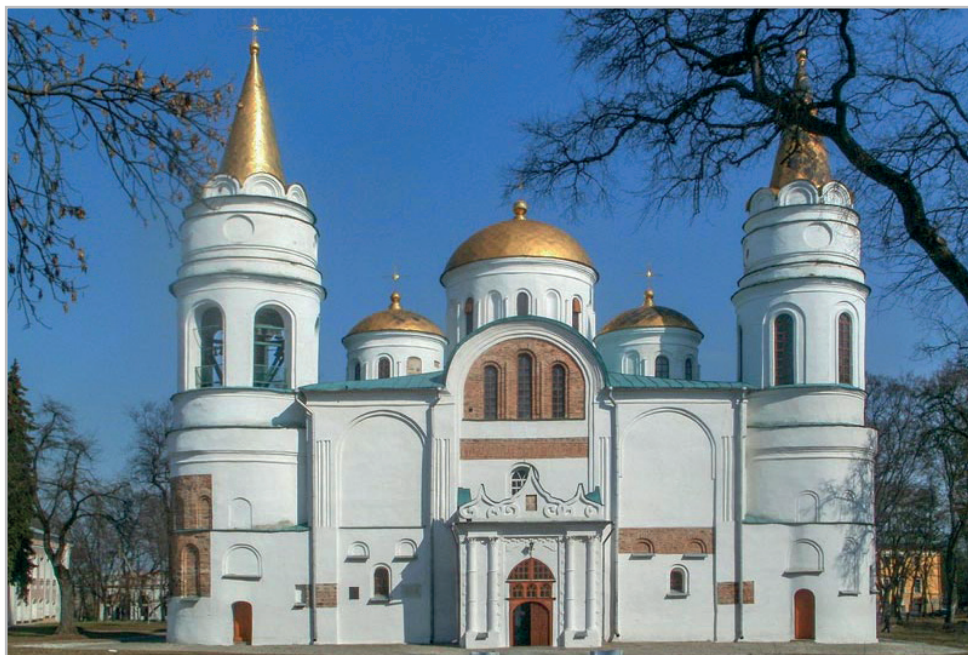
Лицарський поєдинок (реконструкція)

§18. Церква за часів Русі-України

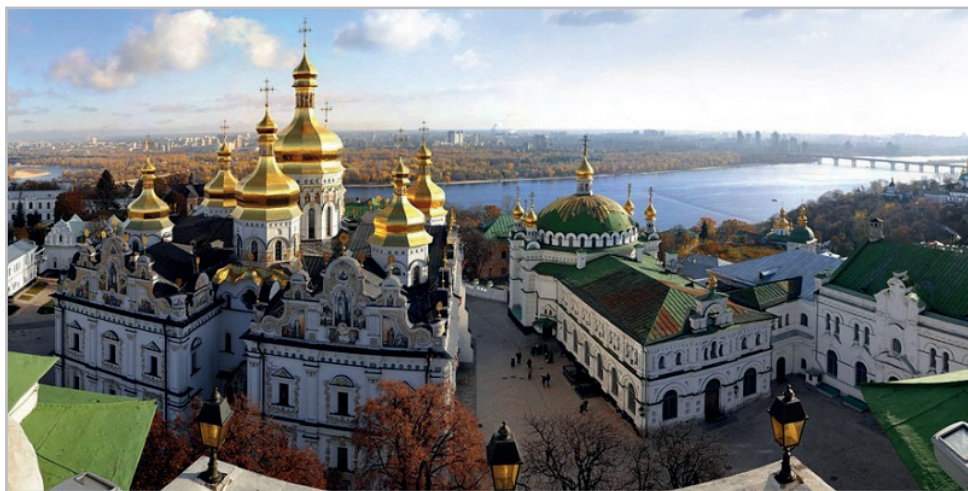
На минулому занятті ви ознайомилися з політичним устроєм Київської держави та суспільними верствами Русі. Пригадайте, хто керував давньоруською державою. Що робив правитель Русі? Хто допомагав йому в керівництві Київською державою? Чим займалися дружинники? Хто такі купці? Чим займалися ремісники? Що робили смерди? Як ставали холопами і челяддю?

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся про церковне життя Київської держави.

Прийняття християнства мешканцями Київської держави стало важливою подією. Після цього розпочалося будівництво церков у Русі. **Церква** — це храм, де відбувалися богослужіння. Тут службу проводили священники. Вони читали відповідні молитви. **Молитва** — це слова, звернені до Бога. Священники вчили людей любити ближніх, поважати старших, бути стриманими та терпеливими, слухатися князя та бояр.

Спасо-Преображенський собор, Чернігів, перша половина XI (11) століття (сучасний вигляд)

Києво-Печерський монастир (сучасний вигляд)

Ікона святого Антонія
Печерського

Священниками у Русі керував київський **митрополит**. Спочатку митрополитів до Києва присилали із Візантії, а за князювання Ярослава Мудрого почали обирати з місцевих священників. Першим слов'янським митрополитом став **Іларіон**. Його називали Митрополитом Київським і вся Русі.

На початку XI (11) століття в Київській державі налічувалося більше 100 церков у різних містах країни. Митрополит уже не міг сам керувати такою кількістю храмів. Для кращого управління в кожному князівстві було створено **єпархію**. Найстарішими єпархіями були Київська, Чернігівська і Новгородська. Керували єпархіями **єпископи**.

Важливе місце в релігійному житті Русі відігравали монастирі. У монастирях жили **ченці**. Ченці — це люди, які все своє життя присвятили служінню Богу. Вони тут жили, молилися і працювали. Першим монастирем, який був збудований у Київській державі, вважається **Києво-Печерський**.

За князювання Ярослава Мудрого, у 1051 році, ченець **Антоній** викопав печеру, в якій він жив і молився. Праведне життя ченця

стало для багатьох прикладом. До нього потяглися люди, бажаючи жити так само, як і він. Кількість печер почала зростати, вони почали з'єднуватися підземними ходами. Пізніше над печерами було збудовано храми, дзвіниці, захисні стіни. Так утворився Києво-Печерський монастир.

Виникали монастирі і в інших місцях Русі. При монастирях створювали школи й бібліотеки. Ченці перекладали книги з інших мов, переписували їх, писали літописи. Ченці вчили грамоти тих, хто хотів навчитися писати й читати. Крім молитов і господарських робіт, ченці допомагали хворим, бідним, сиротам і калікам. Вони їх лікували, годували, давали поради.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ !

Єпархія — церковно-територіальна громада.

Єпископ — керівник єпархії.

Ченці — мешканці монастиря, які присвятили життя служінню Богу.

Києво-Печерська лавра — перший монастир Русі.

Іларіон — перший слов'янський митрополит Київської держави.

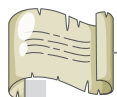
Антоній — засновник Києво-Печерського монастиря.

1051 рік — заснування Києво-Печерського монастиря.

ІМЕНА

Антоній — засновник Києво-Печерської лаври.

| 3 історичних джерел |

Нестор Літописець «Повість минулих літ»

У літо 1037. Заклав Ярослав місто велике, біля того міста Золоті ворота. Заклав і церкву Святої Софії, митрополичу, потім церкву на Золотих воротах, а потім монастир Святого Георгія і Святої Ірини. І стала при ньому віра християнська плодитися і поширюватися, і ченці-чорноризці помножуватися, монастирі й храми будуватися і возвеличуватися...

ЗАПИТАННЯ >

1. Що таке християнство?

2. Навіщо люди будували церкви?
3. Хто такі священники?
4. Хто такий митрополит?
5. Як звали першого слов'янського митрополита Київської держави?
6. Що таке монастир?
7. Чим займаються ченці?
8. Який монастир у Русі було засновано першим?
9. Хто заснував Києво-Печерський монастир?
10. Чому Києво-Печерський монастир так називається?

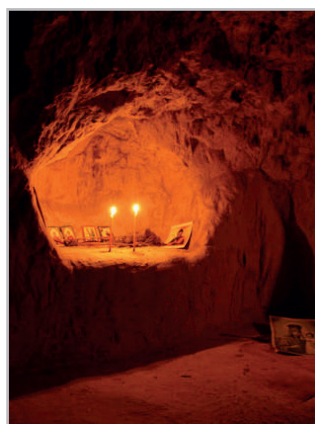
ЗАВДАННЯ

1. Знайдіть у тексті місце, де описується діяльність ченців, і перепишіть у зошит.
2. Визначте століття, у якому було засновано Києво-Печерський монастир.
3. Вирахуйте, скільки століть минуло з часу заснування Києво-Печерського монастиря до наших днів.
4. Запишіть у зошит імена першого слов'янського митрополита Київської держави та засновника Києво-Печерського монастиря.

ЦІКАВО ЗНАТИ

У наш час Києво-Печерський монастир має назву лавра. У ньому існують численні лабіринти печер. Печери — підземні коридори висотою близько двох метрів. Є Ближні і Дальні печери. Ближні печери викопані на глибині 10–15 метрів, а Дальні — 15–20 метрів. Довжина цих підземних ходів-печер невідома нікому. Деякі дослідники стверджують, що вони тягнуться аж до Чернігова, а це близько 140 кілометрів. У наш час доступними для відвідування є 383 метри Ближніх та 293 метри Дальніх печер.

Печера Києво-Печерської лаври

§19. Розвиток ремісництва в Київській державі

На минулому уроці ви вивчали церковний устрій Русі. Згадайте, що таке християнство. Де молилися Богу слов'яни? Чи є у вашому місті (селі) церква? Що таке монастир? Як називався перший монастир у Русі? Чому він отримав таку назву?

На цьому уроці ви дізнаєтеся про те, чим займалися наші предки.

Мешканці Київської держави вміли виготовляти вироби для щоденних потреб: посуд, одяг, взуття, інструменти. Люди, які своїми руками обробляли певний матеріал (дерево, шкіру, залізо, глину) і робили з нього готову продукцію, називалися **ремісниками**. Виробництво готових товарів називалося **ремеслом**.

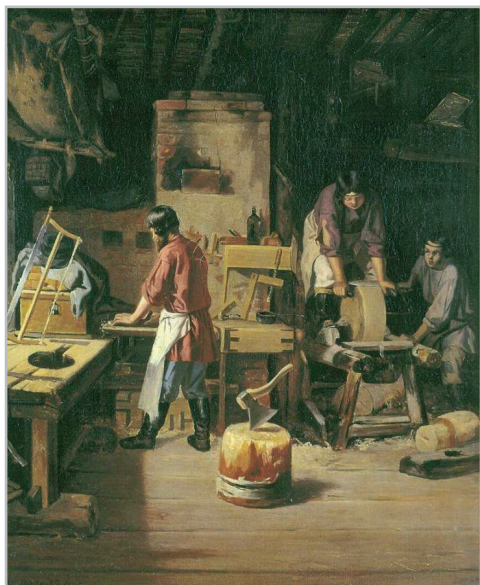
У Київській державі існувало понад 60 ремесел. Ремісники працювали в майстернях. Свою продукцію майстри обмінювали на інші товари або продавали на торгах.

Важливим ремеслом у слов'ян було **ковальство**. Ковалі у спеціальних печах — горнах — нагрівали залізо та молотками виковували потрібні предмети: зброю, замки, ключі, коси, цвяхи, лопати, ножі та інше. Вони працювали в **кузнях**.

На території Київської держави росло багато лісів, тому у слов'ян поширеним було деревообробне ремесло. З дерева виготовляли все необхідне для господарства: ложки, лави, столи, драбини, сани та інше. Ремісники, які працювали з деревом, мали різні назви. Наприклад, люди, які виготовляли діжки, барила, відра, називалися **бондарями**. Майстри, які працювали

Ковалі за роботою

У столярній майстерні (картина
Л. Плахова)

на будівництві та виготовляли підлогу, стіни, перекриття з дерева, називалися **теслями**. А ремісники, які виготовляли колеса, вози, називалися **стельмахами**. Ті, хто виготовляли меблі, двері, вікна, називалися **столярами**.

Також розвивалися ремесла, пов'язані з пошиттям одягу та взуття. У цей час слов'яни вже вміли обробляти шкіру. **Кожум'яки** м'яли шкіри, **кушнірі** — вичиняли хутро зі шкіри та шили хутрянний одяг. Виготовляли тканини **ткачі**, а шили та ремонтували одяг — **кравці**.

У Київській державі добре розвиненим було **гончарство**. Майстри за допомогою ручного гончарного круга зі шматка сирого глини виготовляли різноманітний посуд: миски, полумиски, макітри, кухлі, глечики тощо. Потім цей посуд обпалювався у спеціальних печах.

Русичі вміли обробляти камінь, роги, кістки. Виготовляли прикраси, скло та вироби з нього.

Як правило, міські ремісники оселялися у зручному для них місці. Гончарі жили біля урочищ, де було багато глини. Кожум'яки оселялися на берегах річок, ковалі — на околицях міст, щоб не спалити його. Вулиці, на яких жили ремісники, називалися на їх честь: Ковальська, Гончарна, Кожум'яцька тощо.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ !

Ремісник — майстер, який власноруч виготовляв готову продукцію.

Ремесло — виробництво готових товарів.

Коваль — майстер із виготовлення виробів із металу.

Горн — спеціальна піч.

Столяр — майстер із виготовлення меблів, дверей, вікон тощо.

Кравець — майстер із пошиття і ремонту одягу.

Гончар — майстер із виготовлення глиняного посуду.

ЗАПИТАННЯ

1. Що таке ремесло?
2. Які ремесла були поширені в Київській державі?
3. Які товари виготовляли ковалі?
4. Чим займалися бондарі?
5. Хто такі гончарі?
6. Чому вулиця Ковальська могла отримати таку назву?

ЗАВДАННЯ

1. Запишіть у зошит нові терміни.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Ковалі Русі виготовляли щити, кольчуги і шоломи. Вони захищали богатирів у боях. Це спорядження було важким — близько 30 кілограмів. Його носили тільки дуже сильні люди, такі як Ілля Муромець.

Ілля Муромець — не вигаданий персонаж, а реальна особа. Під час розкопок Києво-Печерської лаври археологи знайшли його останки. Було встановлено, що герой билин тривалий час страждав від хвороби хребта і не мав можливості рухатися. Його тіло мало багато ран від стріл та списів. На думку вчених, помер Ілля Муромець від проникаючого удару в грудну клітку колючого предмета, найімовірніше списа.

Ілля Муромець

§ 20. Торгівля в добу Київської держави

На минулому занятті ви ознайомилися з ремеслами Русі. Пригадайте, хто такі ремісники. Які ремесла були розповсюдженими у східних слов'ян? Чому в наш час втрачено багато ремесел?

Сьогодні ви дізнаєтеся про торгівлю в добу Київської держави.

Природні багатства, розвиток господарства й ремесел у Київській державі призвели до надлишку виробів і продуктів харчування. Селяни та ремісники міняли та продавали свою продукцію на торжищах. **Торжище** — це давньоруський ринок. У кожному великому місті Русі були постійні торжища. Найбільшим торговельним центром Східної Європи був Київ. За часів Володимира Великого на березі річки Почайни (притока Дніпра) було збудовано велику пристань, до якої прибували на човнах купці з Русі та з-за кордону. Найбільшими торговельними партнерами русичів були візантійці. До Русі також прибували купці з різних країн Європи та Азії.

Із Київської держави вивозили за кордон такий товар, як хутро, віск, мед, шкіру, зброю, прикраси із золота та срібла. До Русі привозили дорогі тканини (шовк, парчу, оксамит), посуд, олію, вино, фрукти, ремісничі вироби, прянощі, книги, предмети церковного вжитку.

Купці організовували торгові **каравани** за кордон. Каравани пересувалися водою або сухоходом. У той час більш популярним було пересування водою.

Давньоруський човен (реконструкція)

Купці починали готувати свої човни навесні, приблизно у квітні або травні. Шлях із Києва до Константинополя (столиці Візантії) займав близько 35–40 днів. Поторгувавши літо, купці восени поверталися на батьківщину.

Пересувалися купці маршрутами, які називалися **торгові шляхи**. Через територію Київської держави проходило декілька торгових шляхів. Місцеві та закордонні купці спочатку мінялися товаром, пізніше продавали продукцію за шкурки хутрових звірів, а потім почали використовувати гроші. Давньоруськими грошима були злитки срібла вагою близько 200 грам, які називалися гривнами. Гривни були кількох видів: київські, чернігівські, новгородські. Вони різнилися між собою формою і вагою.

Гривна була значною грошовою одиницею. За одну гривну в Київській державі можна було купити одного вола або десять телят. За часів Володимира Великого та Ярослава Мудрого карбували монети із золота — «златники», та срібла — «срібники». Але цих монет було дуже мало, і населення Русі ними майже не користувалося.

Давньоруські гривни

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ !

Торжище — давньоруський ринок.

Торговий шлях — маршрут пересування торговельного каравану.

Караван — група нав'ючених тварин, які рухаються певним маршрутом.

ЗАПИТАННЯ >

1. Чим торгували слов'яни?
2. Яку продукцію ввозили в Русь?
3. Які руські товари продавали за кордоном?

4. Що таке торжище?
5. Якими грошима користувалися в Київській державі?

ЗАВДАННЯ

1. Запишіть у зошит товари, які ввозили з-за кордону.
2. Випишіть товари, які вивозили за кордон.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Гроші різних народів мають різні назви. Понад тисячу років тому в наших предків, які жили в Київській державі, гроші називалися гривнами. Їх виготовляли з металу.

Близько ста років тому в українців була власна держава, гроші якої мали назву гривня. Вони були вже паперовими.

У наш час в українців є незалежна держава — Україна. Гроші, якими ми користуємося тепер, традиційно теж називаються гривнею. Як бачимо, наша гривня має тисячолітню історію.

Гривни Київської держави

Тисяча гривень Української держави 1918 року

Сучасні гривні-монети

Сучасна тисяча гривень

§ 21. Побут мешканців Київської держави

На минулому уроці ви ознайомилися з торгівлею за часів Київської держави. Згадайте, чим торгували русичі за кордоном. Які товари привозили закордонні купці в Київську державу? Як називалися давньоруські гроші? Як називався ринок у ті часи?

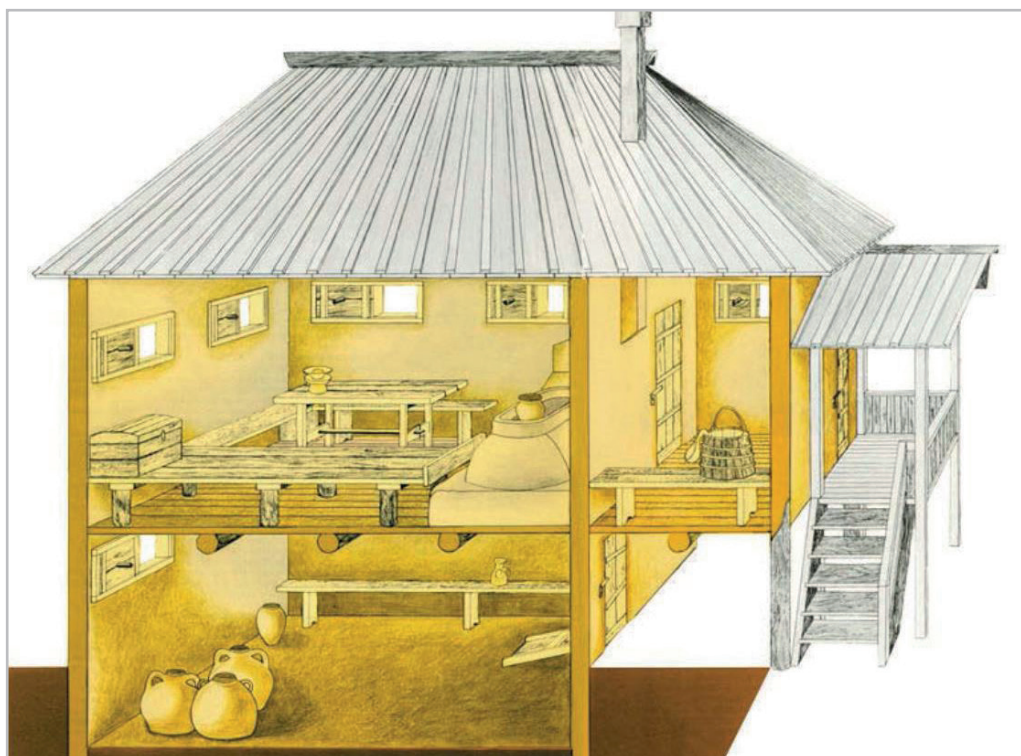
Сьогодні ви дізнаєтеся, як жили наші предки тисячу років тому.

У добу Київської держави люди селилися в містах або в селах поблизу міст, щоб у разі небезпеки сховатися за їхніми міцними стінами. Князі та бояри жили в кам'яних або дерев'яних палацах і хоромах у найбільш захищених частинах міста — **дитинцях**. Прості люди мешкали біля стін дитинця, на так званому **подолі**. Тут розташовувалися будинки ремісників, торговців, а також церкви, монастирі, ринки.

У селах жили **смерди** — вільні селяни, які обробляли землю та платили князю данину. Селяни жили в заглиблених у землю будинках, збудованих із дерева. Житло складалося здебільшого з однієї кімнати. Поруч із будинком розташовувалися господарські споруди: хліви для домашніх тварин, приміщення для зберігання припасів та інструменту, колодязі тощо.

Селянське житло IX–X (9–10) століть із господарськими спорудами (реконструкція історико-культурного заповідника «Давній Пліснеськ»)

Житло киянина, який жив на Подолі в X (10) столітті (реконструкція П. Толочка)

Домашні меблі в той час склалися зі столу, лав, скринь, полиць для посуду, лежанок. У кожному будинку був глиняний посуд: глечики, миски, горщики, дерев'яні ложки, ковші, відра тощо. Після прийняття християнства в селянських будинках поступово почали з'являтися **ікони**. Ікона — це зображення Ісуса Христа, святих і подій, пов'язаних з життям Бога.

Селяни вирощували пшеницю, жито, овочі, тримали домашніх тварин і птицю, ловили рибу, займалися мисливством, збирали гриби та ягоди, ткали полотно, шили одяг, займалися ремеслами.

Взимку, коли не було робіт на полях, жінки виготовляли саморобні нитки на прялках і ткали полотно. З полотна шили одяг для родини.

Одяг селяни носили вільний, щоб у ньому було зручно працювати. Чоловіки носили неширокі штани, довгі сорочки до колін на випуск, підперезувалися поясами, на ноги взували **личаки**. Личаки — це плетене з кори дерев або зі шкіри взуття. Носили шапки, а взимку — хутрянні кожухи.

Київські бояри (реконструкція З. Васіної)

Київські боярині (реконструкція З. Васіної)

Жінки вдягали довгі сорочки, пояс, спідниці-плахти. Жіночий одяг у той час полюбляли прикрашати вишивками. На ноги жінки взували плетені з рослинних волокон або шкіри личниці чи постолы.

Одяг **знаті** виготовляли з дорогих закордонних тканин. Узимку вони вдягали шуби, кожухи з дорогого хутра куниці, соболя або горностая. Взували високі чоботи з м'якої кольорової шкіри, на голову вдягали шапки різної форми та висоти, обшиті хутром. Жінки носили коштовні прикраси. Найбільш популярними були золоті та срібні браслети.

Князі та бояри полюбляли проводити свій час на полюванні. Полювали на кабанів, ведмедів, лосів, хутрових звірів. Потім влаштовували бенкети. Прислужувала їм **челядь**, а веселили — **скоморохи** та музики.

Браслети часів Київської держави

Давньоруські розваги (реконструкція З. Васіної)

Скоморохи (реконструкція З. Васіної)

У добу Київської держави пекли житній та пшеничний хліб, пиріжки з ягодами, грибами, сиром, калачі. Із проса, гороху, вівса, пшениці готували різноманітні каші та киселі. Варили куліші з пшона і гречки. Їли рибу, м'ясо домашніх тварин і птиці. Вживали молоко та продукти з нього. Пили хлібний квас і напої, зроблені з меду.

Їжа та напої заможних людей і селян значно відрізнялися. Столи знаті були більш різноманітними, складалися переважно з м'яса.

У містах і селах, де були церкви, всі мешканці-християни в неділю та на релігійні свята відвідували церкву.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ !

Побут — повсякденне життя людей.

Поділ — слабко укріплена частина міста навколо дитинця, у якій мешкали ремісники і торговці.

Ікона — зображення Ісуса Христа, святих і подій, пов'язаних із життям Бога.

Личаки — плетене з кори дерев або шкіри взуття.

Хороми — двоповерховий будинок князів і бояр з багатьма кімнатами.

Знать — панівна верства Київської держави, до якої входили князі й бояри.

Скоморох — давньоруський актор.

Челядь — прислуга князя або боярина.

ЗАПИТАННЯ >

1. Що таке побут?
2. У яких житлах мешкали селяни?
3. Чим займалися селяни Київської держави?
4. Який одяг носили русичі?
5. Що їли люди в добу Київської держави?
6. Чому страви знаті і простого люду відрізнялися?
7. Поясніть слова «знать», «ікона», «хороми».

ЗАВДАННЯ

1. Запишіть у зошит страви, які вживали русичі за часів Київської держави.
2. Знайдіть у тексті опис селянського господарства й запишіть у зошит.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Велике значення в добу Київської держави відігравали бояри. У літописах їх ще називають «кращими мужами». Науковці вважають, що слово «боярин» походить із тюркської мови й означає «заможна людина, начальник, пан». В інших мовах (у старослов'янській та староісландській) це слово позначає багату людину, воїна. У часи Русі бояри були воїнами, воєводами, великими землевласниками та радниками князя, його найближчим оточенням.

За часів Володимира Великого і Ярослава Мудрого бояри були залежними від князів. А пізніше, як, наприклад, на Галичині, бояри могли організувати заколот і прогнати князя, який їм не подобався, чи запросити іншого.

§ 22. Київ — столиця давньоукраїнської держави

На минулому уроці ви дізналися про побут людей за часів Київської держави. Поясніть, що таке побут. Пригадайте, у яких житлах мешкали селяни, а в яких — знатні люди. Який одяг носили русичі? Яку їжу вживали? Чим займалися селяни? Що робили князь і бояри?

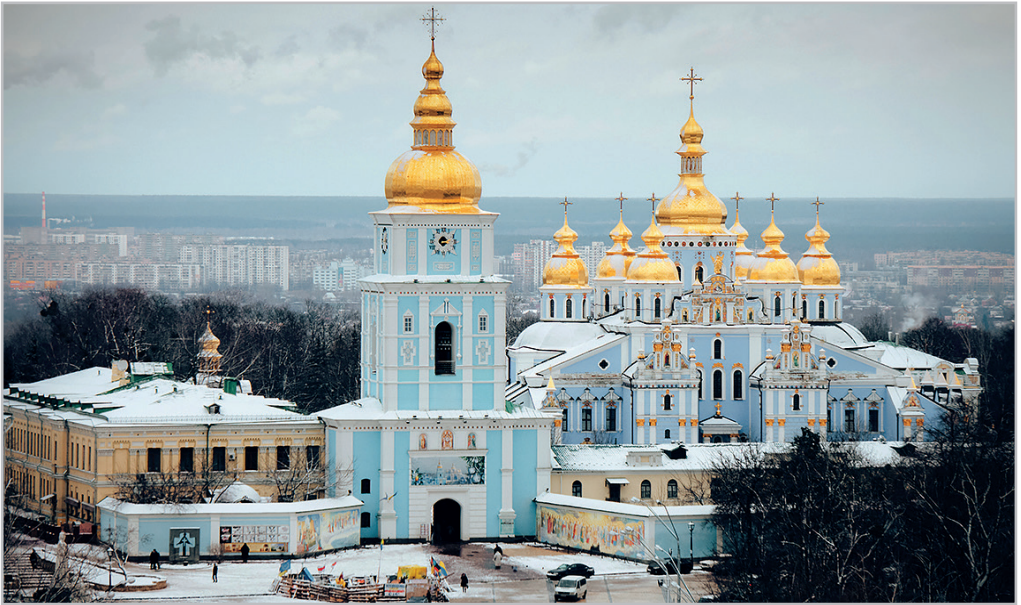
Сьогодні ви більше дізнаєтеся про столицю Русі — Київ.

Київ був заснований слов'янами дуже давно — у кінці V (5) століття. Його заснував полянський князь Кий зі своїми братами Щеком, Хоривом та сестрою Либіддю. Київ швидко розростався завдяки вигідному географічному положенню. Тут були височини, ліси, поля, велика річка Дніпро. Після захоплення Києва князем Олегом у 882 році він став центром східнослов'янської держави — Русі.

Київ був добре укріплений від ворога. Найбільш укріпленою частиною міста був **дитинець**, який розташовувався на Старо-

Стародавній Київ на макеті Д. Мазюкевич

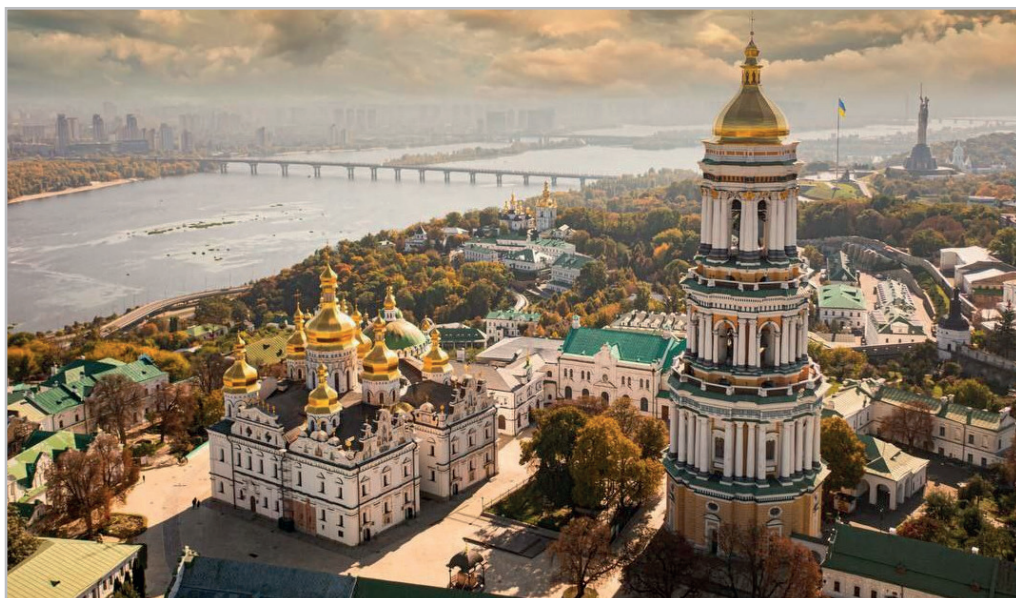

Києво-Михайлівський Золотоверхий собор (сучасний вигляд)

київській горі. Тут мешкали князі, бояри, а після прийняття християнства в Русі тут жило і духовенство. За князювання Володимира Великого було розширено дитинець, збудовано нові стіни, вали, рови. У середині дитинця збудовано Десятинну церкву, князівський палац, приміщення для дружинників, обслуги, будинки бояр. Тут розміщувався невеличкий ринок — **Бабин торжок**. Він отримав цю назву від скульптур, які князь Володимир привіз із Корсуня і встановив перед Десятинною церквою. Ці скульптури кияни називали «бабами». Сам дитинець — **градом Володимира**.

Син Володимира, князь Ярослав Мудрий, розширив дитинець у декілька разів. Він збудував нові фортечні укріплення, декілька храмів, найбільшим з яких вважається Софійський собор. За часів Ярослава Київ став найбільш укріпленим містом Русі.

За фортечними стінами дитинця розташовувалася торгово-реміснична частина Києва — **Поділ**. Тут вирувало життя простого люду. Розміщувалися різноманітні майстерні ремісників, їх склади і господарські приміщення. У цій частині Києва були торжища, на яких люди купували різноманітний товар у купців. На торжищах можна було чути й іноземну мову від закордонних купців, які

Свято-Успенська Києво-Печерська лавра (сучасний вигляд)

Церква Успіння Богородиці Пирогощії
(сучасний вигляд)

припливали човнами до Києва і приставали до збудованої князем Володимиром пристані. На Подолі стояла церква Богородиці Пирогощії, яку люди називал **Пирогоща**.

Пізніше на Подолі було збудовано багато славетних споруд. Нащадки князя Ярослава Мудрого збудували Михайлівський собор, який став центром Михайлівського Золотоверхого монастиря.

Прикрасою Києва того часу був Києво-Печерський монастир, який із середини XI (11) століття став центром розповсюдження християнства й освіти в Київській державі. З часом цей, найбільший у той час у Русі, монастир отримав назву **лавра**.

На території тогочасного Києва було збудовано багато церков, монастирів та інших споруд із каменю, цегли та дерева. За

Град Володимира

красою і розмірами Київ змагався зі столицею Візантії — Константинополем.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ !

Дитинець — укріплена частина міста, фортеця.

Поділ — неукріплена торгово-реміснична частина середньовічного міста.

Град Володимира — укріплена частина Києва, збудована князем Володимиром Великим.

Лавра — великий і впливовий монастир.

ЗАПИТАННЯ >

1. Хто заснував Київ?
2. Що таке дитинець?

3. Що будували в дитинцях?
4. Подумайте, чи у всіх середньовічних містах були дитинці.
5. Що таке Поділ?
6. Що будували на Подолі?
7. За яких київських князів було розбудовано Київ?
8. Назвіть відомі будівлі середньовічного Києва.

ЗАВДАННЯ

1. Порахуйте, скільки століть існує Київ.
2. Запишіть у зошит відомі будівлі середньовічного Києва.

ЦІКАВО ЗНАТИ

З появою чернечого життя у монастирях Київської держави з'явилися перші святі люди, які прославилися своїми добрими справами. Першими святими в Русі були сини князя Володимира Великого — Борис і Гліб. Пізніше до числа святих були також зараховані княгиня Ольга, князі Володимир Великий та Ярослав Мудрий. На іконах навколо голів святих художники малюють коло. Це коло називається німб, воно символізує святість. Усі святі зображуються на іконах з німбами.

Ікона святих Бориса і Гліба

§ 23. Міста Русі-України

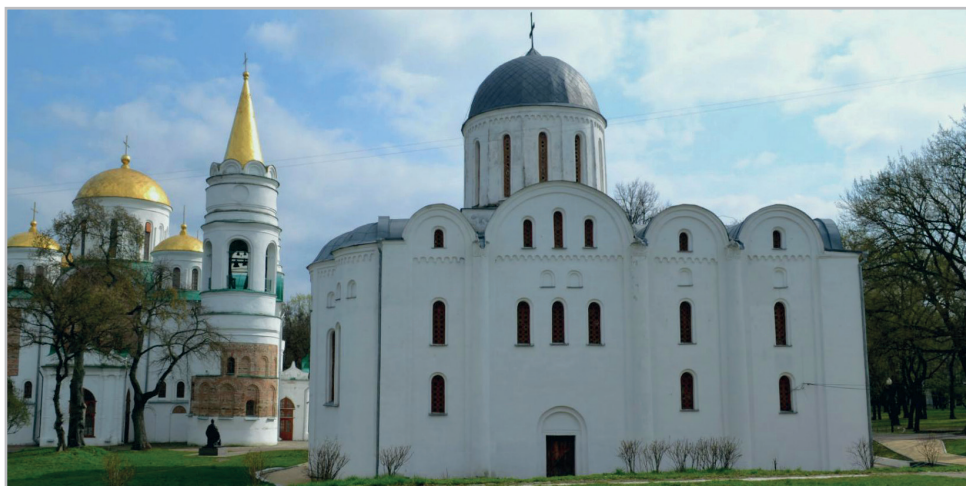
На минулому уроці ви дізналися про столицю Русі — Київ. Пригадайте, у якому столітті був заснований Київ. Хто його заснував? Хто жив у дитинці? Що таке Поділ? Що розташовувалося на Подолі? Які будівлі були збудовані в Києві? Хто уславив себе розбудовником столиці Київської держави?

На цьому уроці ви дізнаєтеся про найбільші міста Київської держави.

Київська держава була найбільшою державою **середньовічної** Європи. У ній проживало від 3 до 12 мільйонів людей. Держава поділялася на удільні князівства, якими керували удільні князі. Вони підпорядковувалися київському князю та платили йому

Київська держава X–XI (10–11) століть

Борисоглібський собор. Чернігів, XII (12) століття (сучасний вигляд)

данину. Центрами князівств були міста **Чернігів, Галич, Володимир, Переяслав** та інші. На Русі налічувалося близько 300 великих і малих міст.

У давньоруських містах мешкало багато людей. Якщо у столиці Русі Києві проживало більше 50 тисяч осіб, то в Чернігові та Галичі мешкало по 35–40 тисяч людей. Приблизно по 20 тисяч русичів проживало у Володимирі та Переяславі. Решта міст були значно меншими за розмірами та кількістю населення.

Усі міста Київської держави будувалися на природних підвищеннях, біля річок або водойм. Міста обгороджували високими стінами з баштами, а навколо захищали глибокими ровами та валами. На в'їздах у місто ставили міцні залізні ворота.

Після прийняття християнства в містах Русі розпочалося будівництво дерев'яних і кам'яних храмів. Для зведення церков спочатку запрошували умільців із Візантії, а згодом цю справу опанували й місцеві майстри. Будівельники споруджували князівські палаци, боярські хорони, інші споруди. Центром міст були місцеві ринки — торговища. Тут не тільки торгували та купували різний товар, але й оголошували розпорядження князя, повідомляли новини.

Міста були центрами ремісництва й торгівлі тих районів, де вони були розташовані. До цих міст прибували купці на човнах або по суходолу.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ !

Середньовіччя (Середні віки) — період історії від V (5) століття до кінця XV (15) — початку XVI (16) століть, тобто історичні події, які відбулися 500–1500 років тому.

Удільні князівства — територіальні володіння місцевих князів.

ЗАПИТАННЯ >

1. Назвіть давньоруські міста — центри удільних князівств.
2. Скільки існувало міст у Київській державі?
3. Яка була кількість мешканців у середньовічному Києві?
4. Як укріплювали міста Русі?
5. Що таке торговище?
6. Що відбувалося на торговищах руських міст?

ЗАВДАННЯ

1. Запишіть назви найбільших міст Київської держави.
2. Накресліть у зошиті таблицю та заповніть її.

Назви міст Київської держави	Кількість населення
Київ	
Чернігів	
Галич	
Володимир	
Переяслав	

ЦІКАВО ЗНАТИ

Близько тисячі років тому в Київській державі не існувало інтернету, мобільного зв'язку та пошти. Накази київського князя розвозили по удільних князівствах і містах гінці на конях. Коні швидко втомлювалися, і тому обов'язком населення було надавати гінцю свіжих коней.

Гонець

§ 24. Архітектура й образотворче мистецтво східних слов'ян у IX–XII (9–12) століттях

На минулому уроці ви дізналися про міста Київської держави. Які міста в Україні є найдревнішими? Скільки людей проживало в Київській державі? Як укріплювали давньоруські міста? Скільки міст було в часи Київської держави? За допомогою карти визначте, на території яких сучасних держав розміщувалася Київська держава.

Сьогодні ви більше дізнаєтеся про давньоруську архітектуру та образотворче мистецтво.

Архітектура — це мистецтво будівництва різноманітних споруд. У добу Київської держави будували житла, господарські споруди, укріплення та церкви. Найбільш доступним будівельним матеріалом було дерево. Тому більшість людей зводили житла та інші споруди саме із цього матеріалу. У той час популярними були зруби. **Зруб** — це будівля, стіни якої зібрані в певному порядку зі зрубаних та обтесаних дерев'яних колод. Заможні господарі прикрашали свої житла різьбленням по дереву.

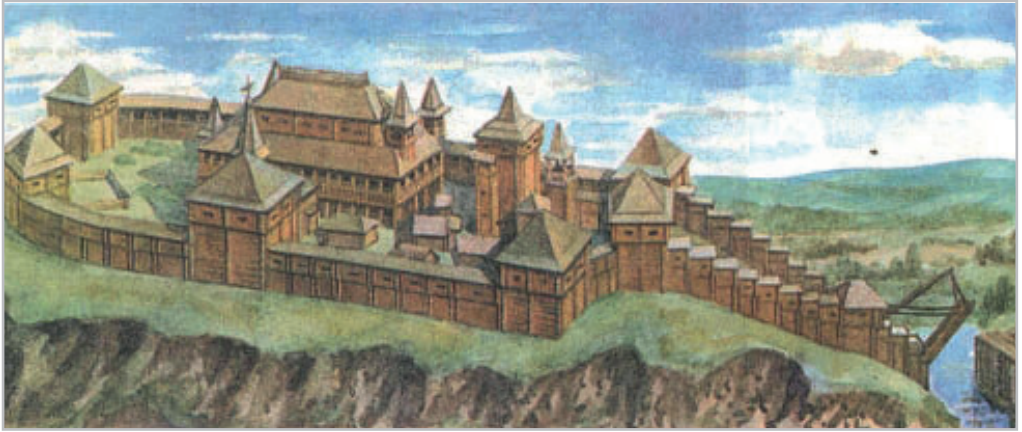
Князі, бояри та купці мешкали в хоромах. **Хороми** — це

дерев'яна споруда з декількох приміщень, які між собою з'єднувалися східцями й переходами. У Київській державі хороми будували у два і більше поверхів.

Також у Київській державі з дерева будували укріплення міст: оборонні стіни, башти, мости. Після прийняття християнства майже у всіх містах було збудовано дерев'яні церкви.

Будинок зі зрубу (реконструкція)

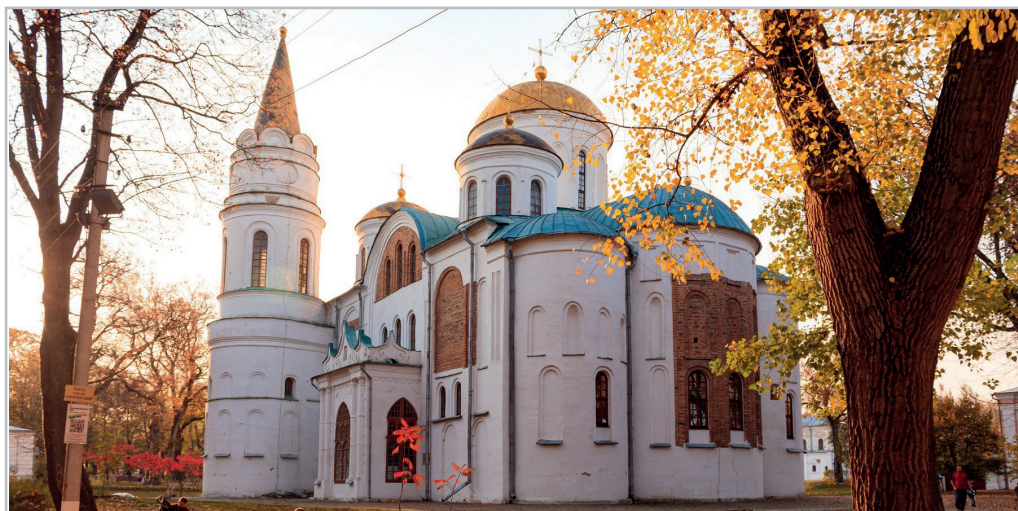

Дерев'яна фортеця міста Любеч — резиденція чернігівських князів (реконструкція)

У кінці X (10) — на початку XI (11) століття Русь досягла найбільшої могутності. Князі вбачали свою велич у будівництві кам'яних споруд. У Києві за нетривалий час було побудовано два кам'яні палаці. Вони були двоповерховими, з арками та службовими приміщеннями на першому поверсі й житловими кімнатами на другому. Палаці були прикрашені баштами. Дах був вкритий черепицею. У той час такі приміщення називалися палатами. **Палати** — це кам'яні або цегляні споруди, у яких мешкав князь зі своєю родиною та слугами.

Дерев'яні хорони на Подолі в XI–XII (11–12) століттях (реконструкція С. Сугак)

Спасо-Преображенський собор у Чернігові — один із найдавніших збережених кам'яних храмів України, початок XI (11) ст.

Частина фасаду Софійського собору зі збереженою кам'яною кладкою XI (11) ст.

Родина Ярослава Мудрого. Фреска з Софійського собору

Разом з будівництвом князівських палат відбувалося зведення кам'яних храмів. У Києві було збудовано Десятинну церкву, Софійський собор та інші церкви.

Кам'яні та дерев'яні споруди стали окрасою багатьох міст Київської держави.

З прийняттям християнства в Русі швидкими темпами почало розвиватися образотворче мистецтво. Житлові споруди та храми оздоблювалися орнаентами, сюжетними малюнками, іконами. У церквах того часу можна було побачити фрески та мозаїки. **Фреска** — це малюнок фарбою по вологій штукатурці. Окрім зображень Бога і святих, давньоруські художники на

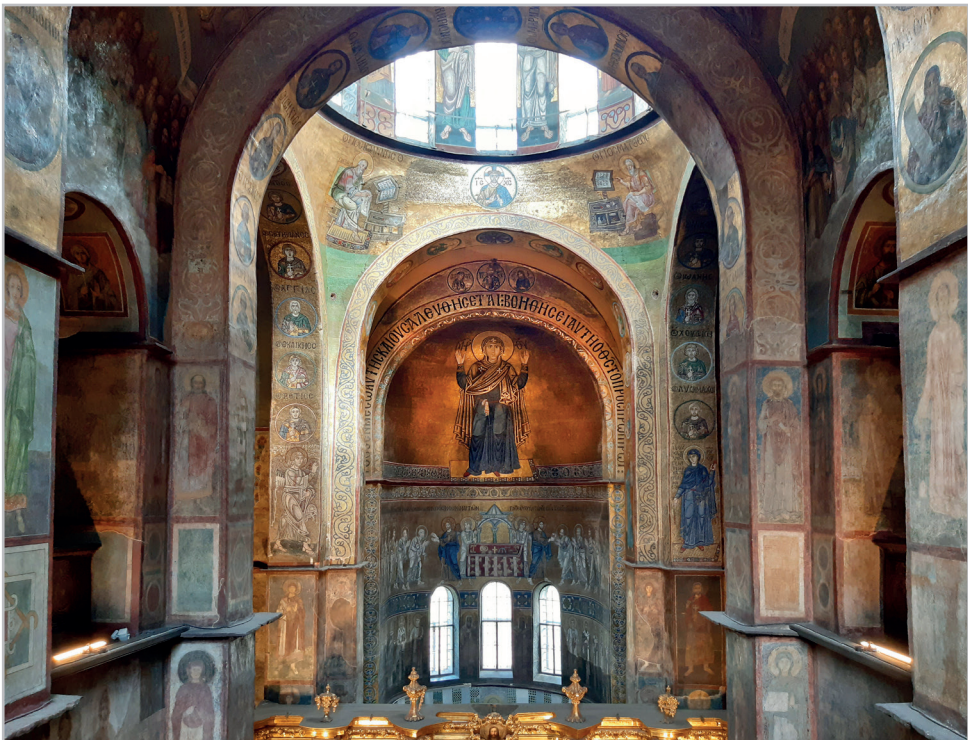
стінах церков малювали сцени з життя князя та його родини.

Мозаїка — це зображення або візерунок, зроблений з різнокольорових камінців. Мозаїки у спорудах Київської держави трапляються рідше, бо для цього потрібно багато камінців певного кольору, а викласти малюнок можуть лише особливі майстри. До нашого часу збереглися мозаїки Софійського собору.

Отже, архітектура та образотворче мистецтво в Русі набуло широкого розповсюдження, особливо після прийняття східними слов'янами християнства.

Богоматір Оранта. Мозаїка
з Софійського собору

Внутрішнє оздоблення Софійського собору

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

Архітектура — мистецтво будівництва різноманітних споруд.

Зруб — будівля, стіни якої зібрані в певному порядку зі зрубаних та обтесаних дерев'яних колод.

Хорони — двоповерхова (іноді триповерхова) дерев'яна житлова споруда.

Палати — кам'яна або цегляна житлова споруда.

Фреска — малюнок фарбою по вологій штукатурці.

Мозаїка — зображення або візерунок, зроблений із різнокольорових камінців.

ЗАПИТАННЯ

1. Що таке архітектура?
2. Чому давньоруська архітектура майже не збереглася?
3. Із якого матеріалу будували наші предки у IX–XII (9–12) століттях?
4. Як у Київській державі називалися дерев'яні споруди в декілька поверхів?
5. Що таке палати?
6. Які споруди доби Київської держави вам відомі?
7. Що таке фреска?
8. Як називається малюнок, викладений із кольорових камінців?

ЗАВДАННЯ

1. Запишіть нові слова в зошит.

ЦІКАВО ЗНАТИ

У часи Київської держави люди вставали зі сходом сонця. Ранок починався з молитви. Смерди (селяни), ремісники та челядь (прислуга) після молитви починали працювати. Князь після сніданку збирав боярську раду, де вирішував державні справи або вершив суд. Опівдні — обов'язковий сон. Знать любила кінні змагання, лицарські турніри або полювання із собаками чи соколами. Після таких заходів влаштовували пишні бенкети.

§ 25. Кирило і Мефодій — засновники слов'янської писемності. Кирилиця

На минулому уроці ви дізналися про архітектуру та образотворче мистецтво східних слов'ян у IX–XII (9–12) століттях. Пригадайте, що таке архітектура. Із яких матеріалів будували наші предки у той час? Що таке хороми? Які будівлі в той час називалися палатами? Що таке фреска? Як називається малюнок, викладений із різнокольорових камінців? Які споруди часів Київської держави вам відомі?

На цьому уроці ви дізнаєтеся про засновників давньоукраїнської абетки — братів Кирила і Мефодія.

Прийняття християнства мало значний вплив на розвиток культури та освіти в Київській державі. Для проведення богослужінь священникам потрібно було читати багато молитв. Із Візантії до Києва надійшло багато релігійних книг, але вони були написані грецькою мовою і слов'янам були незрозумілі.

Для перекладів, богослужінь та кращого розуміння почутого та прочитаного в Київській державі з кінця X (10) століття почали використовувати нове слов'янське письмо, яке називалося **кирилиця**. Його авторами були два брати, ченці-просвітителі **Кирило і Мефодій**. За переказами, це письмо створив старший брат Кирило, тому воно й отримало назву від його імені.

Кирилиця — це абетка, яка позначала на письмі мову слов'ян. Спершу Кирило і Мефодій розробили у **863 році** письмо для західнослов'янського народу — моравів,

Пам'ятник Кирилу і Мефодію
(м. Мукачеве)

яке через століття почали використовувати й на території Київської держави. Кирилична абетка складалася із 43 літер. Кожна літера мала свою назву. У цих назвах перші букви вказували на звук. Наприклад, перша буква називалась «аз» і позначала звук «а», друга літера називалася «буки» і позначала звук «б», третя — «віді» — позначала звук «в» і т. д. Відоме слово «азбука» утворилося шляхом злиття назв перших двох літер кирилиці.

Кирило і Мефодій переклали з грецької мови на слов'янську декілька важливих церковних книг. Пізніше ченці монастирів їхню справу продовжили: було перекладено та створено багато книг, розпочато літописання.

Кирилична абетка стала основою сучасного українського алфавіту. З часом в українській абетці з'явилися літери «й» та «і», деякі букви об'єдналися. За відсутністю потреби зникли зайві грецькі літери. Залишилося лише 33 літери.

Таким чином, Кирило і Мефодій сприяли розвитку писемності та поширенню грамотності в Київській державі.

А	Б	В	Г	Д	Є	Ж	З	И	К	Л	М	Н		
аз	буки	віді	глаголь	добро	єсть	живіте	зіло	земля	іже	і	како	люди	мисліте	наш
А	Б	В	Г	Д	Е	Ж	ДЗ	З	І	І	К	Л	М	Н
О	П	Р	С	Т	У	Ф	Х	Ѡ	Ц	Ч	Ш	Щ	Ъ	
он	покой	іріци	слово	твердо	ук	фѣрт	хір	от	ци	черв	ша	ща	йор	
О	П	Р	С	Т	У	Ф	Х	О	Ц	Ч	Ш	Щ	Ъ	
Ѣ	Ѥ	Ю	Ѧ	Ѩ	Ѭ	Ѯ	Ѱ	Ѳ	Ѵ	Ѷ	Ѹ	Ѻ	Ѽ	Ѿ
йори	йорик	ять	ю	я	є	юс малий	юс великий	ксі	псі	фіта	іжиця			
И	Ь	І	Ю	Я	Є	ЕН	ОН	ИО	КС	ПС	Ф	І	В	

Кирилиця

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ !

Кирилиця — слов'янське письмо.

863 рік — дата розроблення кирилиці.

ІМЕНА

Кирило і Мефодій — засновники слов'янської писемності.

ЗАПИТАННЯ

1. Хто розробив письмо для слов'ян?
2. Чому слов'янське письмо отримало таку назву?
3. У якому році було запроваджено кирилицю?
4. Чому перелік літер отримав назву азбука?
5. Скільки літер було в кирилиці?

ЗАВДАННЯ

1. Визначте століття, у якому було впроваджено кирилицю.
2. Полічіть, скільки літер втратила кирилиця у процесі перетворення на сучасний український алфавіт.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Вважають, що після прийняття християнства у Русі розповсюдилося слов'янське письмо — кирилиця. Але закордонні мандрівники того часу відзначали, що східні слов'яни користувалися власним письмом. Зокрема, у творі «Сказання про письмена» болгарського ченця Храбра, який жив у кінці IX (9) — на початку X (10) століть, згадано, що слов'яни користувалися «чертами і ризами». А слов'янський просвітник Кирило повідомляв, що бачив у Херсонесі церковні книги «руськими письменами».

У договорі 944 року між Руссю та Візантією було зазначено, що посли і купці, подорожуючи до Царгорода, повинні мати «писані грамоти від київського князя».

На жаль, неможливо встановити, якими письменами користувалися східні слов'яни до прийняття християнства.

Кирило і Мефодій (ікона)

§ 26. Поширення писемності. Літописи та інші твори літератури Київської держави

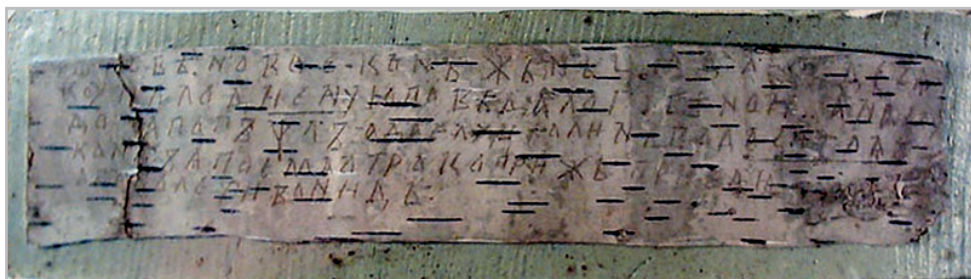
На минулому уроці історії ви дізналися про засновників слов'янської писемності. Пригадайте, як їх звали. Ким вони були? Як називалася слов'янська абетка? Чому вона мала таку назву? У якому році з'явилося слов'янське письмо? Чому азбука отримала таку назву?

Сьогодні ви дізнаєтеся про розвиток писемності на землях Київської держави.

Кирилиця швидко розповсюдилася територією Київської держави. Територія Русі була дуже великою, і тому князь розсилав гінців із письмовими наказами. Використовувало письмо духовенство — для проведення богослужінь та листування. Користувалися письмом і прості люди, про що свідчать залишки берестяних грамот, господарських предметів, зброї, цегли з написами.

Найчастіше писали на корі берези. На її внутрішній стороні загостреними металевими або кістяними писалами вишкрябували напис. Такі написи на березовій корі називалися **берестяними грамотами**.

На Русі в цей час почалося створення власних книг. Їх писали вручну на спеціально обробленій телячій або овечій шкірі, яка називалася **пергамент**. Книги оздоблювали сріблом і золотом, прикрашали дорогоцінним камінням. Книги створювали писці та

Берестяна грамота початку XII (12) століття

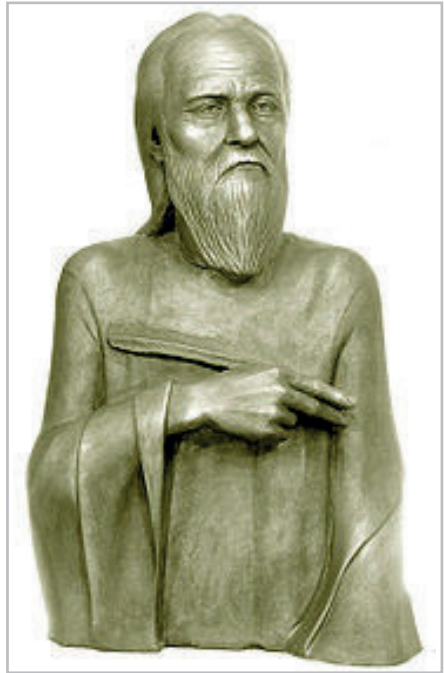
переписувачі, які старанно виводили кожну літеру. Сторінки книг прикрашали малюнками, які називалися **мініатюри**. У той час писали гусячими перами, а чорнила виготовляли з кори дерев і квасного меду.

Найбільшими центрами переписування книг у Русі були Київ, Чернігів, Галич, Переяслав. Створювали книги церковного та світського змісту. У першій половині XI (11) століття найбільш відомим твором стало «Слово про закон і благодать», автором якого був митрополит Іларіон. У другій половині XI (11) століття поширення набувають «Ізборники», у яких містилися матеріали релігійного, побутового та повчального змісту.

Похвалитися бібліотекою в ті часи могли тільки багаті люди — князі, бояри та вище духовенство.

У Київській державі з появою кирилиці поширюється літописання. **Літопис** — це письмовий твір, у якому за роками записували важливі події того часу. Літописання почалося в Києві ще за часів князя Володимира Великого. Як правило, літописи писали ченці. Літописання розповсюдилося і в інших містах.

Пізніше літописи почали об'єднувати в літописні зведення. Найбільш відомим літописним зведенням є «**Повість минулих літ**». Цей

Нестор-літописець
(реконструкція С. Нікітіна)

Сторінка з літопису «Повість
минулих літ»

твір було укладено близько 1110 року в Києві ченцем Києво-Печерської лаври **Нестором**. У ньому висвітлюється історія східних слов'ян, правління давньоруських князів, розміщено перекази та легенди тих часів.

У Київській державі грамоти вчили в школах. У 988 році князь Володимир Великий заснував першу школу для навчання боярських дітей. Згодом такі ж школи відкривали й інші князі. Окремих приміщень для шкіл у той час не будували. Школи діяли при церквах та монастирях. У школах навчали читання, письма, співів, лічби. Роль підручників виконували церковні книги.

Онука Ярослава Мудрого, княжна Анна, заснувала в Києві при Андріївському монастирі першу школу для дівчат. Тут учениць навчали читання, письма, рукоділля, шиття та співів.

Дітей із простих родин навчали священники в місцевих церквах.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ !

Берестяна грамота — письмовий запис на березовій корі.

Пергамент — спеціально оброблена теляча або овеча шкіра, на якій писали чорнилами.

Мініатюра — малюнок у давньоруській книзі.

Літопис — письмовий твір, у якому послідовно, за роками здійснювався запис важливих подій.

«Повість минулих літ» — найбільш відоме літописне зведення.

988 рік — дата заснування першої школи в Русі.

1110 рік — дата укладення «Повісті минулих літ».

ІМЕНА

Нестор-літописець — автор літописного зведення «Повість минулих літ».

ЗАПИТАННЯ >

1. На чому писали прості люди?
2. Чим робили записи на берестяних грамотах?
3. Що таке пергамент?
4. Які міста стали центрами створення й переписування книг?

5. Що таке літопис?

6. У якому році було укладено «Повість минулих літ»?

7. Хто уклав «Повість минулих літ»?

8. Чого вчили в школах Київської держави?

ЗАВДАННЯ

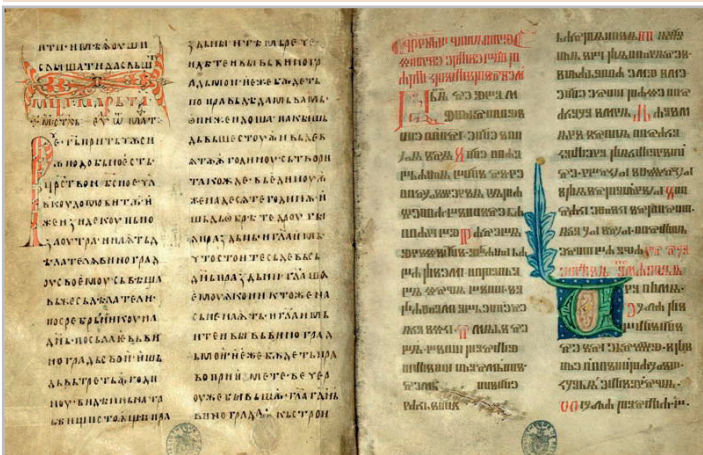
1. Запишіть у зошит нові слова та їх значення.
2. Запишіть у зошит назви міст Русі, які були центрами переписування книг.
3. Визначте століття та його частину укладення літопису «Повість минулих літ».

ЦІКАВО ЗНАТИ

Найдавнішою вітчизняною книгою, яка збереглася до наших часів, вважається Реймське Євангеліє. Це церковнослов'янський пергаментний рукопис першої половини XI (11) століття, який зберігався в бібліотеці князя Ярослава Мудрого в Софійському соборі. Ця книга потрапила до Франції разом із донькою Ярослава Мудрого — Анною. Коли Анна Ярославівна виходила заміж за французького короля Генріха I, то під час шлюбної церемонії давала на Реймському Євангелії королівську присягу. Саме на цій книзі присягало на вірність країні не одне покоління французьких королів.

Сьогодні цей рукопис зберігається в одній із міських бібліотек французького міста Реймс.

Сторінки з книги Реймське Євангеліє

§27. Усна народна творчість за часів Київської держави

На минулому уроці ви дізналися про розвиток писемності в Київській державі. Пригадайте, який матеріал використовували прості люди для письма. Чим робили записи на берестяних грамотах? Як створювали книги в той час? Що таке літопис? Про що розповідалося у літописах? Спробуйте пояснити, чому літопис називався «Повість минулих літ». Що вивчали в школах у той час?

На цьому уроці ви дізнаєтеся про усну народну творчість східних слов'ян у IX–XII (9–12) століттях.

Усна народна творчість — це твори, які створювали й виконували усно та передавали з покоління в покоління. Такими творами є казки, пісні, билини, легенди, перекази, прислів'я, приказки, загадки, лічилки тощо.

Гуслі

У Київській державі піснями супроводжувалися обряди весіль, похоронів, хліборобські роботи (оранка, сіяння, збирання врожаю) тощо.

Важливе місце у вихованні дітей займали казки. У них на прикладах казкових героїв учили дітей говорити правду, бути чесними, справедливими і добрими. Персонажами давньоруських казок були Змій-Горинич, Баба-Яга, Жар-Птиця та інші.

У вихованні юного покоління важливе місце відігравали билини. **Билина** — це пісня-сказання, яка виконувалася співаком під супровід гуслів.

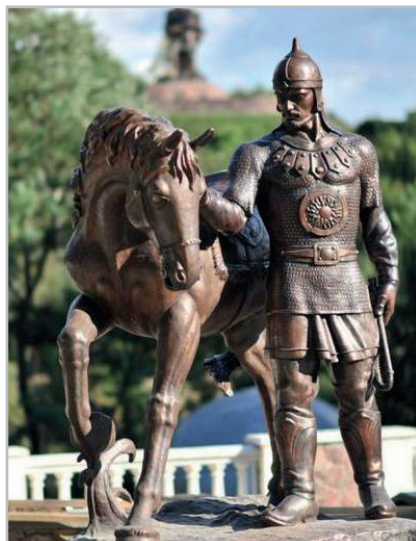
У билинах прославлялися подвиги народних героїв та богатирів. Билини

розповідали про реальних людей, які жили в Русі. Більшість билинних персонажів жили за часів князя Володимира. Героєм багатьох билин був і сам князь, якого називали «ласкавий князь **Володимир Красне Сонечко**».

Улюбленими героями билин були богатирі **Ілля Муромець, Добриня Микитич, Олешко Попович, Ставр Годинович** та інші. Найпопулярнішим серед них був Ілля Муромець, селянський син. Він 33 роки хворий пролежав на печі, потім одужав і став захищати рідну землю. У одній із билин розповідається, як Ілля Муромець під Черніговом переміг **Солов'я-Розбійника**. Наші предки Солов'єм-Розбійником називали печенізького хана, який зі своїми воїнами грабував і сплював міста й села Русі.

У літописі «Повість минулих літ» Нестор-літописець згадує билину про Микиту Кожум'яку. Одного разу печенізьке військо прийшло війною на Русь. Їхній хан запропонував князю Володимиру поєдинок між печенізьким та руським богатирями. Володимир дав згоду. На поле битви вийшов печенізький богатир. Він був такий великий і страшний, що ніхто із дружинників не насмівся вийти на поєдинок із ним.

Тоді до князя звернувся чоловік, який сказав, що у війську з ним чотири сини, а вдома залишився

Пам'ятник Добрині Микитичу (скульптура І. Зарічного, м. Коростень на Житомирщині)

Богатир Микита Кожум'яка

найменший — Микита. Батько згадав, що якось син розсердився й розірвав руками телячу шкіру на шматки. Такий він був сильний.

Князь Володимир вирішив випробувати Микиту Кожум'яку перед поєдинком. На нього випустили великого розлюченого бика. Коли бик пробігав повз Микиту, хлопець вирвав у нього клапоть шкіри скільки схопила рука. Володимир дозволив Микиті битися з печенігом.

Микита був середнього зросту. Коли він вийшов на поєдинок, то печенізький богатир розсміявся, адже був набагато вищим. Коли почався поєдинок, Микита схопив печеніга, підняв і кинув на землю. Печенізьке військо злякалося і побігло. Воїнам залишалося лише розбити його. Після цього Микиту Кожум'яку записали в дружину, а на місці, де було отримано перемогу, князь Володимир заклав нове місто — Переяслав, бо тут перейняв славу в печеніга Микита Кожум'яка.

Билини вчили любити рідну землю, мужньо захищати Батьківщину від ворогів, дотримуватися обіцянок, цінувати дружбу та поважати старших.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ !

Усна народна творчість — твори, які створювали й виконували усно та передавали з покоління в покоління.

Билини — це пісні-сказання, у яких прославляються богатирі, захисники Вітчизни.

Гуслі — струнний музичний інструмент.

Витязь — богатир.

ІМЕНА

Ілля Муромець, Добриня Микитич, Олешко Попович — відомі билинні герої.

ЗАПИТАННЯ >

1. Що таке усна народна творчість?
2. Назвіть різновиди усної народної творчості.
3. Назвіть героїв давньоруських казок.

4. Що таке билина?
5. Назвіть героїв давньоруських билин.
6. Чого вчать билини?
7. Що Вам відомо про Іллю Муромця?
8. Розкажіть про поєдинок Микити Кожум'яки.

ЗАВДАННЯ

1. Запишіть у зошит імена билинних героїв.
2. Випишіть нові слова та їхнє значення.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Одними з найдавніших билинних героїв є Святогор і Мікула Селянинович. У билинах про Святогора йдеться, що він був настільки могутнім, що навіть Мати — Сира Земля не могла його тримати. Якось зустрілися Святогор та орач-богатир Мікула Селянинович, який ніс мішок за плечима. Святогор спитав його, що він несе в мішку. Мікула Селянинович відповів: «Силу земну». Поклав Мікула мішок на землю і запропонував Святогору підняти його з землі. Святогор не зміг цього зробити, бо з кожним рухом він ще більше заглиблювався в землю. Ось така сила рідної землі — ніхто не може її перемогти.

Мікула Селянинович — це образ східнослов'янського племені полян. Він землероб, вирощує урожай, дбає про майбутнє свого роду. Належність до полянського племені можна підтвердити й тим, що його доньок називають поляницями (полянками). Доньки Мікули, Василина і Настя, вийшли заміж за богатирів. Василина — за Ставра Годиновича, а Настя — за Добриню Микитича.

Деякі дослідники вважають, що з прийняттям християнства певний час наші предки ототожнювали Мікулу Селяниновича зі святим Миколаєм — найпопулярнішим святом в Україні.

Узагальнення до розділу «Устрій, побут і культура Русі-України»

Київська держава була великою державою, до якої входило багато князівств. Найголовнішим князем був великий князь київський. У князя було своє постійне військо — дружина. Князь цінував своїх воїнів, роздавав їм за службу землі, прислухався до їхніх порад. Радників князя називали боярами. Також у Русі жили купці, служителі церкви, селяни та ремісники. Найважче жилося останнім. Селяни і ремісники змушені були платити данину князю.

З прийняттям християнства в Русі почалося будівництво храмів і монастирів. З'являються школи та бібліотеки, розпочинається літописання, перекладання й переписування книг.

У цей час розвивається ковальство, гончарство, столярство та інші ремесла. Активно торгують купці. За кордон східні слов'яни вивозили хутро, віск, мед, шкіру, зброю, прикраси, а іноземні купці ввозили до Київської держави дорогі тканини, посуд, олію, вино, фрукти, ремісничі вироби, прянощі, книги, предмети церковного вжитку тощо. У цей час з'являються перші гроші — гривни, а дещо пізніше розпочалося карбування монет зі срібла і золота.

Розвивається архітектура. З каменю і цегли будуються не тільки князівські та боярські будинки, але й християнські церкви і монастирі. Попри майже тисячолітній проміжок часу, деякі з них вціліли і їх можна побачити в Києві, Чернігові та інших містах України.

Контроль знань і вмінь

Виберіть правильний варіант відповіді та запишіть у зошит.

1. Хто керував Київською державою?

а) смерд;	б) князь;	в) боярин.
-----------	-----------	------------

2. Як називалося військо князя?

а) дружина;	б) орда;	в) ополчення.
-------------	----------	---------------

3. Чим у Русі займався священник?

а) обробляв землю;	б) займався торгівлею;	в) проводив богослужіння.
--------------------	------------------------	---------------------------

4. Який монастир було першим засновано в Русі?

а) Михайлівський Золотоверхий;	б) Києво-Печерський;	в) Видубицький.
--------------------------------	----------------------	-----------------

5. Чим займалися ковалі?

а) виготовляли вироби з металу;	б) виготовляли вироби з дерева;	в) виготовляли посуд із глини.
---------------------------------	---------------------------------	--------------------------------

6. Як називалися гроші в Київській державі?

а) копійка;	б) євро;	в) гривна.
-------------	----------	------------

7. Дитинець — це:

а) найбільш укріплена частина міста часів Русі;	б) дитяча кімната в будинку в добу Русі;	в) дитячий майданчик.
---	--	-----------------------

8. Дерев'яний будинок у 2–3 поверхи в Київській державі називався:

а) палати;	б) хороми;	в) мозаїка.
------------	------------	-------------

9. Хто розробив письмо для слов'ян?

а) Ярослав Мудрий;	б) Кирило і Мефодій;	в) митрополит Іларіон.
--------------------	----------------------	------------------------

10. Перший літопис доби Русі називався:

а) «Слово про закон і благодать»;	б) «Ізборник»;	в) «Повість минулих літ».
-----------------------------------	----------------	---------------------------

11. Назвіть найбільші міста Київської держави.

12. Назвіть героїв давньоруських билин.

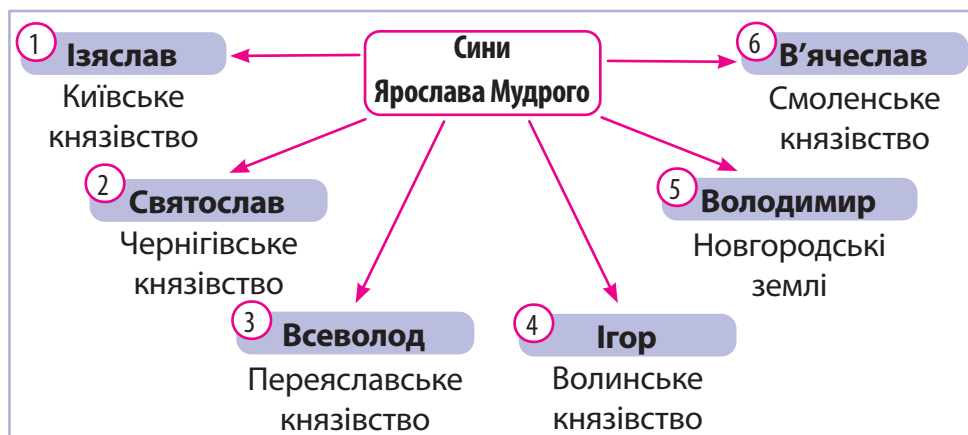
Розділ V. Занепад Київської держави

§ 28. Роздробленість Русі-України

Вам уже багато відомо про першу державу східних слов'ян — Русь. Завдяки зусиллям князів і багатьох поколінь наших предків Київська держава стала могутньою та найбільшою в Європі, а її столиця — одним із найкрасивіших міст Середньовіччя.

На цьому уроці ви дізнаєтеся про початок занепаду Київської держави.

Ярослав Мудрий пам'ятав, якою була братовбивча війна за київський престол після смерті батька — князя Володимира Великого. Тому перед своєю смертю він поділив землі Київської держави між своїми синами. Ярослав Мудрий заповів синам керувати Києвом за віком. Тобто спочатку київським князем повинен стати старший син Ярослава Мудрого, після його смерті київський престол мав зайняти наступний брат і так далі. Решта братів повинні визнавати владу старшого брата.

Наслідування престолу, яке впровадив Ярослав Мудрий

Міжусобиця. Мініатюра з Радзивіллівського літопису

Ярослав Мудрий віддав Київське князівство старшому сину — Ізяславу, Святославу перейшло Чернігівське князівство, іншим синам — Переяславське, Волинське, Смоленське князівства та Новгородські землі. Онукам Ярослав Мудрий віддав інші князівства.

Київська держава була поділена на низку самостійних князівств. Але мир після смерті князя Ярослава тривав недовго. Між його синами почалися міжусобні війни. **Міжусобні війни** — це війни між князями за владу або землю. Старші брати почали відбирати землі в інших князів, а молодші брати не захотіли чекати своєї черги на київський престол. Кожний із братів хотів стати головним — київським князем. Знову полилася слов'янська кров. Такі дії ослаблювали руські землі. Почастішали набіги кочовиків, які грабували та спалювали міста і села Русі.

Місцеві князі, які жили далеко від Києва, самостійно керували своїми містами та мали власне військо. У своїх князівствах вони укріплювали міста, будували нові фортеці, піклувалися про збільшення своїх дружин. У другій половині XI (11) — першій половині XII (12) століть князі та бояри стали менше звертатися по допомогу до київського князя, а вирішували всі питання самостійно. Київському князю лише платили данину.

Русь за часів роздробленості

У цей час у Києві дуже часто змінювалися правителі. Через це багато князів припинили платити данину київському князю та визнавати його владу. Вони розуміли, що київський князь був втягнутий у міжусобні війни і не мав можливості надіслати військо для покарання за непослух.

Першими відділилися від Київської держави північно-східні землі з містами Новгород, Смоленськ, Суздаль, Ростов, Рязань і Муром.

У місцевих князів також були діти і вони ділили свої землі на ще менші частини — **уділи**. Поділ давньоруських князівств на дрібніші уділи призвів до роздробленості Русі.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ !

Міжусобні війни — війни між князями за владу або землю.

Уділ — дрібна територія князівства в Русі.

ЗАПИТАННЯ >

1. Навіщо Ярослав Мудрий поділив Київську державу між своїми синами?
2. Чому виникали міжусобні війни?
3. Чому місцеві князі припинили платити данину київському князю?
4. Які міста відділилися від Київської держави?
5. Чому виникали уділи?

ЗАВДАННЯ

1. Користуючись історичною картою, запишіть у зошит давньоруські князівства.
2. Випишіть нові слова та їхнє значення.

ЦІКАВО ЗНАТИ

У часи князя Ярослава Мудрого Київська держава була однією з наймогутніших і впливових країн Європи. Правителі різних королівств хотіли поріднитися з київським престолом. Це підтримував і Ярослав Мудрий, якого називали «сватом Європи». Він своїх синів оженив на європейських принцесах, а доньок видав заміж за принців і королів європейських держав. Наприклад, син Ярослава Мудрого Ізяслав був одружений із польською принцесою Гертрудою. Інший син, Святослав, узяв шлюб із австрійською принцесою Одою. Дружиною Всеволода Ярославовича стала візантійська царівна, Ігоря — німецька. Донька Єлизавета вийшла заміж за норвезького короля, Анастасія побралася з угорським, Анна — із французьким.

§ 29. Половецька загроза

На минулому уроці ви дізналися про роздробленість Київської держави. Пригадайте, як Ярослав Мудрий заповідав успадковувати київський престол? Чому виникали міжусобні війни? Чому місцеві князі відмовлялися платити данину Києву? Чому князівства поділялися на ще менші землі — уділи? Які міста відділилися від Київської держави?

На цьому уроці ви дізнаєтеся про боротьбу давньоруських князів із грізними сусідами — половцями.

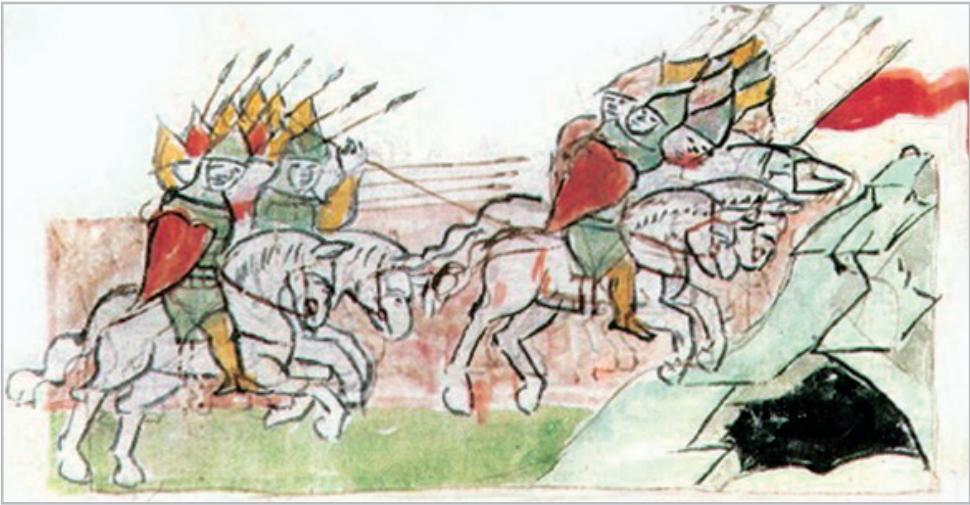

Половецький хан зі своїм воїном

Половці — це войовничий кочовий народ, який у середині XI (11) століття випасав свої табуни коней та отари овець біля південно-східних кордонів Київської держави. Половці жили племенами. Головними в їхніх племенах були **хани**. Половці жили в юртах. **Юрта** — це розбірне житло з каркасу та шкір. Кочуючи з місця на місце, половці перевозили у возах своє майно.

Юрта: процес спорудження з каркасу і шкіри та готове житло

Битва з половцями на річці Альта. Мініатюра з Радзивіллівського літопису

Половці були вправними воїнами. Починаючи з **1055 року**, половці постійно здійснювали набіги на Русь. Вони грабували міста і села, палили будинки, забирали в полон молодь. Найбільше від цих нападів страждали Київська, Переяславська та Чернігівська землі. На жаль, князівські міжусобиці сприяли набігам половців на Русь. Князі в боротьбі між собою часто використовували половців, а ті грабували місцеве населення.

Першу спробу організованого спротиву половцям здійснили переяславський, київський та чернігівський князі. Битва з половцями відбулася у **1068 році** біля річки **Альта** й закінчилася поразкою. Князівські дружинники, які вціліли, відступили.

Щоб припинити міжусобні війни та організувати оборону від половців, князі Русі зібралися **1097 року** в місті **Любечі**. На цьому з'їзді вони вирішили об'єднати сили в боротьбі з половецькою загрозою.

Найбільша заслуга в боротьбі з половцями належить князю Володимирі Мономаху. Він неодноразово очолював об'єднані дружини русичів та здобував перемоги над ворогами.

У **1103 році** біля **Долобського озера**, неподалік Києва, відбувся важливий з'їзд князів. На ньому зустрілися переяславський князь

З'їзд князів (картина П. Андрусіва)

Володимир Мономах та київський князь **Святополк**. Вони домовилися про спільний похід на половців.

Навесні цього ж року об'єднані дружини Володимира Мономаха, Святополка та інших князів у битві біля річки **Сутінь** розгромили половецькі орди. У цій битві загинуло 13 половецьких ханів і було взято в полон багатьох ворожих воїнів. Потрапив у полон і хан **Белдуз**. Він пропонував за свій викуп багато золота, срібла та коней, але Володимир Мономах наказав його стратити за порушення раніше даної присяги не нападати на землі Русі.

Походи об'єднаних військ давньоруських князів проти половців відбувалися майже щорічно. Особливо вдалими були воєнні походи у **1107 та 1109 роках**.

Через декілька років, у **1111 році**, об'єднане військо під командуванням Володимира Мономаха у верхів'ях річки **Сіверський Донець** знову розгромило значні сили половців. Такі дії князів ослабили військову могутність половців, чим забезпечили мир і спокій у Київській державі на довгий час.

Долобський з'їзд князів (картина О. Ківшенка)

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ !

Половці — кочовий народ.

Хан — правитель у кочових племенах.

Юрта — розбірне житло кочових племен.

1055 рік — перший напад половців на землі Русі.

ІМЕНА

Володимир Мономах — давньоруський князь, який успішно боровся з половецькою загрозою.

ЗАПИТАННЯ >

1. Чим займалися половці?
2. У якому році половці здійснили перший напад на землі Русі?
3. Які князівства найбільше страждали від набігів половців?
4. У якому році військо русичів було розбито біля річки Альта?
5. Про що йшлося на князівських з'їздах?
6. Який давньоруський князь найбільше боровся з половцями?

7. Розкажіть про перемоги русичів у боротьбі з половцями.
8. Яке значення мали перемоги давньоруських дружин у боротьбі з половцями?

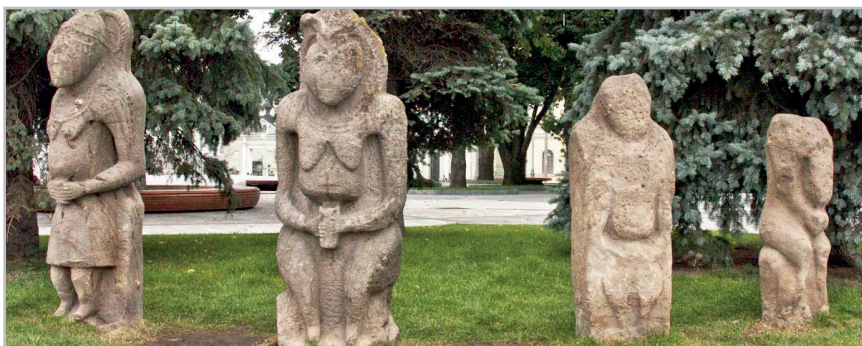
ЗАВДАННЯ

1. Випишіть у зошит нові слова та їх значення.
2. Визначте століття та їх частини переможних битв русичів із половцями.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Половці з великою повагою і шаною ставилися до померлих людей, особливо ханів, їхніх жінок та відомих воїнів. У степу, на високих могилах своїх предків — курганах, половці встановлювали кам'яні статуї. На цих пам'ятниках зображували як чоловіків, так і жінок. Статуї отримали назву «кам'яні баби». Їх було дуже багато в південних степах України. Пізніше історики зібрали ці статуї і розмістили в музеях. Тепер половецьких «кам'яних бабів» можна побачити в історичних або краєзнавчих музеях.

Кам'яні баби (експонати Харківського історичного музею ім. М. Ф. Сумцова)

Кам'яні баби (експонати Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д. І. Яворницького)

§ 30. Правління Володимира Мономаха. «Повчання дітям»

На минулому уроці ви дізналися про боротьбу русичів із кочовиками. Пригадайте, чим займалися половці. Які князівства найбільше страждали від набігів половців? Про що домовлялися князі на з'їздах? Який князь найбільше приділяв уваги боротьбі з половцями? Яке значення мали перемоги давньоруських дружин у боротьбі з половцями?

На цьому уроці ви дізнаєтеся про життя і діяльність давньоруського князя Володимира Мономаха.

Народився **Володимир Мономах 1053 року**. Своє прізвище отримав він від матері — візантійської царівни Марії-Анастасії **Мономах**. Його дитинство минуло в Переяславі, де княжив батько. Дуже рано, у 12–13-річному віці, князь Володимир, розпочав військову і політичну діяльність. Він змолоду брав участь у воєнних походах.

Уже дорослим Володимир Мономах князував у Смоленську та Чернігові. До наших часів дійшов опис його зовнішності: «... був він красивий лицем, очі в нього були великі, волосся рудувате й курчаве, чоло високе, борода широка. Зростом він не був особливо високий, але міцний тілом і дуже сильний».

Наприкінці XI (11) століття Володимир Мономах стає переяславським князем. Це князівство особливо потерпало від набігів половців, тому Володимир Мономах доклав найбільше зусиль

Князь Володимир Мономах

Володимир Мономах біля київських воріт (картина К. Мірошника та Н. Кургузової-Мірошник)

Пам'ятник Володимиру Мономаху в м. Прилуки

у боротьбі з войовничими сусідами. Він організував декілька князівських з'їздів, на яких було вирішено припинити князівські чвари та об'єднати зусилля в боротьбі з половцями.

Володимир Мономах був талановитим полководцем. За все своє життя він здійснив понад **80 воєнних походів**, із них **19** — на половців. Князь Володимир у боротьбі з половцями завжди отримував перемоги.

Поступово у свідомості мешканців Київської держави укріпилася думка, що переяславський князь Володимир Мономах є першим і головним у державі. Він захищає кордони Русі та не допускає війн між іншими князями.

У **1113 році** бояри та мешканці Києва зібрали віче і запросили Володимира Мономаха на київський престол. Після деяких вагань Володимир Мономах погодився і став київським князем. Усі удільні князі визнали владу Мономаха.

Ще на початку свого князювання Володимир Мономах приділив увагу впорядкуванню внутрішніх державних справ. Він уклав новий збірник законів. Ці правила дещо обмежували права бояр і забороняли їм бити селян без провини. Також за цим законом заборонялося перетворювати купців на рабів за їхні борги, якщо вони ставали неспроможними повернути позику

через нещасний випадок. Цей звід законів отримав назву **«Статут Володимира Всеволодовича» (Мономаха)** і став доповненням до збірника законів «Руська Правда», який створив ще князь Ярослав Мудрий.

За часів правління князя Володимира Русь знову стала єдиною та сильною державою. Припинилися князівські чвари, вороги були переможені й відігнані далеко від кордонів. Мир і спокій запанували на слов'янській землі.

Володимир Мономах мав багатьох дітей і боявся, що після його смерті розпочнуться війни між синами за землі Київської держави. Він написав твір **«Повчання дітям»**. У ньому князь учив своїх дітей правильно керувати державою, піклуватися про власний народ, заповідав не повторювати його помилок та помилок інших князів, прохав своїх синів не влаштовувати міжусобних війн. Володимир Мономах закликав допомагати один одному, об'єднувати свої сили в боротьбі з ворогами.

Помер князь Володимир Мономах у **1125 році**, похований у **Києві в Софійському соборі**. Зі смертю Володимира Мономаха закінчується доба миру та цілісності Київської держави.

Ювілейна марка, присвячена 900-річчю створення «Статуту Володимира Всеволодовича»

Саркофаг Володимира Мономаха у Софійському соборі в м. Київ

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ !

«Статут Володимира Всеволодовича» — збірник законів Володимира Мономаха, яким доповнили «Руську Правду».

«Повчання дітям» — твір Володимира Мономаха.

1053 рік — дата народження князя Володимира Мономаха.

1113 рік — початок князювання в Києві Володимира Мономаха.

1125 рік — дата смерті князя Володимира Мономаха.

ІМЕНА

Володимир Мономах — великий князь київський.

З історичних джерел

Володимир Мономах «Повчання дітям»

«...А коли добре щось умієте — того не забувайте, а чого не вмієте — то того учітесь, так же, як отець мій. Удома сидючи, він зумів знати п'ять мов, — а за се почесть єсть од інших країв. Лінощі ж — усьому лихому мати: що людина вміє — те забуває, а чого ж не вміє — то того не вчиться.

А добре поводячись, не лінуйтеся ж ні до чого доброго, а наперед до церкви ходити. Хай не застане вас сонце на постелі, — так бо отець мій діяв блаженний і всі добрії люди достойні...»

Повчання Володимира Мономаха синам (картина О. Мельника)

ЗАПИТАННЯ

1. У якому році народився Володимир Мономах?
2. Чому в нього було таке прізвище?

3. У яких містах князував Володимир Мономах?
4. З яким ворогом боровся Володимир Мономах?
5. Який твір написав Володимир Мономах?
6. До чого закликав Володимир Мономах у творі «Повчання дітям»?
7. У якому році помер Володимир Мономах?
8. Де похований князь Володимир Мономах?

ЗАВДАННЯ

1. Вирахуйте, скільки років прожив Володимир Мономах.
2. Визначте, у якому столітті Володимир Мономах став великим князем київським.
3. Знайдіть у тексті опис зовнішності князя та перепишіть його у зошит.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Існує легенда про «шапку Мономаха». Нібито дід Володимира Мономаха, візантійський імператор Костянтин IX Мономах, подарував онукові коштовний головний убір, який з часом потрапив до Російської імперії та став символом царства. Насправді це вигадка. Цей головний убір виготовили значно пізніше, у першій половині XIV (14) століття, в Середній Азії (Бухарі). Його золотоординський хан Узбек подарував московському князю Івану Калиті за вірну службу.

Натомість дослідники знають про іншу річ, яка точно належала Володимиру Мономаху, — особистий амулет. Його знайшли 1821 року поблизу Чернігова, в місцях, де князь полюбляв полювати. Цей оберіг-змійовик золотий, вагою аж 186 грамів. Знахідку назвали «чернігівською гривнею». На лицьовому боці зображений архангел Михаїл — покровитель київських князів. А на зворотній стороні — жіноча голова зі зміями замість волосся.

«Шапка Мономаха»

Золотий змійовик
Володимира
Мономаха

§31. Боротьба за Київ. Занепад столиці

На минулому уроці ви дізналися про життя і діяльність князя Володимира Мономаха. Згадайте, чому в цього князя було таке прізвище. У яких містах князував Володимир Мономах? З яким ворогом боровся цей князь? Як називається твір Володимира Мономаха? До чого він закликає? У якому столітті Володимир Мономах князував у Києві?

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся про боротьбу давньоруських князів за Київ.

Князь Мстислав
Володимирович

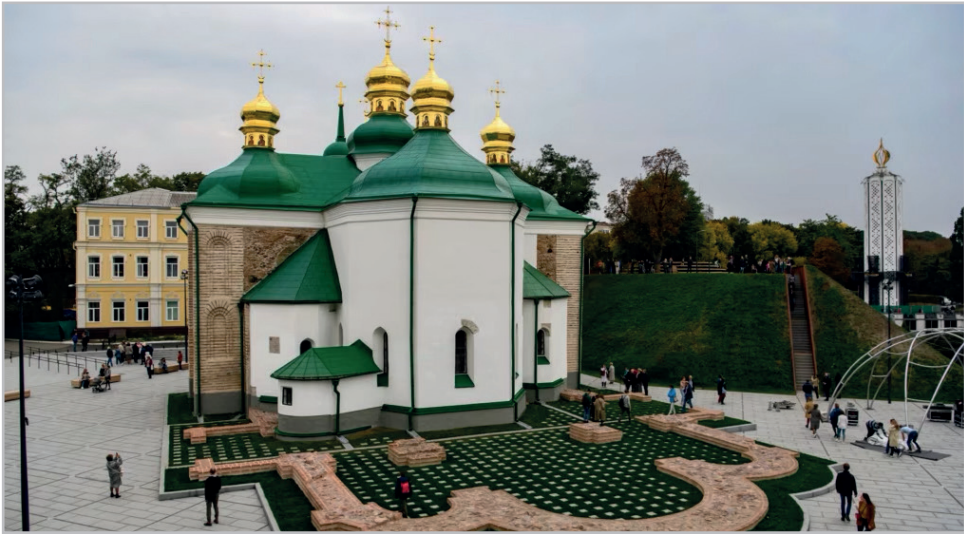
Після смерті князя Володимира Мономаха Київською державою керував з **1125 по 1132 рік** його син **Мстислав**. Йому вдалося зберегти єдність країни. Він у всьому наслідував свого батька: боровся з половцями, не допускав чвар між князями.

Після смерті Мстислава розпочалася боротьба між князями за Київ. Це місто було столицею Русі. У той час Київ залишався найбільшим і найбагатшим містом у давньоруській державі. Київські правителі носили титул великий князь київський і за звичаєм вважалися старшими між іншими князями. Це не давало спокою багатьом князям. Вони вважали, що хто володіє Києвом, той володіє всією Руссю. Розпочалася довга і кровопролитна війна між давньоруськими князями за Київ.

Починаючи із середини XII (12) століття, Київ переходив у володіння від одного князя до іншого. Найбільше від цього страждали самі кияни. Їхні землі, майстерні й будинки руйнувалися. Занепадала торгівля. Купці боялися їхати в місто, де постійно точилася війна.

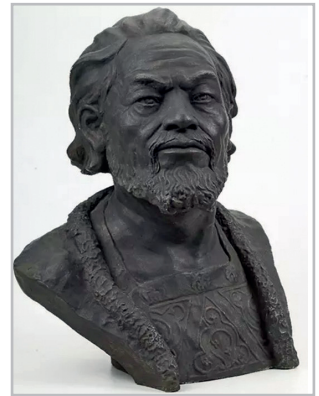
Юрій Довгорукий

Церква Спаса на Берестові в Києві, збудована Володимиром Мономахом. Тут похований його син Юрій Довгорукий (сучасний вигляд)

Найчастіше намагався захопити Київ володимиро-суздальський князь **Юрій Довгорукий**. Його прозвали так, тому що він захоплював чужі землі — так би мовити, протягав свої руки до інших князівств. Він двічі завоював Києвом, але його проганяли звідти. У **1154 році** він втретє захопив Київ. Діяльність Юрія Довгорукого не влаштовувала киян, і через декілька років його отруїли.

Син Юрія Довгорукого **Андрій Боголюбський** у **1169 році** зібрав велике військо. До нього ввійшли дружини переважно північно-східних князівств. Андрій Боголюбський захопив Київ і вчинив у ньому жорстокий погром. Декілька днів нападники грабували місто, вбивали мешканців. Не було пощади ні дітям, ні жінкам, ні літнім людям. Загарбники знищували та спалювали житлові будинки, грабували й руйнували київські церкви та монастирі. З Києва було вивезено в північні землі не тільки майно киян, але й ікони, дзвони та інше церковне начиння.

Андрій Боголюбський
(реконструкція
М. Герасимова)

Після таких подій Київ утратив значення центру давньоруської держави. Але боротьба за Київ не припинилася. Різні князі правили Києвом. Був час, коли тут керували навіть два князі одночасно.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ !

Столиця — головне місто держави.

1169 рік — пограбування Києва військами Андрія Боголюбського.

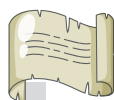

ІМЕНА

Мстислав — останній князь єдиної Київської держави.

Юрій Довгорукий — володимиро-суздальський князь, який неодноразово захоплював Київ.

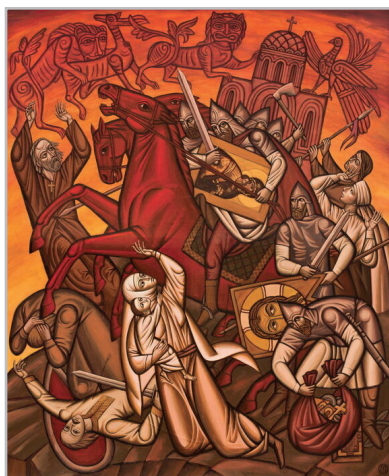
Андрій Боголюбський — володимиро-суздальський князь, який зі своїм військом захопив Київ і пограбував його.

| 3 історичних джерел |

«Київський літопис» про пограбування Києва військами Андрія Боголюбського

«...І грабували вони два дні весь город — Поділ, і Гору, і монастирі, і Софію, і Десятинну Богородицю. І не було помилювання нікому і нізвідки: церкви горіли, християн вбивали, а інших в'язали, дружин вели в полон, силоміць розлучаючи з чоловіками їх, діти ридали, дивлячись на матерів своїх. І узяли вони майна множина, і церкви оголили від ікон, і книг, і риз, і дзвони з церков познімали... Запалений був навіть монастир Печерський святий Богородиці поганими, але Бог молитвами святої Богородиці оберіг його від такої біди. І був у Києві серед людей стогін, і туга, і скорбота...».

Діяння Андрія Боголюбського у Русі (картина О. Мельника)

ЗАПИТАННЯ >

1. Чому князі боролися за Київ?
2. Хто з давньоруських князів декілька разів захоплював Київ?
3. У якому році Андрій Боголюбський захопив Київ?
4. Що робили загарбники в Києві?
5. Як вплинули князівські міжусобиці на Київ?

ЗАВДАННЯ

1. Вирахуйте, скільки років князував син Володимира Мономаха Мстислав.
2. Запишіть, скільки минуло років від часу пограбування Києва Андрієм Боголюбським до наших днів.

ЦІКАВО ЗНАТИ

У XII (12) столітті неподалік Києва, у місті Вишгороді, у жіночому монастирі перебувала ікона Божої Матері. За переказами, у I (1) столітті її намалював апостол Лука, єдиний з іконописців, хто бачив Діву Марію живою. Ікона намальована на дошці від столу, за яким їв Ісус Христос.

У 450 році ікону перевезли з Єрусалима до Константинополя, а на початку XII (12) століття надіслали до Русі. Під час захоплення Києва Андрій Боголюбський захотів мати в себе цю святиню. Її перевезли до міста Володимир, де вона й отримала назву Володимирська.

Також у Москві зберігається євангеліє Мстислава Великого (київського князя, сина Володимира Мономаха). Цю книгу писали кілька років за наказом князя Мстислава. На думку науковців, її переписували чи дописували саме в Києві, бо писар використовував такі слова, які в той час вживалися на Київщині й вони наближені до сучасної української мови. Прикрашене це євангеліє мініатюрами, заставками та іконками.

Володимирська ікона
Божої Матері

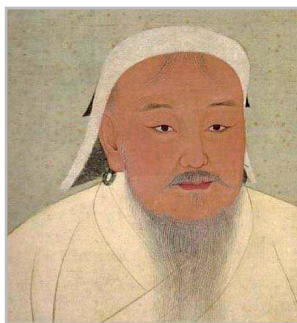

Палітурка
Мстиславового
євангелія

§ 32. Монголи

На минулому уроці ви дізналися про боротьбу князів за Київ. Пригадайте, чому князі намагалися захопити Київ. Хто з давньоруських князів декілька разів захоплював столицю Русі? У якому році Андрій Боголюбський захопив Київ? Що робили його воїни в захопленому місті? Як вплинули князівські міжусобиці на життя киян?

На цьому уроці ви дізнаєтеся про життя кочового народу — монголів, які в XIII (13) столітті помітно вплинуть на життя наших предків.

Чингісхан

Монгольський воїн

На початку XIII (13) століття в далеких азійських степах кочували численні монгольські племена. Вони кочували з місця на місце, випасаючи табуни коней, отари овець, стада корів і верблюдів. Постійних жител у них не було, жили вони в юртах. Їли монголи просту їжу: варене або солоне м'ясо та каші. Пили кобиляче молоко — кумис. У них не було ні ложок, ні тарілок. Їжу монголи брали руками, а руки витирали об одяг або траву. Монголи були невеликого зросту, широкоплечі. Очі в них були вузькі.

Монгольськими племенами керували хани. Одному з ханів, якого звали **Темучін**, вдалося підкорити майже всіх монголів. Він був дуже жорстокий, і його всі боялися. Особливий супротив Темучіну чинило плем'я татар. Після його завоювання Хан наказав знищити всіх людей цього племені, окрім дітей, чий зріст не перевищував висоти колеса воза. У **1206 році** Темучіна було проголошено **Чингісханом** — великим ханом монголів.

Чингісхан оголосив про створення Монгольської імперії, а для цього він задумав підкорити багато країн та народів. У той

Монгольські вершники (мініатюра)

час монгольське військо було великою і страшною силою. Кожний монгол був воїном. З раннього дитинства хлопчиків вчили їздити верхи на коні, стріляти з лука. При собі монгольські воїни мали шаблю, спис, лук зі стрілами, сокиру, мотуззя. Із товстої шкіри вони шили захисний одяг собі та своїм коням. Монголи використовували щити, які робили з дерев'яних прутів, і обтягували їх шкірою. У таких щитах застрягали ворожі стріли, їх важко було розрубати.

Монголи для захоплення міст використовували металеві машини, які кидали важке каміння на противника. Також вони застосовували стінобитні машини, за допомогою яких руйнували стіни та ворота ворожих міст.

Військо монголів поділялося на десятки, сотні, тисячі та тумени. **Тумен** складався з десяти тисяч воїнів. Монгольські воїни були витривалими й хоробрими. Вони мужньо переносили спеку, холод, голод та спрагу. Зрадників і боягузів монголи одразу вбивали. За непослух і невиконання наказу командира покарання було одне — смерть.

Головною силою монгольської армії була кіннота. За допомогою коней монголи дуже швидко пересувалися по степу. Попереду війська завжди пересувалися невеликі швидкі кінні розвідувальні загони, які доповідали своєму командуванню про міста і села, що розташовані попереду.

Монголи приходили під стіни міст неочікувано, так, що їх мешканці не могли добре підготуватися до оборони. Після захоплення міста завойовники жорстоко поводитися з підкореними. Чоловіків, літніх людей і дітей вбивали. Жінок і молодь забирали в рабство.

Живими залишали ремісників тих професій, які їм були потрібні. Будинки спалювали, захисні стіни міст руйнували. Багато міст і країн захопили монголи. Підкорені народи платили їм данину.

На початку XIII (13) століття монголи з'явилися у степах неподалік кордонів Русі.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ !

Монголи — кочовий народ.

Темучін — засновник Монгольської імперії.

Чингісхан — великий хан монголів.

Тумен — десятитисячне монгольське військо.

1206 рік — проголошення Темучіна Чингісханом.

ІМЕНА

Чингісхан (Темучін) — засновник Монгольської імперії.

ЗАПИТАННЯ

1. Який спосіб життя вели монголи?
2. Який хан об'єднав монголів у державу?
3. Що означає слово «Чингісхан»?
4. Складіть розповідь про монгольських воїнів.
5. Що робили монголи з підкореними народами?

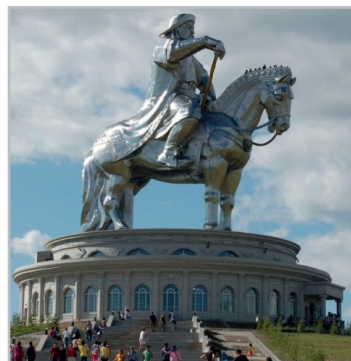
ЗАВДАННЯ

1. Визначте століття, у якому Темучіна було проголошено Чингісханом.
2. Запишіть нові слова в зошит.

ЦІКАВО ЗНАТИ

У сучасній Монголії пишаються минулим, особливо засновником Монгольської імперії — Чингісханом. Йому звели багато пам'ятників. У 2008 році збудували такий кінний пам'ятник, який увійшов до книги рекордів Гіннеса. Він складається із 10-метрового постаменту та 40-метрової статуї. Це найбільший у світі пам'ятник вершнику.

Пам'ятник Чингісхану

§ 33. Початок монгольської навали. Битва на річці Калці

На минулому уроці ви дізналися про життя монголів. Пригадайте, чим займався цей кочовий народ. Хто створив Монгольську імперію? У якому році монгольський ватажок отримав титул Чингісхан? Що означає це слово? Як воювали монголи? Що вони робили з підкореними народами?

На цьому уроці ви дізнаєтеся про першу битву між монголами та давньоруськими дружинами.

У **1222 році** монголи розбили половців у причорноморських степах. Вони впритул підійшли до кордонів Київської держави. Ватажки половецьких племен втекли в Русь і просили в давньоруських князів про допомогу. Вони говорили: «Якщо ви не допоможете нам — то ми нині порубані, а ви завтра порубані будете».

Давньоруські князі зібралися в Києві й домовилися об'єднати свої сили в боротьбі з невідомим ворогом. Вони вирішили не чекати, поки монголи прийдуть у Русь, а дати бій у степу, подалі від давньоруських міст і сіл.

Для боротьби з монголами разом зі своїми військами прийшли київський, чернігівський, смоленський, переяславський, курський, галицький, волинський та інші князі.

У квітні 1223 року біля **острова Хортиця** зустрілися об'єднані давньоруські дружини з половецькими загонами. Деякі половецькі хани на знак вдячності русичам за підтримку прийняли християнство.

Давньорусько-половецьке військо було великим, але складність була в тому, що ним керувало три князі: київський,

Монгольський лучник
(китайський малюнок XIII (13) століття)

Мстислав Удатний —
галицький князь

галицький та чернігівський, і жодний з них не слухав іншого. Військо отаборилося на **правому березі Дніпра** й чекало наказу на переправу.

У цей час з іншого боку Дніпра з'явився розвідувальний загін монголів. Галицький князь **Мстислав Удатний** разом зі своєю дружиною переправився на лівий берег і розбив монголів.

Переправившись через Дніпро, русичів і половців зустрічали дрібні монгольські загони, які, вдаючи втечу, заманювали їх до пастки.

31 травня 1223 року русько-половецькі дружини дійшли до **річки Калки**. Галицький князь Мстислав Удатний самовільно зі своєю дружиною та половцями переправився через Калку і пішов углиб степу. Відірвавшись від основного табору, русичі наштовхнулись на добре підготовлену монгольську орду. Розпочалася битва. Інші князі навіть не були повідомлені про початок сутички.

Монгольська кіннота розбила половців. Ті почали тікати до дружини Мстислава Удатного, заважаючи їм вишикуватися в бойовий порядок. Але, попри перешкоди, галичани тримали

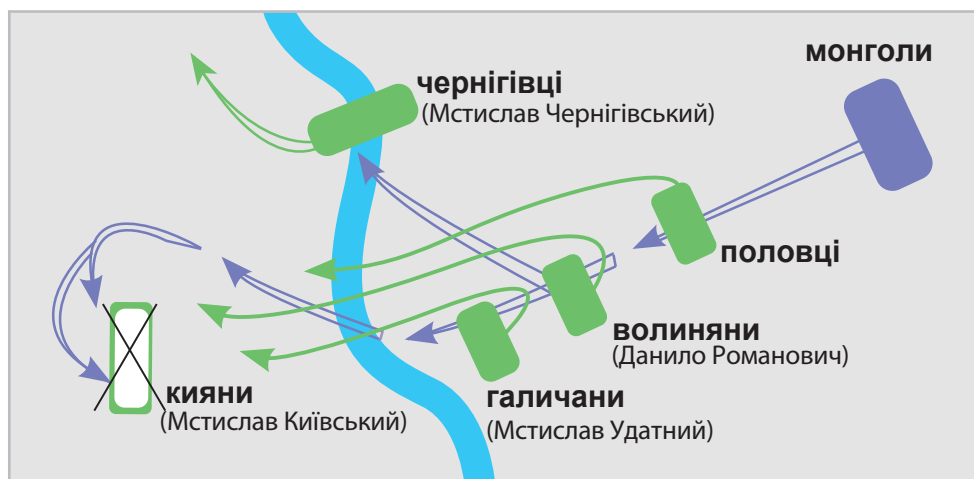

Схема битви біля річки Калка у 1223 році

Калка (картина П. Риженка)

оборону. У цей час на допомогу їм прийшла чернігівська дружина, і вони разом відбили перший наступ монголів.

Долю бою вирішили свіжі сили монголів, які були кинуті в розпал битви. Русичі почали відступати. Київська дружина у бій так і не вступила. Побачивши таку неузгодженість, монгольські воєводи частину війська відправили на переслідування тих, що відступали. Доганяючи русичів, монголи знищили багатьох князів, бояр та простих воїнів.

Основні сили монгольського війська оточили табір киян. Три дні монголи безуспішно штурмували їх. Потім монголи пішли на хитрість, пообіцявши відпустити киян, якщо вони вийдуть із укріпленого табору та заплатять викуп. Щойно кияни покинули табір, монголи їх знищили.

Князів, які потрапили в полон до монголів, не помилювали, а стратили з нечуваною жорстокістю. І на місці страти влаштували бенкет на честь перемоги.

Після перемоги над русичами біля річки Калка монголи втрапили багато своїх воїнів. Тому вони повернулися в степи для відпочинку і поповнення.

Над Руссю нависла смертельна небезпека у вигляді маловідомого, хитрого, добре підготовленого й жорстокого ворога — монголів.

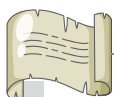
ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ !

31 травня 1223 року — битва біля річки Калка між давньорусько-половецькими військами та монголами.

ІМЕНА

Князь Мстислав Удатний — галицький правитель.

З історичних джерел

**«Літопис руський» про поразку русичів
біля річки Калка**

«...І сталася перемога над усіма князями руськими, якої ото не було ніколи. Татари (монголи) ж, перемігши руських князів за гріхи християн, пішли й дійшли до Новгорода Святополчського, а руси, які не знали лукавства їх, виходили назустріч їм із хрестами, і вони побили їх усіх».

ЗАПИТАННЯ

1. Про що просили половці давньоруських князів?
2. Яке рішення прийняли князі на з'їзді в Києві?
3. У якому році відбулася битва біля річки Калка?
4. Хто отримав перемогу в цій битві?
5. Чому сталася поразка русичів?
6. Що зробили монголи з полоненими давньоруськими князями?

ЗАВДАННЯ

1. Вирахуйте, скільки років минуло від битви на Калці до наших днів.
2. Визначіть століття, у якому відбулася битва біля річки Калка.
3. Запишіть у зошит, які князі взяли участь у поході на монголів.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Науковці достеменно не знають, яка сучасна річка в ті часи називалася Калкою. Тому точне місцезнаходження поля битви між русичами та монголами нам сьогодні не відоме. Існує версія, що ця подія відбулася на берегах річки Конки, неподалік села Юльівка Запорізького району Запорізької області.

§ 34. Вторгнення Хана Батия на українські землі

На минулому уроці ви дізналися про битву біля річки Калка. Пригадайте, між ким відбулася ця битва. У якому році це сталося? Хто переміг у цій сутичці? Як ви гадаєте, з яких причин було розбито русичів? Як повелися переможці з полоненими князями?

На цьому уроці ви дізнаєтеся про другий похід монголів на Русь.

Після багаторічного відпочинку монголи задумали підкорити Русь. Новий похід очолив **хан Батий**. Про підготовку монголів до війни давньоруські князі знали, але вони не припинили міжусобних війн та не подбали про додаткове укріплення міст Русі-України.

Узимку **1237–1238 років** монгольські полчища захопили давньоруські міста північно-східної частини Русі. Вони грабували й вбивали населення, полонених гнали в рабство. Після загарбників квітучі давньоруські міста перетворювалися на згарища.

Після цього хан Батий спрямував свої орди на південь. Прямуючи у степ, монголи підійшли до невеликого міста **Козельськ**, яке тоді входило до Чернігівського князівства. Протягом семи тижнів захисники обороняли своє місто. Тільки після того, як прибула стінобитна техніка, монголам вдалося ввірватися до міста й підпалити його. Вночі останні захисники вийшли з палаючого міста й дали бій монголам. Їм вдалося знищити декілька тисяч ворогів і стінобитні машини. За такий супротив загарбники прозвали Козельськ **«злим містом»**, а всіх його мешканців було знищено.

У 1238 році загони Батия розбили половців та захопили більшу частину Криму.

Хан Батий (китайська гравюра)

Оборона Козельська

Взимку **1239 року** монголи з'явилися в південній частині Русі. На своєму шляху монголи нищили всі давньоруські міста й села. Найбільшим містом півдня Русі-України був Переяслав. Це місто було прикордонним, тому мало добрі укріплення, високі та міцні стіни. Крім того, захищали місто вали, рови та водні перешкоди — річки Трубіж та Альта, які протікали навколо Переяслава.

Оборону міста очолив **єпископ Симеон**. Переяславці мужньо боронили своє місто, але чисельна перевага та досвід допомагали монголам. На початку березня 1239 року монголам вдалося захопити Переяслав. Єпископа Симеона та багатьох захисників було вбито.

Восени 1239 року монголи вторглися в Чернігівське князівство. Запалали міста цього краю. Чернігівський князь **Мстислав** вирішив не чекати, поки ворог оточить місто, а разом зі своєю дружиною вийти за стіни Чернігова і дати бій монголам. У жорсткій битві чернігівське військо було розбито. У середині жовтня Чернігів був захоплений, пограбований і спалений ворогами.

Потім монголи зруйнували інші давньоруські міста: Глухів, Путивль, Вир. Після цього орди Батия підійшли до Києва, але штурмувати його не наважилися. Монголи відійшли у степ для відпочинку та об'єднання з іншими загонами.

Захоплення монголами Переяслава. Діорама

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ !

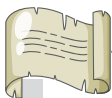
1239 рік — монгольська навала на Переяслав і Чернігів.

ІМЕНА

Хан Батий — очільник монголів.

Єпископ Симеон — очільник оборони Переяслава від монголів.

| 3 історичних джерел |

«Літопис руський» про захоплення монголами Переяслава та Чернігова

«3 березня 1239 року. ...Батий же, взявши Козельськ, пішов у землю Половецьку, а звідти став посилати війська на городи руські. І взяв він город Переяславль списом, вибив його увесь, і церкву архангела Михаїла сокрушив, і начиння церковне незчисленне срібне й золоте, і дороге каміння узяв. І єпископа, преподобного Симеона, вони убили...».

«18 жовтня 1239 року. ...У той же час послав він війська на Чернігів. Обступили вони город великою силою, і Мстислав

Глібович, почувши про напад на город іноплемянних, прийшов на них зо всіма воями. Билися вони, переможений був Мстислав, і безліч із воїв його побито було, і взяли вони город, і запалили вогнем...».

ЗАПИТАННЯ

1. Хто очолив похід монголів на Русь?
2. Коли розпочалося загарбання монголами давньоруських міст?
3. Яке місто монголи називали злим?
4. Що вам відомо про оборону Козельська?
5. Хто керував обороною Переяслава?
6. Коли монголи захопили Переяслав?
7. Що вам відомо про оборону Чернігова?
8. Що робили монголи в захоплених містах?

ЗАВДАННЯ

1. Вирахуйте, скільки років минуло з часу захоплення монголами Переяслава і Чернігова до наших днів.
2. Знайдіть на сучасній карті міста Переяслав, Чернігів, Глухів, Путивль.
3. Випишіть назви давньоруських міст, захоплених монголами.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Князь Михайло Всеволодович тривалий час був правителем Чернігівського князівства. 1246 року за наказом Батия він виїхав до нього, щоб отримати дозвіл на князювання у Чернігові. Та замість дозволу дістав смерть. Вважають, це відбулося тому, що він повинен був здійснити обряд, обов'язковий для всіх послів, — очищення вогнем. Йому запропонували пройти між двох вогнищ, тричі вклонитися перед шатром хана та стати навколішки перед ідолом — статуєю Чингісхана. Михайло Всеволодович як християнин відмовився поклонятися ідолу, за що і був страчений.

Православна церква вважає князя Михайла Всеволодовича святим.

§ 35. Героїчна оборона Києва 1240 року

На минулому уроці ви дізналися про загарбання монголами давньоруських земель. Пригадайте, хто очолив похід монголів на Русь. У якому році це відбулося? Які міста чинили найзапекліший опір ординцям? Що вам відомо про оборону Переяслава? Як захищали русичі Чернігів?

На цьому уроці ви дізнаєтеся про оборону Києва від монгольської навали.

Пізньої осені **1240 року** величезне військо Батия знову підійшло до Києва. На той час Київ був найміцнішою фортецею в Русі-Україні. Міцні дубові стіни сягали висотою до 16 метрів. Щоб дерев'яні стіни не загорілися, вони були обмазані глиною та побілені. Із зовнішньої сторони стін проходили рови глибиною до 12 метрів.

Із-за стін фортеці сяяли золотими куполами церкви і монастирі Києва. Вражені красою міста, монголи запропонували киянам здатися без бою, але ті відмовилися.

Ворог дочекався, коли Дніпро замерзне, й, просуваючись по кризі, оточив місто. Розпочався штурм. Сотні кам'яних брил, випущених із каменеметальних машин, полетіли в захисників. Удень і вночі

Укріплення давнього Києва. Діорама з Національного музею історії України

Облога Києва (реконструкція)

били по стінах і воротах важкі колоди стінобитних машин. Але ніхто й не думав здаватися. Оборonoю міста керував **воєвода Дмитро**. Тисячі стріл полетіло у відповідь на ворога. Захисники кидали на голови нападників каміння, лили киплячу смолу, окріп. Скидали драбини, якими ті дерлися на стіни міста.

Кияни мужньо захищалися на стінах міста. Коли монголам вдалося зруйнувати частину оборонних укріплень і вдертися до міста, то боротьба йшла за кожний будинок, церкву, вулицю.

Оборона міста була такою відчайдушною, а втрати в монголів настільки великими, що Батий віддав наказ зупинити бій і дав час на відпочинок своїм воїнам. Русичі використали цей час для укріплення своїх позицій, але сили були нерівними. Ворог поступово просувався углиб міста.

Християнські храми, яких у Києві було багато, мешканці використовували як захисні укріплення. Стіни церков у той час будувалися товщиною близько 2 метрів, а вузькі вікна використовувалися

як бійниці, з яких цілили стрілами у ворога. У такій боротьбі майже всі храми міста було зруйновано.

Останні захисники, жінки та діти, які залишилися живими, зачинилися у Десятинній церкві. Монголи не стали її штурмувати, а застосували каменекидальні та стінобитні машини. Стеля й стіни храму не витримали такого навантаження й завалилися, поховавши під своїми уламками багатьох мешканців.

Монголи були дуже розлючені на киян. Вони вирізали багатьох мешканців. Не було пощади ні жінкам, ні дітям. Із близько 50 тисяч жителів міста після його захоплення живими залишилося не більше 2 тисяч людей. Київ було пограбовано та спалено.

За свідченнями літописця, Київ тримався **10 тижнів та 4 дні**.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ !

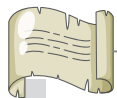
Порок — стінобитна машина.

1240 рік — захоплення Києва монголами.

ІМЕНА

Воєвода Дмитро — очільник оборони Києва від монголів.

| 3 історичних джерел |

«Літопис руський» про захоплення монголами Києва

«У рік 1240. У той же рік прийшов Батий до Києва з великою силою і окружив город... І не було чути нічого од звуків скрипіння возів його, ревіння безлічі верблюдів його, і од звуків іржання стад коней його, і сповнена була земля Руськая ворогами.

І поставив Батий пороки (стінобитні машини) під город коло воріт Лядських, — бо тут підступи були добрі, — і пороки без перестану били день і ніч. Вибили вони стіни, і вийшли городяни на розбиті стіни, і було тут видіти, як ламалися списи і розколювалися щити, а стріли затьмарили світ переможеним, і Дмитро поранений був. Вийшли татари (монголи) на стіни і сиділи там того дня й ночі, а городяни зробили ще друге укріплення навколо церкви святої Богородиці (Десятинної).

Дмитра ж вивели до Батия, пораненого, але вони не вбили його через мужність його».

ЗАПИТАННЯ

1. У якому році розпочався штурм Києва монголами?
2. Які захисні споруди мав Київ?
3. Хто керував обороною Києва?
4. Чому майже всі кам'яні церкви були зруйновані?
5. Що зробили монголи з киянами?

ЗАВДАННЯ

1. Визначте, у якому столітті відбулося захоплення Києва монголами.
2. Запишіть у зошит назви зброї, яку використовували обидві сторони.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Неподалік Києва, в Обухівському районі, розташоване мальовниче село Копачів. У цьому селі збудовано парк «Київська Русь». Всі, хто сюди завітає, немовби занурюються у минуле, в V–XIII (5–13) століття. У парку розміщено реконструкції давньоруської фортеці, княжого двору, будинки простого люду, ремісничькі ятки (магазини), конюшні. Будується Десятинна церква, в'їзні ворота та інші споруди.

Парком ходять люди в тогочасному одязі.

Парк «Київська Русь» (с. Копачів, Київська область)

§ 36. Захоплення монголами давньоруських земель

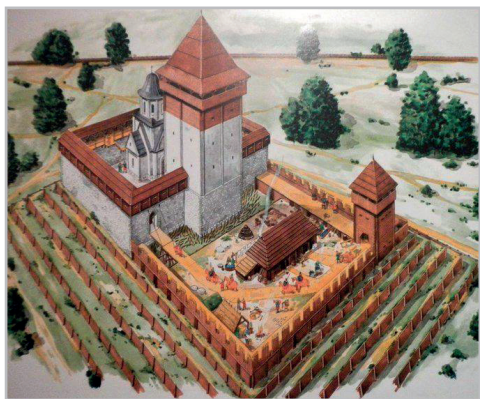
На минулому уроці ви дізналися про захоплення Києва ординцями. Пригадайте, хто очолив похід монголів на Київ. У якому році це відбулося? Хто очолив оборону міста? Як кияни захищали своє місто? Чому майже всі кам'яні церкви були зруйновані? Що зробили монголи з киянами?

На цьому уроці ви дізнаєтеся про подальше захоплення давньоруських міст і сіл монголами.

Після захоплення і зруйнування Києва хан Батий спрямував свої полчища на захід — до Волинсько-Галицького князівства. На початку **1241 року** основні сили монголів підійшли до одного з найбільших міст цієї землі **Володимира**. Монголи, маючи величезний досвід захоплення фортець, спочатку оточили місто і тримали його в облозі. Потім ворог розпочав штурм. Три дні тримався Володимир, аж поки останні захисники міста не загинули. Великих втрат зазнали й загарбники. Скрізь у захопленому місті лежали тіла загиблих воїнів — давньоруських та монгольських.

Штурм монголами давньоруського міста

Замок короля Данила Галицького в місті Холм, яке вистояло в монгольській навалі (сучасна реконструкція)

Після цього хан Батий об'єднав свої загони і спрямував їх на **Галич** — столицю Галицького князівства. Декілька днів тривала запекла боротьба за місто. За самовідданий захист Батий наказав повністю зруйнувати його та спалити.

Схожа доля спіткала й інші міста Волинсько-Галицького князівства. Було пограбовано та знищено Луцьк, Ізяслав, Кам'янець. Їх мешканці зі зброєю в руках зустрічали ворога. Розлючені масовим

спротивом, монголи безжально винищували місцевих жителів, забирали в полон, де змушували виконувати найважчі роботи.

Куди приходили ординці, там палала земля, залишалися руїни. Ніхто не хотів підкорятися загарбникам, ніхто не віддавав рідної землі без бою. До оборони міст добовільно приєднувалися жінки, діти, літні люди.

Деяким містам Волинсько-Галицького князівства допомагало вигідне росташування їхніх фортець, які були збудовані на високих, важкодоступних пагорбах. Як не намагалися штурмувати монголи такі міста, як **Кременець**, **Холм** та **Данилів** — вони вистояли, відбили всі ворожі атаки і змусили ворога піти геть.

Згодом хан Батий спрямував свої полчища на Польщу, Чехію та Угорщину, несучи цим землям смерть і руїни. Але в жорстокій боротьбі за Русь сили монголів значно виснажилися. Їм було важко продовжувати свій загарбницький похід по Європі. У **1242 році** Батий зупинив свої орди й повернув їх назад у степ. Так героїчний опір усіх мешканців давньоруських земель врятував народи Європи від страшного спустошення й занепаду.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ !

Кременець, Холм, Данилів — міста, які не вдалося захопити монголам.

Захоплення монголами давньоруських князівств

1241 рік — захоплення монголами Володимира, Галича.

1242 рік — припинення загарбницького походу монголів Європою.

— 3 історичних джерел —

«Літопис руський» про захоплення монголами західноукраїнських земель

«І прийшов він (Батий) до города Колодяжна, і поставив дванадцять пороків. Та не міг він розбити стіни і став

перемовляти людей. Вони тоді, послухавши злої ради його, здалися і самі перебиті були. І прийшов він до Каменця та Ізяслава і взяв їх. А коли побачив, що Крем'янець і город Данилів неможливо взяти йому, то відійшов од них. І прийшов він до Володимира, і взяв його списом, і вибив його без пощади, так само і город Галич та інших городів багато, що їм нема числа».

ЗАПИТАННЯ >

1. Які міста були захоплені монголами у 1241 році?
2. Які міста не вдалося захопити монголам?
3. Чому не вдалося захопити ці міста?
4. Що робили монголи після підкорення міст Русі?
5. У якому році хан Батий завершив завойовницький похід у Європу?
6. Чому Батий припинив загарбання міст Європи?

ЗАВДАННЯ

1. Запишіть у зошит назви міст, які не скорилися монголам.
2. Визначте, скільки століть минуло з часу загарбання монголами Русі до наших днів.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Серед воїнів Русі популярною зброєю був меч. Давньоруський меч був довжиною 1 метр і важив близько 1 кілограма. Товщина меча на краях була приблизно 6 міліметрів. Мечами переважно рубали ворога, але можна було й колоти.

У XII (12) – XIII (13) століттях розпочинається виготовлення дворучних мечів. Його вага була близько 2 кілограмів, а довжина складала 120 сантиметрів. Руків'я робилося для двох рук.

Давньоруський меч (знайдений біля берегів о. Хортиця в Запоріжжі)

§ 37. Життя в Русі за монгольського іґа

На минулому уроці ви дізналися про захоплення монголами князівств Русі-України. Користуючись атласом або картою, назвіть міста Волинського і Галицького князівств, які були зруйновані монголами. У якому році монголи почали спустошення цих земель? Як поводитися монголи в завойованих містах? Які міста вистояли і не були зруйновані монголами? Що робили монголи після загарбання земель Русі? У якому році орди Батия повернулися у степ?

На цьому уроці ви дізнаєтеся про життя мешканців Русі-України під владою монголів.

Монголи утворили державу, яка називалася **Золота Орда**. Її керівником був хан Батий. Він підкорив багато народів та країн, у тому числі й давньоруські землі.

Наслідки монгольського загарбання для Русі були катастрофічними. Було зруйновано й спалено більшість міст. Із 74 відомих літописних давньоруських міст було знищено 49. Занепали ремесла, які процвітали в Київській державі. Багатьох ремісників було вбито, а інші потрапили в рабство до монголів. Помітно зменшилося населення Русі. Велика кількість людей загинула під час боротьби з монголами, багатьох погнали в полон. Деякі покинули свої домівки й почали будувати помешкання глибоко в лісах, подалі від загарбників.

Давньоруські землі не увійшли до складу Золотої Орди, але на цих територіях діяла влада монголів, яка називалася іґо. **Іґо** — це влада загарбників на завойованих землях. Монголи вимагали від населення підкорених земель сплачувати щорічну данину, яку збирали баскаки. **Баскаки** — це намісники монгольського хана на слов'янських землях, які стежили за порядком та збирали податки. Крім цього, русичі повинні були платити мито, утримувати монгольські **залоги**, що перебували на території Русі.

Баскаки (картина С. Іванова)

Керувати давньоруськими землями продовжували князі, але тільки за дозволом монгольського хана. Тепер претендент на князівський престол повинен був їхати до хана й просити дозволу на управління певною слов'янською землею. Якщо хан дозволяв, то князеві вручали спеціальну грамоту, яка називалася **ярлик**. У ярлику вказувалося ім'я князя і його право на управління певною давньоруською землею.

Після загарбання Русі монгольська влада почала більш терпимо ставитися до релігії русичів. Хан вимагав від завойованих народів покірності та виконання наказів, але не відмови від своєї віри, традицій і звичаїв. Тому хан видавав духовенству ярлики, у яких зазначалося, що церкви, монастирі, майно і землі, які їм належать, перебувають під захистом хана і ніхто не має права позбавляти їх цієї власності. Також церква звільнялася від сплати данини.

Важким обов'язком для русичів була військова підтримка монгольських орд. Давньоруські дружинники повинні були допомагати монголам у завоюванні нових земель або в придушенні повстань проти них.

Таке становище не влаштовувало ні простих мешканців, ні князів. Тож за нагоди в різних місцях Русі-України спалахували повстання проти монголів. Загарбники жорстоко придушували повстанців. Більше 20 каральних походів здійснили монголи на давньоруські землі.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ !

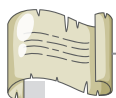
Золота Орда — держава монголів.

Іго — влада загарбників на завойованих землях.

Баскак — намісник монгольського хана, який збирав данину та стежив за порядком.

Залога — військова частина.

Ярлик — спеціальна грамота монгольського хана.

| 3 історичних джерел |

«Літопис руський» про візит князя Данила до хана Батия

«Січень 1246 року. О, лихіша лиха честь татарська. Данило Романович, що був князем великим, володів із братом своїм Руською землею, Києвом, і Володимиром, і Галичем та іншими краями, нині сидить на колінах і холопом себе називає! А вони данини хотять, і погрози йдуть і він на життя не надіється!

О, лиха ти, честь татарська!»

ЗАПИТАННЯ >

1. Як називалася держава монголів?
2. Хто збирав данину та стежив за порядком на давньоруських землях?
3. Що таке іґо?
4. Хто видавав ярлик?
5. Що писалося в ярлику?
6. Як ставилися монголи до церков і монастирів?

ЗАВДАННЯ

1. Запишіть у зошит нові слова.

ЦІКАВО ЗНАТИ

В історичних джерелах монголів часто називають монголо-татарами. Монголи справді становили лише невелику частину всієї орди, але вони були лідерами і вели за собою решту підкорених народів. Щодо татар, то це лише одне з племен, яке було підкорене монголами. З середини XIII (13) століття літописці Русі почали називати татарами всіх степових кочовиків. В епоху Середньовіччя для літописців поняття «монголи» та «татари» стали синонімами, тому загальновживаним стало слово «татари».

Монгольська кіннота

Узагальнення до розділу «Занепад Київської держави»

У другій половині XI (11) століття у Русі послабилася влада київського князя. Він уже не міг впливати на дії місцевих князів, які почали боротьбу між собою. Удільні правителі неодноразово здійснювали походи на Київ із метою захоплення влади. Такий перебіг подій призводив до постійної розрухи, зубожіння населення, набігів сусідніх кочових племен.

На певний час київському князю Володимиру Мономаху вдалося примирити всіх князів, організувати боротьбу з половцями та прогнати їх далеко від кордонів Русі. Але після його смерті знову відновилася братовбивча війна між давньоруськими князями. З особливою жорстокістю повівся з киянами володимиро-суздальський князь Андрій Боголюбський. Захопивши Київ у 1169 році, він дозволив своїм воїнам декілька днів грабувати місто, вбивати мешканців, спалювати житлові будинки, грабувати та руйнувати київські церкви та монастирі. Після таких подій Київ втратив значення центру давньоруської держави.

Нові випробування на наших предків випали з появою монголів. Попри героїчну оборону русичів, монголи протягом 1239–1241 років захопили всі землі Русі-України. Після себе кочовики залишали згарища, сльози і тіла загиблих воїнів. Ті, хто залишилися живими, повинні були визнати владу монгольського хана та платити йому данину.

Контроль знань і вмінь

Виберіть правильний варіант відповіді та запишіть у зошит.

1. Міжусобні війни — це:

а) війни з іноземними загарбниками;	б) війни між давньоруськими князями за збільшення своїх володінь;	в) війни з повстанцями.
-------------------------------------	---	-------------------------

2. Хто з давньоруських князів найбільше приділяв уваги боротьбі з половцями?

а) Мстислав Удатний;	б) Юрій Довгорукий;	в) Володимир Мономах.
----------------------	---------------------	-----------------------

3. Який твір написав Володимир Мономах?

а) «Повчання дітям»;	б) «Повість минулих літ»;	в) «Слово про закон і благодать».
----------------------	---------------------------	-----------------------------------

4. Чому давньоруські князі боролися за Київ?

а) вони вважали, що потрібно зруйнувати Київ, щоб не було міжусобних війн;	б) вони вважали, що хто володіє Києвом, той володіє всією Руссю;	в) вони вважали, що Київ — це столиця держави і ним повинні керувати всі князі.
--	--	---

5. Хто об'єднав монгольські племена в єдину державу?

а) Чингісхан;	б) Узбекхан;	в) Угедей.
---------------	--------------	------------

6. Перша битва між русичами і монголами відбулася:

а) біля річки Дніпро;	б) біля річки Калка;	в) біля річки Альта.
-----------------------	----------------------	----------------------

7. Хто очолив похід монгольських полчищ на давньоруські землі?

а) Менглі-Гірей;	б) Темучін;	в) Батий.
------------------	-------------	-----------

8. У якому році монголи захопили Київ?

а) 1223 рік;	б) 1232 рік;	в) 1240 рік.
--------------	--------------	--------------

9. Як називалася держава монголів?

а) Русь;	б) Золота Орда;	в) Тевтонський орден.

10. Як називався намісник монгольського хана на давньоруських землях?

а) ярлик;	б) басак;	в) іго.

11. До чого закликав Володимир Мономах?

12. Чому монголи перемагали давньоруські війська?

Перевірте свої вміння

1. Визначте століття, у якому відбулася монгольська навала на землі Русі.

2. Користуючись картою, випишіть захоплені монголами міста.

Розділ VI. Волинсько-Галицьке князівство (Держава Романовичів)

§ 38. Об'єднання Волинського і Галицького князівств Романом Мстиславовичем

Вам уже багато відомо про князівства Київської держави, про те, як князі вели міжусобні війни та як такі конфлікти ослаблювали Русь. Важкий тягар випав на долю Києва. Багато разів його захоплювали, руйнували та грабували. З часом це місто втратило значення центру Русі. Удільні князівства припинили платити київському князю данину й почали жити самостійно.

Про події в одному з таких князівств ітиметься у цьому розділі.

На заході Київської держави розташувалися Галицька і Волинська землі. Вони ввійшли до складу Русі з давніх часів, коли князь Володимир Великий відвоював їх у поляків. На Волині було засновано місто **Володимир**, яке згодом стало столицею цих земель. У Галичині головним містом був **Галич**.

Галичина і Волинь мали вигідне географічне положення. Вони розташовувалися на перехресті торгових шляхів. Місцеві купці торгували з Угорщиною, Польщею, Чехією та землями Русі. У Галичині були великі запаси солі, якої потребували всі сусіди.

Воїни цих земель обороняли кордони від угорців та поляків. Галичани боронили свою землю й від київського князя, не бажаючи платити йому данину.

Галицьке князівство, на відміну від інших, завжди трималося незалежно від Києва. На цій землі великий вплив мали бояри, які

Пам'ятник Ярославу Осмомислу в місті Володимирі (Волинська обл.). Скульптор Л. Яремчук, архітектор А. Микита

Князь Роман Мстиславович

були заможними й володіли великими маєтками і землями. Бояри мали свої дружини та **зámки**. Вони втручалися в діяльність галицьких князів, змушували їх робити так, як їм було вигідно. Були випадки, коли бояри проганяли князів і запрошували на їхнє місце більш покірних.

Найбільшої могутності Галицьке князівство досягло за часів **Ярослава Осмомисла**. Він приборкав непокірних бояр. При ньому будувалися нові фортеці, зміцнювалися укріплення міст, розвивалися ремесла й торгівля.

Волинське князівство досягло своєї могутності за часів **Романа Мстиславовича**. Цей князь здійснив декілька вдалих походів проти половців, успішно воював із поляками та литовцями. Князь Роман був справедливим і користувався великою повагою серед мешканців Волині.

У **1199 році** після смерті галицького князя Роман Мстиславович здобув Галич. Мешканці міста, дружинники та деякі бояри визнали Романа за свого князя. Решту галицьких бояр Роман Мстиславович прогнав із князівства. Об'єднавши галицьку та волинську землі, князь Роман Мстиславович заснував нову державу — **Волинсько-Галицьке князівство**. Ця держава простяглася від Карпатських гір і Дунаю до Дніпра, від Прип'яті до Чорного моря.

Князю Роману вдалося приєднати до своїх володінь Київське та інші князівства, об'єднавши під своєю владою майже всі давньоруські землі.

Волинсько-Галицька держава

Обірвалося життя Романа Мстиславовича у битві з поляками в **1205 році**.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ!

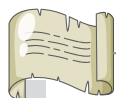
Замок — фортеця.

1199 рік — утворення Волинсько-Галицької держави.

ІМЕНА

Князь Роман Мстиславович — засновник Волинсько-Галицької держави.

| 3 історичних джерел |

«Літопис руський» про князя Романа Мстиславовича

«...По смерті ж великого князя Романа, вікопомного самодержця всієї Русі, який одолів усі поганські народи, мудрістю ума додержуючи заповідей Божих... Він бо кинувся був на поганих (половців), як той лев, сердитий же був, як та рись, і губив їх, як той крокодил, і переходив землю їх, як той орел, а хоробрий був, як той тур, бо він ревно наслідував предка свого Мономаха, що погубив поганих ...».

ЗАПИТАННЯ

1. Де розташовувалися Галицьке і Волинське князівства?
2. Чому галицькі бояри втручалися у справи князів?
3. Хто заснував Волинсько-Галицьку державу?
4. У якому році було утворено Волинсько-Галицьку державу?
5. У якому році загинув Роман Мстиславович?

ЗАВДАННЯ

1. Запишіть у зошит уривок тексту, у якому розповідається про територію Волинсько-Галицької держави.
2. Користуючись картою, запишіть сусідні з Волинсько-Галицьким князівством держави.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Наші західні сусіди, мешканці Польщі та Угорщини, сповідують католицизм. Католики — це християни, які підпорядковуються Папі Римському. У 1204 році до волинсько-галицького князя Романа Мстиславовича прибули послы від Папи Римського Інокентія III із проханням прийняти королівську корону за умови покатоличення населення. Князь відмовився від такої пропозиції і зберіг православну віру в цьому краї.

§ 39. Князь Данило Галицький. Внутрішня і зовнішня політика

На минулому уроці ви дізналися про утворення нової держави на заході давньоруських земель — Волинсько-Галицького князівства. Пригадайте, хто заснував цю державу. У якому році це відбулося? Чому галицькі бояри втручалися у справи князів? Коли загинув князь Роман Мстиславович?

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся про діяльність князя Данила Галицького.

Князь Роман Мстиславович загинув молодим, залишивши після себе малолітніх дітей. Його старшому сину **Данилку** в той час було чотири роки, а молодшому **Васильку** виповнилося лише два. Галицькі бояри запросили іншого князя на престол, а малолітніх Данила та Василька вірні люди переховували за кордоном.

У Галичині в цей час один за одним відбуваються боярські заколоти. На запрошення бояр цими землями управляли давньоруські князі та угорські королі. Певний час бояри самі керували князівством.

У **1214 році** Данило та Василько повернули собі Волинське князівство. Протягом багатьох років брати боролися й за Галичину. Їм вдалося остаточно повернути ці землі лише у **1237 році**. Данило став князувати в **Галичі**, за що й був прозваний Галицьким. Його молодший брат Василько правив у Володимирі.

Пам'ятник Данилку та Васильку Романовичам у місті Володимир Волинської області (скульптор Т. Бриж)

Галич (картина М. Фіголя)

Князь Данило Галицький

Брати дружно князували, допомагаючи один одному. Остаточні рішення приймав Данило, але він завжди радився із Васильком.

На долю Данила Романовича випали важкі воєнні випробування. Йому весь час доводилося захищати кордони держави, боротися з агресивними сусідами. Князь Данило переміг німецьких лицарів-хрестоносців, які хотіли захопити частину території Волинсько-Галицької держави. Після цього Данило Галицький приєднав Київ із землями до своєї держави, тим са-

мим повністю відновив Волинсько-Галицьке князівство у тих межах, якими володів його батько.

Князь Данило для захисту своєї держави укріплював стіни міст, будував добре укріплені замки. За його наказом було збудовано Данилів, Холм, Крем'янець та інші.

Битва під Дорогочином (картина С. Серветника). Військо Данила Галицького розгромило загопи лицарів-хрестоносців

Князь Данило піклувався про розвиток ремесел і торгівлі у своїй державі. Запрошував ремісників та купців зі зруйнованих міст Русі й сусідніх країн.

Данилу Романовичу довелося тривалий час боротися з монголами. Він активно використовував ополчення — озброєні загопи місцевих селян та міщан. Добре укріплені населені пункти Волинсько-Галицької держави чинили жорстокий спротив загарбникам. Деякі міста монголам узагалі не вдалося захопити. Після відходу монголів князь Данило відновив зруйновані міста та розбудовував нові. Він заснував місто **Львів**.

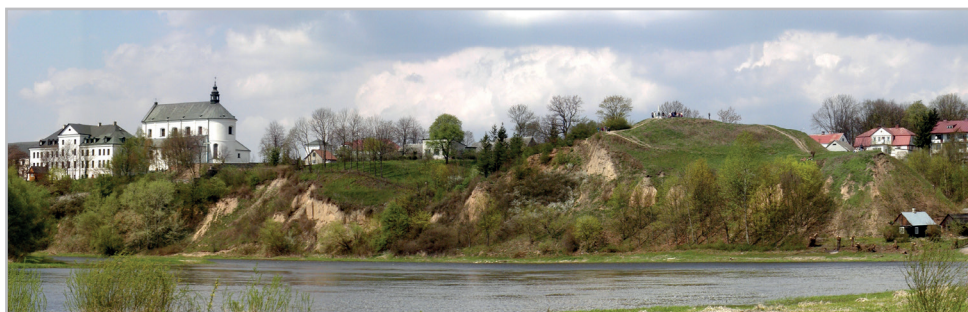

Пам'ятник Данилу Галицькому в м. Львів

Коронація Данила Романовича (картина А. Пилиповського)

Князь Данило присвятив своє життя визволенню рідної землі від монгольського іга. Він звернувся до **Папи Римського** з проханням допомогти організувати **хрестовий похід** проти монголів. За це Данило пообіцяв перевести всі землі Волинсько-Галицької держави під церковну владу Папи Римського. У **1254 році** Данило Романович був коронований у **Дорогочині**. Тепер Данила називали королем Русі, а його державу — **Руським королівством**. Але переконавшись у тому, що підтримки від Папи Римського марно чекати, Данило Галицький розірвав із ним відносини.

Дорогочин (сучасний вигляд)

Скориставшись тим, що на території Волинсько-Галицької держави монгольські залоги були розпорошені, князь Данило розбив їх і на декілька років здобув незалежність князівства. Монгольське командування направило проти Данила величезне військо. Монголи наказали князеві зруйнувати в містах оборонні укріплення. Якщо ж Данило Галицький цього не зробить, то вони пограбують і спалять ці міста. Данило був змушений виконати наказ.

Данилу Галицькому не вдалося звільнитися від монгольського іга. Проте залежність Волинсько-Галицької держави від загарбників була значно меншою, ніж в інших землях Русі.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ !

Папа Римський — керівник католицької церкви.

Хрестовий похід — похід лицарів-хрестоносців на ворога.

Руське королівство — західноєвропейська назва Волинсько-Галицької держави.

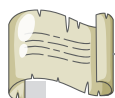
Король Русі — титул волинсько-галицьких князів.

1254 рік — коронування Данила Галицького.

ІМЕНА

Данило Галицький — князь Волинсько-Галицької держави.

— 3 історичних джерел —

«Літопис руський» про князя Данила Галицького

«Цей же король Данило був князем добрим, хоробрим, мудрим, який спорудив городи многі, і церкви поставив, і оздобив їх різноманітними прикрасами, та братолюбством він світився був із братом своїм Васильком...»

ЗАПИТАННЯ >

1. У якому році князі Данило та Василько повернули собі Волинь?
2. Чому князя Данила називали Галицьким?

3. Які міста було збудовано за наказом Данила Галицького?
4. Що хотів князь Данило від Папи Римського?
5. Коли Данило Галицький став королем Русі?
6. Чому Данило Галицький розірвав відносини з Папою Римським?
7. Чим закінчилося протистояння князя Данила з монголами?

ЗАВДАННЯ

1. Знайдіть на сучасній карті місто Львів, яке заснував Данило Галицький.
2. Визначте століття, коли був коронований Данило Галицький.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Для коронування Данила Галицького прислали з Риму королівську корону. Тривалий час вона зберігалася у Перемишлі в кафедральному соборі. Її переробили на головний убір єпископа — митру. У роки Першої світової війни, коли російські солдати заволоділи Перемишлем, корону-митру було відправлено до Росії. Але невдовзі, на вимогу українців і за підтримки міжнародної спільноти, росіяни повернули корону в Перемишль. Її стан був жахливий. Вона була пошкоджена. Не було прикрас із дорогоцінного каміння. Її відновили, але в роки Другої світової війни корона зникла.

У наш час українські дослідники та ювеліри зробили копію золоті корони Данила Галицького. Вона прикрашена сапфірами, рубінами, діамантами, перлами та іншим дорогоцінним камінням. Її вага становить більше двох кілограмів.

Сучасна копія корони Данила Галицького в музеї Волинської ікони

§ 40. Спадкоємці Данила Галицького

На минулому уроці ви дізналися про діяльність волинсько-галицького князя Данила. Пригадайте, чому його прозвали Галицьким. У якому році він став королем Русі? Чому Данило погодився прийняти королівський титул? Чому Данило розірвав відносини з Папою Римським? Розкажіть про боротьбу Данила Галицького з монголами.

Сьогодні ви дізнаєтеся про нащадків Данила Галицького.

У **1264 році** Данило Галицький помер. Волинсько-Галицька держава розділилася на декілька частин. На **Волині** княжив брат Данила — **Василько Романович** зі своїм сином **Володимиром**. Князь Володимир Василькович увійшов у історію як філософ та великий шанувальник книг. За його наказом переписувалися та перекладалися книги, писався літопис, з якого нам відомо про життя в ті часи на Волині й Галичині. Князь Володимир хоч і уникав

Князь Володимир Василькович

Свято-Успенський кафедральний собор, де був похований князь Володимир Василькович. Розташований у місті Володимирі (Волинська обл.) — центрі Волинського князівства (сучасний вигляд)

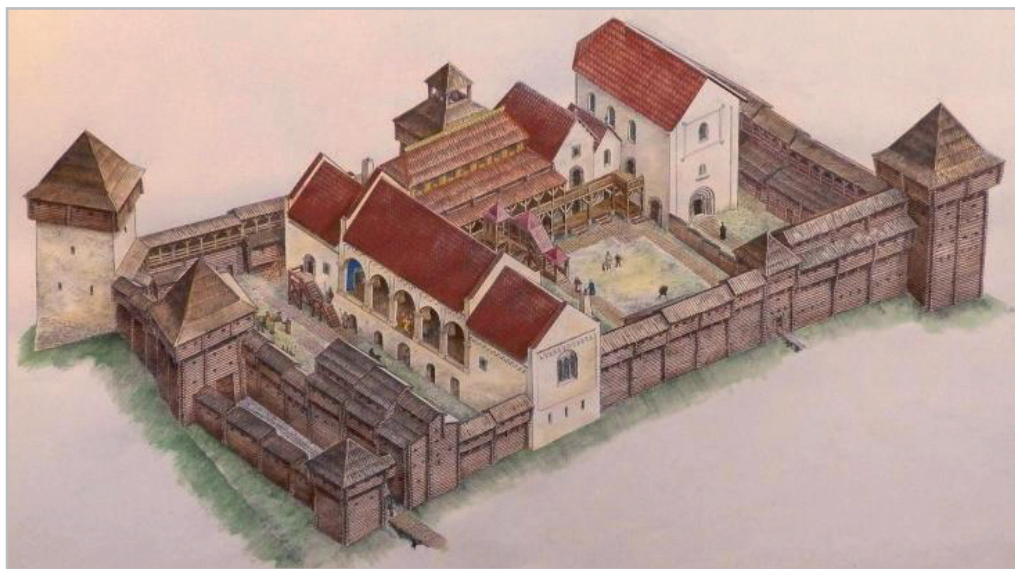
Князь Лев Данилович
(картина Л. Долинського)

воєн, але зміцнював оборону своєї землі. Він будував міста й фортеці. Піклувався про розвиток ремесел і торгівлі.

Сини Данила розділили Галицьке князівство між собою. Старшим серед них був князь **Лев Данилович**. Він намагався створити сильну державу, приєднавши до своїх володінь Люблінську землю, Закарпаття та Холмське князівство. Столицю своєї держави князь Лев переніс у **Львів**. Він підтримував тісні дипломатичні відносини з Польщею та Чехією.

У відносинах із монголами князь Лев, на відміну від свого батька, Данила Галицького, відкри-

то не виступав проти них. Навпаки, відправляв своїх воїнів до монгольського війська для боротьби з їхніми ворогами. Але, попри

Палац князя Лева Даниловича у Львові (гіпотетична реконструкція І. Качора)

Князь Юрій Львович

Князь Юрій Львович пропонує ігумену Петру очолити Галицьку митрополію

миролюбні відносини з монголами, це не вберегло володіння Лева Даниловича від монгольських набігів.

Князю Леву так і не вдалося об'єднати землі Галичини й Волині в єдину державу. Це зробив його син — **Юрій Львович**. За часів цього князя зростає військова могутність його держави, розвивається торгівля. Процвітають ремесла. Столицю держави було перенесено у **Володимир**. У **1303 році** князь Юрій Львович засновує **Галицьку митрополію**. Ця організація опікувалася всіма церквами Волинсько-Галицької держави. Такі дії свідчать про великий авторитет князя Юрія у світі. Свідченням могутності цього правителя було й те, що в країнах Європи його називали королем Русі.

Після смерті Юрія князували його сини — **Андрій** та **Лев II**. Вони спільно й дружно правили. У стосунках із західними сусідами князі підтримували дружні відносини. Це сприяло розвитку торгівлі й ремесел. Андрій та Лев II намагалися не допустити у свої

Печатка Юрія Львовича з портретом князя на лицевій стороні і написом «Печатка державника Георгія, короля Русі»

Лев II Юрійович

Андрій Юрійович

Юрій II Болеслав

Печатка Лева II
ЮрійовичаПечатка Юрія II
Болеслава

володіння монголів. Постійно з ними воювали. Правителі сусідніх країн називали братів «непоборним щитом» від монгольких набігів. У одній із таких битв і загинули мужні князі Андрій та Лев II.

Після себе брати не залишили дітей, тому волинсько-галицьким князем став їхній племінник **Юрій II Болеслав**. Він боронив землі держави від польських та угорських загарбників. Намагався зміцнити князівську владу та покатоличити місцеве населення. Це викликало незадоволення бояр, які його й отруїли у **1340 році**. Зі смертю Юрія II Болеслава закінчується **династія Романовичів**. Протягом наступного десятиліття територія Волинсько-Галицької держави була загарбана й поділена між Польщею, Литвою та Угорщиною.

Отже, після розпаду Київської держави, у **1199–1340 роках** на сучасній українській території існувала Волинсько-Галицька держава, яка зберегла віру, культуру та самобутність її мешканців.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ !

Митрополія — церковна територія, яка підпорядковувалася митрополиту.

Династія — керування державою правителями з одного роду.

1303 рік — утворення Галицької митрополії.

1199–1340 роки — правління династії Романовичів у Волинсько-Галицькій державі.

ІМЕНА

Василько Романович — волинський князь.

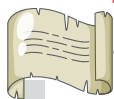
Володимир Василькович — волинський князь, філософ.

Лев Данилович — галицький князь.

Юрій Львович — князь Волинсько-Галицької держави.

Андрій і Лев II — князі Волинсько-Галицької держави.

Юрій II Болеслав — останній князь Волинсько-Галицької держави з династії Романовичів.

З історичних джерел**«Літопис руський»
про князя Володимира
Васильковича**

«Сей же благовірний князь Володимир на зріст був високий, у плечах великий, з лиця гарний, волосся мав жовте, кучеряве, бороду стриг... Говорив він ясно, із книг, тому що був філософ великий. І ловець він був умілий і хоробрий. Був кроткий, смиренний, незлобивий, справедливий, не загребущий, не лживий, злодійство ненавидів... Особливо ж старався він про милостиню, і про монастирі подбав, ченців піддержуючи і всіх ігуменів з любов'ю приймаючи, і монастирі многи він спорудив».

Пам'ятник Володимиру Васильковичу в місті Любомль (Волинська обл.). За час його князювання місто стало відомим ремісничим центром

ЗАПИТАННЯ >

1. Коли помер Данило Галицький?
2. Хто княжив на Волині після його смерті?
3. Що вам відомо про волинського князя Володимира Васильковича?
4. Якому князю знову вдалося об'єднати Волинь та Галичину в одну державу?
5. У якому році було засновано Галицьку митрополію?
6. Що вам відомо про князів Андрія та Лева II?
7. Хто був останнім князем Волинсько-Галицької держави з династії Романовичів?
8. Хто загарбав землі Волинсько-Галицької держави?
9. Чому занепадала Волинсько-Галицька держава?

ЗАВДАННЯ

1. Запишіть у хронологічній послідовності імена правителів Волинсько-Галицької держави.
2. Вирахуйте, скільки років існувала Волинсько-Галицька держава.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Слов'янами, які прийняли християнство, керував митрополит. Його резиденція була в Києві. Він називався митрополит Київський і всієї Русі. У 1243 році митрополитом було обрано Кирила III. Йому ніде було поселитися, адже Київ був спалений монголами і лежав у руїнах. Новообраний митрополит переїхав у Володимирсько-Суздальське князівство, у місто Володимир-на-Клязьмі.

З цього часу всі митрополити, хоч і називалися київськими, але жили у Володимирі-на-Клязьмі або в Москві. Вони рідко переймалися проблемами південно-західної частини Русі, зокрема Волинсько-Галицького князівства. Тому князь Юрій Львович домігся відкриття у 1303 році Галицької митрополії.

Між галицькою і київською митрополіями точилася боротьба, у якій більш міцними були позиції київських митрополитів. Тому галицька митрополія неодноразово закривалася. Все завершилося у 1458 році, коли київський митрополит отримав титул «Митрополит Київський, Галицький та всієї Русі».

Узагальнення до розділу «Волинсько-Галицьке князівство» (Держава Романовичів)

Після розпаду Київської держави та посилення міжусобної війни між князями на західних землях русичів починається відродження державності у вигляді утворення Волинсько-Галицької держави. Цю державу заснував у 1199 році волинський князь Роман Мстиславович. Вона простягалася від Карпатських гір і Дунаю до Дніпра та від Прип'яті до Чорного моря. До цієї держави входив і Київ.

Наступники Романа Мстиславовича, князі Данило Галицький і його брат Василько, правили дружно і примножили славу цього краю. Вони успішно боролися з іноземними загарбниками, укріплювали фортеці та засновували нові міста.

Данило Галицький намагався організувати за допомогою Папи Римського хрестовий похід проти монголів і звільнити свою державу від монгольського іга. На певний час це йому вдалося. Монголи невдовзі знову встановили тут свою владу, але залежність Волинсько-Галицької держави від загарбників була значно меншою, ніж в інших землях Русі.

Волинсько-Галицька держава існувала до 1340 року. Зі смертю Юрія II Болеслава закінчується династія Романовичів. Протягом наступних років територія Волинсько-Галицької держави була загарбана й поділена між сусідніми країнами.

Контроль знань і вмінь

Виберіть правильний варіант відповіді та запишіть у зошит.

1. Заснував Волинсько-Галицьку державу:

а) Данило Галицький;	б) Роман Мстиславович;	в) Лев Данилович.

2. Волинсько-Галицька держава була утворена у:

а) 1199 році;	б) 1238 році;	в) 1303 році.

3. Причиною боярського свавілля у Галицькому князівстві було:

а) бажання бояр самим зайняти князівський престол;	б) сповідання боярами віри, відмінної від віри князів;	в) багатство бояр та наявність у них власного війська й фортець.

4. Князь Данило Галицький у боротьбі з монголами звернувся по допомогу до:

а) Папи Римського;	б) короля Франції;	в) князя Володимиро-Суздальського.

5. Брата Данила Галицького звали:

а) Юрій;	б) Василько;	в) Лев.

6. Місто Львів заснував:

а) князь Данило Галицький;	б) князь Лев Данилович;	в) князь Юрій Львович.

7. Данило Галицький отримав титул:

а) царя;	б) короля;	в) хана.

8. Волинсько-Галицьку державу в європейських країнах називали:

а) Руське королівство;	б) Руське царство;	в) Руське ханство.

9. Який князь був відомим філософом і книжником?

а) Данило Галицький;	б) Лев Данилович;	в) Володимир Василькович.

10. Князі Андрій та Лев II загинули в боротьбі з:

а) німцями;	б) поляками;	в) монголами.

11. Волинсько-Галицька держава існувала:

а) з 1199 року по 1238 рік;	б) з 1199 року по 1264 рік;	в) з 1199 року по 1340 рік.

12. Чому князі Волинсько-Галицької держави належать до династії Романовичів?

13. Поясніть, чому занепала Волинсько-Галицька держава.

Перевірте свої вміння

1. Користуючись картою, випишіть міста Волинсько-Галицької держави.

2. Визначте, скільки років минуло з часу заснування Волинсько-Галицької держави до наших днів.

Розділ VII. Українські землі у складі Великого князівства Литовського

§41. Князь Любарт. Загарбання Волині й Галичини сусідніми державами

Ви вже ознайомилися з життям у Волинсько-Галицькій державі. Дізналися про нові міста, які були засновані в цей час, про князів, які керували країною, про боротьбу за незалежність Волині й Галичини з монголами та іншими ворогами.

Опрацювавши матеріали цього розділу, ви дізнаєтеся про завоювання українських територій іноземними загарбниками та їхнє панування на нашій землі.

На північ від українських земель сформувалося **Литовське князівство**. У жорстокій боротьбі з німецькими лицарями, польськими та давньоруськими воїнами Литва відстояла свою незалежність і збільшила володіння. Литовські правителі були тісно пов'язані з давньоруськими князями династичними шлюбами. Унаслідок таких зв'язків внутрішній устрій та законодавство Литви були дуже схожим на давньоруські. Багато документів писалося давньоруською мовою. У побуті литовське панство багато в чому наслідувало наших князів і бояр.

Після того, як бояри отруїли останнього волинсько-галицького князя **Юрія II Болеслава**, держава Романовичів розпалася на декілька частин. У **1340 році Волинь** загарбав литовський князь **Любарт**. А на Галичині владу захопили місцеві бояри. Вони

обрали правителем боярина **Дмитра Дедька**.

Із цього часу розпочинається кривава та жорстока боротьба за волинсько-галицькі землі між литовцями та поляками. Страшний час настав для місцевих жителів. Майже кожного року приходили чужі війська, грабували, спалювали міста. Литовці та поляки воювали між собою.

У **1349 році** польський король **Казимир III** зібрав велике військо й розпочав наступ на Галичину та Волинь. Поляки прогнали литовців, утвердили свою владу майже на всій

Литовський князь Любарт
(картина А. Слапшиса)

Замок Любарта в Луцьку. Заснований за час правління князя Любарта, був його столицею (реконструкція П. Троневица, ілюстрація О. Дишка)

Луцький замок (сучасний вигляд)

Польський король Казимир III

території колишньої Волинсько-Галицької держави.

Наступного року литовці зібрали своє військо й пішли походом на поляків. Вони відвоювали в поляків усю Волинь та багато міст Галичини. Литва й Польща підписали мирну угоду. Згідно з угодою, Волинь закріплювалася за Литовським князівством, а Галичина — за Польським королівством. Але це не зупинило ворожих сторін. Того ж року литовці вдерлися в Галичину й пограбували її міста. У відповідь поляки здійснили декілька воєнних походів на Волинь.

Такі грабіжницькі набіги не призводили до зміни територій, а лише завдавали великої шкоди мешканцям Галичини й Волині.

На завойованих територіях загарбники захоплювали величезні земельні маєтки. У Галичині переважно панували поляки. Тож

щоб зберегти свої володіння і землі, місцеві бояри переходили в католицьку віру, переймали польські звичаї та мову. У Галичині відкривалися католицькі церкви й монастирі. Земельні володіння та право займатися торгівлею і ремеслами отримували лише поляки. Поступово з Галичини українських купців та ремісників витісняли поляки.

На Волині, де князував литовський князь Любарт, православну знать не обмежували у правах. Князь Любарт був православним і перебував у родинних зв'язках із колишніми волинсько-галицькими володарями. На цих землях литовські князі особливо не втручалися у життя мешканців. Місцеве населення повинно було вчасно платити данину та йти на службу до литовського війська за потреби.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ !

Литовське князівство — північний сусід Волинсько-Галицької держави.

Польське королівство — західний сусід Волинсько-Галицької держави.

1340 рік — початок загарбання земель Волинсько-Галицької держави сусідніми країнами.

ІМЕНА

Князь Любарт — правитель Волинського князівства.

Дмитро Дедько — управитель (староста) Галицької землі.

Польський король Казимир III — загарбник Галичини.

ЗАПИТАННЯ >

1. Розкажіть про Литовське князівство.
2. Хто був останнім князем держави Романовичів?
3. У якому році розпочалося загарбання земель Волині й Галичини?
4. Хто захопив Волинь після смерті останнього волинсько-галицького князя?
5. Який боярин керував Галичиною?
6. Як звали польського короля, який захопив Галичину?

7. Що робили поляки в Галичині?
8. Як ставилися литовці до місцевого населення на Волині?

ЗАВДАННЯ

1. Запишіть, у якому столітті розпочалося загарбання сусідніми країнами земель Волинсько-Галицької держави.

ЦІКАВО ЗНАТИ

У квітні 1340 року волинсько-галицький князь Юрій II Болеслав прибув до міста Володимир. Місцевий боярин Юрій Лисий організував пишний бенкет на честь приїзду князя. Під час святкування підсипали отруту до княжої чаші з вином. Отрута була настільки сильною, що Юрій II Болеслав одразу помер.

Через декілька днів польський король Казимир III вирішив скористатися цією ситуацією і захопив Львів. Галицькі бояри на чолі з їхнім лідером, воєводою Дмитром Дедьком, швидко зібрали військо і прогнали поляків із захоплених земель. Польський король визнав владу на Галичині боярина Дмитра Дедька.

А цей боярин офіційно визнавав владу над собою трьох сусідніх правителів — польського й угорського королів та литовського князя. Фактично Дмитро Дедько самостійно й незалежно керував Галичиною під титулом «управитель (староста) Руської землі». Дмитро Дедько помер у 1349 році. До самої смерті цього боярина ніхто з сусідніх правителів не зазіхав на галицькі землі.

Дмитро Дедько
(ілюстрація С. Борейка)

§42. Князь Ольгерд. Приєднання українських земель після перемоги над монголами біля річки Сині Води

На минулому уроці ви дізналися про загарбання земель Галичини і Волині. Пригадайте, які країни почали боротьбу за ці землі. Що вам відомо про Дмитра Дедька? Який князь управляв Волинню? Кому дісталася Галичина? Які зміни відбулися в житті галичан? Як жилося людям на Волині?

На цьому уроці дізнаєтеся про подальше захоплення українських земель литовськими князями.

У **1345 році** Велике князівство Литовське очолив **Ольгерд**. Це був енергійний та войовничий князь, який багато зробив для зміцнення могутності своєї держави та збільшення її територій. У цей час серед монголів почалися міжусобні війни. Князь Ольгерд вирішив скористатися слабкістю ворога. Він заявив: «Вся Русь повинна належати литовцям».

Розширення Литовської держави відбувалося за рахунок українських та білоруських земель. У **1355 році** литовські війська захопили **Чернігово-Сіверські землі**. Такий перебіг подій роздратував монголів, які вважали цю територію своєю.

Восени **1362 року** військо князя Ольгерда разом із українським ополченням зустрілося з монгольською ордою біля річки

Литовський князь Ольгерд

Битва на Синіх Водах. 1362 рік (картина А. Орльонова)

Сині Води. Монголи були розбиті й надалі не заважали просуванню литовців углиб українських земель. Протягом наступних років значну частину українських земель було приєднано до Литви.

У **1362 році** литовські війська захопили **Київ** і посадили литовського намісника. Поступово було звільнено від монголів **Поділля, Київщину та Переяславщину** та приєднано ці землі до складу Великого князівства Литовського.

Унаслідок здобутої перемоги біля річки Сині Води князь Ольгерд розширив свої володіння далеко на південь — до чорноморського узбережжя.

Місцеве населення українських земель сприймало литовців як визволителів від монголів. Тому не вело боротьби з ними, а покірно визнавало їхню владу. Серед литовців було багато православних християн. Вони не змінювали чинних порядків і звичаїв. Це викликало симпатії в мешканців українських міст і сіл.

У другій половині XIV (14) століття до складу Литви ввійшла переважна більшість українських земель. Українські території значно переважали саму Литву не лише за розмірами, але й за рівнем культурного розвитку.

Велике князівство Литовське (друга половина XIV (14) століття)

Зміцнення Литовської держави та перемога литовсько-українського війська над монголами у 1362 році біля Синіх Вод підірвала могутність Золотої Орди та поклала початок звільненню українського народу від монгольського іга.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ!

1362 рік — перемога литовсько-українських військ над монголами біля річки Сині Води.

ІМЕНА

Ольгерд — великий князь литовський.

ЗАПИТАННЯ >

1. За правління якого литовського князя відбулося приєднання українських земель до Литви?
2. У якому році відбулася битва біля річки Сині Води?
3. Хто брав участь у битві біля річки Сині Води?
4. Чим закінчилась битва біля річки Сині Води?
5. Які українські землі було приєднано до Литви?
6. Чому українське населення не чинило супротиву литовцям?
7. Яке значення для України мала перемога біля річки Сині Води?

ЗАВДАННЯ

1. Запишіть українські землі, які були приєднані до Литовської держави.
2. Визначте, у якому столітті відбулася битва біля річки Сині Води.

ЦІКАВО ЗНАТИ

У Великому князівстві Литовському власне литовські землі складали невелику частину. Переважну більшість території князівства займали колишні давньоруські землі (сучасні білоруські та українські). У 1399 році Литовська держава офіційно стала називатися Велике князівство Литовське, Руське і Жемайтійське.

Ця держава боролася з різними ворогами. У 1410 році в битві з тевтонськими лицарями біля Грюнвальда у складі литовських військ брали участь й українські воїни. Вважається, що саме тут українці вперше билися під синьо-жовтими прапорами.

Галицькі корогви в Грюнвальдській битві (фрагмент картини А. Орльонова)

§43. Суспільно-політичний устрій Великого князівства Литовського у другій половині XIV–XVI (14–16) століттях

На минулому уроці ви дізналися про приєднання українських земель до Великого князівства Литовського. Пригадайте, у якому році відбулася битва біля Синіх Вод. Хто брав участь у цій битві? Хто отримав перемогу? Яке значення мала ця битва для українського народу? Які українські землі було приєднано до Литви? Хто в цей час керував Великим князівством Литовським?

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся про суспільно-політичний устрій Литовської держави.

У **XIV (14) столітті** Литовське князівство перетворилося в найбільшу державу в Східній Європі. Це князівство зросло за рахунок білоруських та українських земель, які раніше входили до Русі. Основну частку населення цієї держави складали українці та білоруси, тому її часто називають Литовсько-Руська держава, або Велике князівство Литовське, Руське і Жемайтійське.

На той час культура населення захоплених земель була набагато вищою, ніж у завойовників. Литовську мову не використовували для письма, тому державною мовою литовців стала **староукраїнська писемна мова**. Нею вели документацію, писали грамоти, укази, розпорядження, листувалися тощо.

Литовці для написання власних законів запозичили в наших предків збірник законів — **«Руську правду»**. На основі давньоруських законів литовці розробили власне судочинство.

Багато литовських князів, які в ті часи були язичниками, прийняли **християнство**. За їхнім прикладом чимало литовської знаті та простого люду також прийняло православну віру.

Герб великих князів литовських

Церкви у столиці Великого князівства Литовського Вільні (нині Вільнюс), засновані Костянтином Острозьким у 1514 році. Ліворуч — Церква Св. Миколая, праворуч — Церква Святої Трійці (сучасний вигляд)

Костянтин Острозький
(портрет невідомого
художника, XVII (17) ст.)

На чолі Великого князівства Литовського був князь. Вся влада в державі належала йому. Столицею Литовського князівства було місто **Вільно** (сучасний Вільнюс). Українські землі, які ввійшли до складу Литовської держави, були поділені на **удільні князівства**. Ними керували близькі родичі литовського князя. Удільні князі одружувалися з українськими князівнами і ставали законними власниками цих земель.

До середини **XVI (16) століття** удільні литовські князі, як правило, не втручалися у внутрішнє життя місцевих мешканців. Українці сплачували їм щорічну данину та надавали військову допомогу. Головною військовою силою в Литовській державі було боярство. За військову службу бояри одержували від великого князя землі. Багато землі було роздано на Волині, тому тут було

чимало великих землевласників. Людей, які мали у своєму володінні велику кількість землі з містами, селами і маєтками, називали **магнатами**. Серед магнатів були й українці. Найбільш відомими були родини Острозьких, Заславських, Вишневецьких, Корецьких та інші. Наприклад, князь **Костянтин Острозький** багато часу приділяв захисту українських земель від татарських набігів, за власні кошти споряджав війська в походи на ворога. За військові досягнення він навіть став головнокомандувачем Великого князівства Литовського. Окрім того, Костянтин Острозький будував фортеці, виділяв гроші на будівництво та благоустрій в Україні православних церков і монастирів, відкрив у Острозі академію, сприяв книгодрукуванню.

Магнати займали високі адміністративні посади, входили до великокнязівської ради й мали певний вплив на управління Литовською державою.

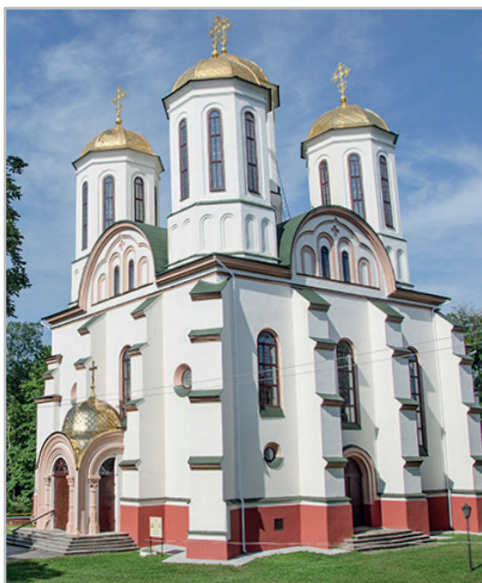
Люди, які від литовського князя отримували невеликі наділи землі за військову службу або за інші заслуги, називалися **шляхтою**. Вони, як і духовенство та купці, належали до привілейованих станів і не сплачували податків.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ !

Вільно — столиця Литовсько-Руської держави.

Магнат — великий землевласник.

Шляхта — дрібне і середнє панство.

Богоявленський собор на Замковій горі в Острозі. Церква була закладена Костянтином Острозьким 1521 року (сучасний вигляд)

ІМЕНА

Костянтин Острозький — український магнат.

ЗАПИТАННЯ >

1. За рахунок яких земель було збільшено територію Литовської держави?
2. Чому державу литовців називають Литовсько-Руською?
3. Що запозичили литовці в наших предків?
4. Яке місто було столицею Литовської держави?
5. Хто такі магнати?
6. Як називали дрібних землевласників?
7. Які стани були привілейованими в Литовській державі?
8. Якими привілеями користувалася шляхта, духовенство і купці?

ЗАВДАННЯ

1. Запишіть значення слів «магнат» і «шляхта».

ЦІКАВО ЗНАТИ

Правителем Київського князівства після його захоплення литовцями у 1362 році став князь Володимир — син литовського князя Ольгерда. Мати його виховувала на слов'янських звичаях і традиціях, тому Володимир дуже швидко порозумівся з місцевими боярами та простим людом.

Князь Володимир Ольгердович зміцнював старі укріплення та будував нові фортеці на землях Київського князівства. Спираючись на підтримку місцевої знаті, він почав самостійно князувати і не підкорятися владі великого князя литовського. Навіть налагодив карбування власних грошей.

Володимир Ольгердович

Монети князя

Такі дії удільного князя не сподобалися великому князю литовському. Тож він відіслав у Київ військо, яке 1394 року розбило армію Володимира Ольгердовича. Князя Володимира позбавили київського престолу.

У 1581 році за сприяння князя Костянтина Острозького в місті Острозі було вперше в Україні надруковано церковнослов'янською мовою повний варіант Біблії. Над її виданням працював відомий книгодрукар Іван Федоров. Цю книгу знають як Острозьку Біблію.

Було надруковано більше тисячі примірників Біблії. На той час це був величезний тираж. Острозьку Біблію придбали король Швеції, Папа Римський, політичні та церковні діячі інших країн.

Острозька Біблія неодноразово передруковувалася і близько 200 років була основною церковною книгою в Україні, Білорусі та Росії.

Сьогодні збереглося близько 350 екземплярів Острозької Біблії.

Створення Острозької Біблії 1581 року (картина А. Орльонова)

§44. Життя селян у Литовській державі

На минулому уроці ви дізналися про суспільно-політичний устрій Великого князівства Литовського. Подумайте, чому цю державу називають Литовсько-Руською. Що запозичили литовці в наших предків? Хто очолював Литовське князівство? На які територіально-адміністративні частини були поділені українські землі? Хто такі магнати? Що вам відомо про українських магнатів? Як називали дрібних землевласників?

На цьому уроці ви дізнаєтеся про життя селян у Литовській державі.

У **XIV (14) – XVI (16) століттях** найбільш розповсюдженим ремеслом було землеробство. Більшість мешканців тогочасних українських земель становили селяни. Для орання землі вони використовували залізні та дерев'яні плуги й сохи. Тягловою силою були воли. Селяни сіяли пшеницю, жито, ячмінь, овес, просо та інші культури.

У ті часи збільшуються магнатські володіння. Вони розширювалися за рахунок дарувань землі великим литовським князем, привласнення незайнятих земель, лісів і луків, захоплення силою общинних земель. До середини **XVI (16) століття** вільних земель не залишилося. Селянських общин, які б жили самостійно, також не було. Отже, вся земля з містами та селами належала магнатам і шляхті. Були магнати, у власності яких перебувало більше 200 міст.

Землевласники створювали власні багатогалузеві господарства — **фільварки**, на яких працювали селяни. Вони поділялися на декілька груп. Найбільш численною групою були селяни, яких називали **данниками**. За те, що ці селяни проживали на панських землях й користувалися їхніми угіддями, вони сплачували данину. Звідси й назва — данники. Данину сплачували грошми або натурою (зерном, м'ясом, хутром, медом тощо).

Крім цього, селяни платили землевласникам данину за збирання ягід і грибів у лісах, за зрубані дерева, за проїзд панськими

мостами і дорогами. Сплативши всі податки, такі селяни були вільними у веденні власних господарств.

Звичайно, багато селян не могло вчасно платити різноманітні збори. У них з'являлися борги, за які пани забирали в цих селян землю. Скрутне становище деяких селян змушувало їх продавати власні наділи землі. Такі селяни ставали безземельними і перетворювалися на **тяглових**. Для прожиття пан давав їм землю, за що вони повинні були відпрацювати зі своєю худобою та інвентарем (тяглом) на нього. Така робота отримала назву **панщина**. Спочатку панщина становила 14 днів на рік. Але поступово вона зросла до 4–5 і навіть 6 днів на тиждень.

Селянин

Селяни, які працювали у панських маєтках і виконували їхні доручення, називалися **службовими**, або слугами.

Спочатку селяни могли залишати свого пана й переходити на землі до іншого. Потім їм дозволили переселятися в інші села лише один раз у рік — на Різдво. Згодом у селян забрали й цю можливість. Тепер вони були прикріплені до землі пана назавжди, тобто перетворилися на кріпаків. Пан отримав повну владу над селянами. Він міг їх продати, обміняти, стратити тощо.

Таким чином, у житті селян протягом **XIV (14) — XVI (16) століть** відбулися значні зміни. З вільних землевласників вони перетворилися на закріпачених селян, змушених відбувати панщину.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ !

Пан — землевласник.

Фільварок — панське багатогалузеве господарство.

Панщина — примусова праця селян у панському господарстві.

Данники — селяни, які платили данину пану.

Тяглові — селяни, які не могли заплатити данину пану й були змушені відбувати панщину.

Службові — селяни, які працювали в панському маєтку.

Кріпак — закріплений за паном селянин.

ЗАПИТАННЯ >

1. Як у Литовській державі ставали землевласниками?
2. Що таке фільварок?
3. Хто такі данники?
4. Чим платили селяни данину панам?
5. Хто такі тяглові селяни?
6. Що таке панщина?
7. Як називали селян, які працювали в панських маєтках?
8. Чому пани обмежували право селян переходити на інші землі?

ЗАВДАННЯ

1. Випишіть групи селян Литовської держави.
2. Запишіть значення нових слів.

ЦІКАВО ЗНАТИ

У Литовській державі в XIV (14) — XVI (16) століттях найважче жилося селянам. Вони працювали зі сходу сонця й до його заходу. Відпочивали лише в неділю та на великі релігійні свята.

Великі розміри данини та збільшення повинностей розорювали селян, робили їх жебраками. З'явилися селяни, яких називали підсусідками. Ці люди не мали можливості сплачувати податки і тому селилися при дворах більш заможних селян. Також були селяни, які взагалі не мали власного житла й винаймали в інших родин маленькі кімнатки (комори). Їх так і називали — коморники.

Селян, які мали у своїй власності зовсім мало землі, називали городниками. Ті, які мали у власності лише хати, а не мали земельних наділів, отримали назву халупники.

§45. Розвиток ремісництва та торгівлі у Великому князівстві Литовському

На минулому уроці ви дізналися про важке життя селян у Литовській державі. Пригадайте, на які групи поділялися селяни у Великому князівстві Литовському. Чим вони відрізнялися? Що таке фільварок? Хто такі кріпаки? Що таке панщина? Якою була панщина в Литовській державі? Чому пани обмежували перехід селян від одного землевласника до іншого?

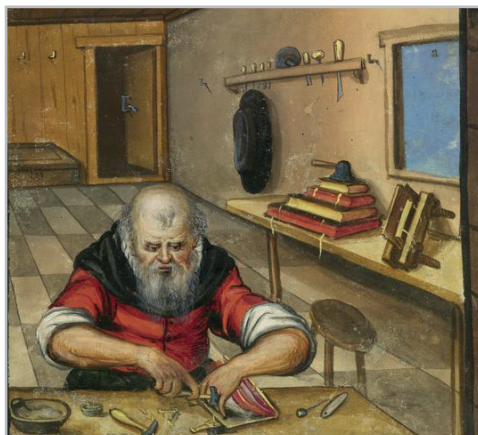
На цьому уроці ви дізнаєтеся про розвиток ремісництва та торгівлі у Великому князівстві Литовському.

Після монгольської навали тривалий час великі руські міста стояли в руїнах. Люди боялися сюди повертатися. Після приєднання більшої частини українських земель до Литовської держави міста починають поступово відроджуватися. Засновуються нові поселення.

Спочатку життя в місті мало чим відрізнялося від сільського життя. Міщани були залежними від магнатів, сплачували їм данину та відбували повинності. Вони обробляли землю, тримали худобу, займалися промислами, ремеслами та торгівлею. У прикордонних містах головною повинністю населення була служба у війську.

Поступово міське населення відходить від землеробства та скотарства. Основним видом діяльності міщан стає ремісництво. Деякі ремесла після монгольського панування були повністю втрачені, інші відновилися частково. Відродження ремісництва розпочалося із західноукраїнських земель. Тут розвиваються традиційні ремесла: ковальство, гончарство, кравецтво, слюсарство, теслярство тощо. Розпочався поділ ремесел на більш дрібні. З'являються ремісники: рукавичники, шабельники, поясники, рушничники, годинникарі, друкарі, гравери та інші.

У **XIV (14) — XV (15) століттях** ремісники об'єднуються у власні організації — **цехи**. Цехи згуртовували майстрів одного фаху.

Палітурник

Ювелір

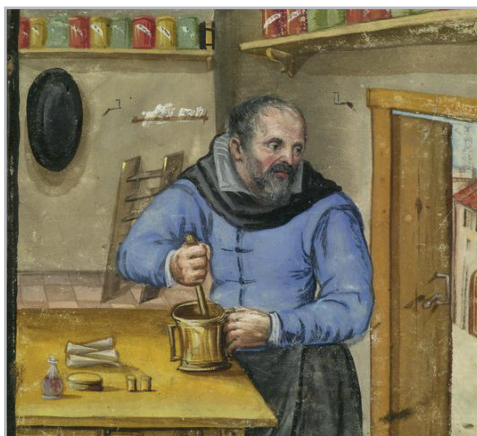
Слюсар

Швець

Керували цехами виборні **цехмістри**. У цехових майстернях працювали **майстри** зі своїми помічниками — **підмайстрами** та **учнями**. У цехах переважала ручна праця з використанням примітивних пристроїв. Цехи стежили за якістю і кількістю виробленої продукції, встановлювали податок і ціну на вироби. Цехи мали право судити своїх членів за виготовлення неякісної продукції або за продаж виробів за заниженими цінами. Також цехи не допускали на ринок продукції сільських ремісників. Всіх, хто виготовляв схожу продукцію, але не був членом цеху, називали **партачами**. Цехи намагалися витіснити з ринку партачів.

Перші цехи з'явилися у Львові. Згодом вони виникли в Києві, Луцьку та інших містах. Цехи виготовляли продукцію для продажу як за кордоном, так і для внутрішнього ринку. У великих містах існували спеціальні торгові ряди — хлібні, рибні, суконні тощо. Сприяли розвитку торгівлі

Аптекарь

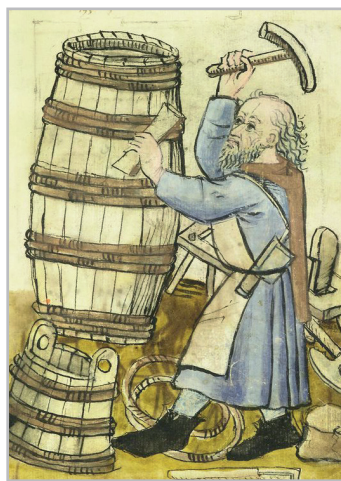

Капелюшник

в українських містах **ярмарки**, на які приїздили купці та ремісники з інших міст і країн. Ярмарки постійно існували у Львові, Києві, Луцьку та інших містах. Ярмарки влаштовувалися кілька разів на рік і тривали вони декілька днів.

Українські купці активно торгували з іншими країнами. За кордон вивозили пшеницю, жито, ячмінь, овес. Велика частина цього збіжжя потрапляла до Італії, Німеччини та Франції. Також торгували худобою, деревиною, медом, сіллю, вовною, полотном, поясами, хутряними виробами, зброєю, ювелірними прикрасами тощо. З інших країн до України ввозили шовк, оксамит, килими, прянощі, фарби, коштовності, вино, зброю.

У цей час товар уже не обмінювали, як це було раніше. Його продавали й купували за гроші.

Бондар

Кушнір

Серія малюнків ремісників XV (15) століття із домових книг Нюрнберга

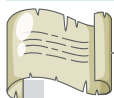
ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ !

Цех — об'єднання майстрів одного фаху.

Цехмістр — виборний керівник цеху.

Партач — майстер, який не входить до складу цеху.

Ярмарок — захід, на якому купують і продають товари.

3 історичних джерел

Михалон Литвин у книзі «Про звичаї татар, литовців і московитів» про розвиток торгівлі в Києві (середина XVI (16) століття)

«Київ дуже багатий на іноземні товари, бо немає шляху більш звичного, як давня і добре відома дорога, що веде з чорноморського порту, міста Кафи ... степом у Київ ... Цією дорогою відправляють з Азії, Персії, Індії ... всі східні товари, а саме: дорогі камені, шовк і шовкові тканини, ладан, пахощі, шафран, перець і інші прянощі. Цією дорогою часто йдуть купці: вони створюють загони, іноді в тисячу осіб, які називаються караванами, і супроводять обози, що складаються з численних навантажених возів і нав'ючених верблюдів.

При приході каравану великі прибутки здобувають київські жителі: воєводи, митники, купці, міняйли, човнярі, візники, трактирники і шинкарі.

У непоказних київських хатах трапляється не тільки достаток, але навіть величезна кількість плодів, овочів, меду, м'яса, риби, зверх того ... вони так переповнені дорогим шовковим одягом, коштовним камінням, соболиним та іншим хутром, а також прянощами, що мені самому довелося бачити шовк, який обходився дешевше, ніж льон у Вільні, і перець, дешевший за сіль».

ЗАПИТАННЯ

1. Коли почали відроджуватися українські міста?
2. Які ремесла існували в українських містах?
3. Як називалося об'єднання майстрів одного фаху?
4. Хто працював у цехах?

5. Які повноваження мали цехи?
6. Що таке ярмарок?
7. Чим торгували українські купці?

ЗАВДАННЯ

1. Опрацювавши текст і документ, запишіть у таблицю товари, які вивозили з України та які ввозили на нашу землю.
2. Випишіть у зошит назви ремесел, які розвивалися в українських містах.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Протягом багатьох десятиліть країни Західної Європи купували зерно та худобу у Візантії. Після її завоювання турками європейці почали купувати зернові культури в українських і литовських купців. Це призвело до розвитку торгівлі та збільшення посівів на українських землях пшениці, жита, вівса та ячменю. Зростання цін і попиту на худобу призвело до її масового розведення в Україні.

На ярмарках у Львові, Луцьку, Галичі та інших містах волів продавали тисячами. Воли — це тяглові бики особливої породи. Дуже цінувалися воли сірої української породи. Вони були виведені від диких і могутніх турів. Це були сильні, витривалі та спокійні тварини.

Сьогодні ця порода стала вкрай рідкісною. Її не побачиш у звичайних сільських господарствах. У заповіднику «Асканія-Нова» та в деяких інших організаціях худобу породи сіра українська розводять й охороняють.

Віл сірої української породи

Узагальнення до розділу «Українські землі у складі Великого князівства Литовського»

Після смерті останнього волинсько-галицького князя з династії Романовичів розпочалася жорстока боротьба між Литвою, Угорщиною і Польщею за землі Волинсько-Галицької держави. Найбільш вдалою у цьому протистоянні виявилася Литва. Поступово до складу Литви відійшли Волинь та Чернігово-Сіверщина. А після перемоги литовсько-українського війська у 1362 році над монголами до Великого князівства Литовського були приєднані Київщина, Поділля та Переяславщина.

Українці сприймали литовців як визволителів від монгольського іга. Литовці не змінювали українських порядків і звичаїв. Тому наші предки не вели боротьби з литовцями й визнали їхню владу.

Рівень культурного розвитку мешканців українських земель був набагато вищим за литовців. Тож нові господарі запозичили в українців писемну мову — староукраїнську. Нею литовці почали вести свою документацію. Також литовці запозичили законодавство і на основі давньоруського збірника законів «Руська правда» розробили власне судочинство. Багато литовців, які в ті часи були язичниками, за прикладом українців прийняли християнство.

Контроль знань і вмінь

Виберіть правильний варіант відповіді та запишіть у зошит.

1. Які країни загарбали землі Волинсько-Галицької держави?

а) Московія;	б) Чехія і Турція;	в) Литва, Польща і Угорщина.

2. У якому році відбулася битва біля річки Сині Води між литовсько-українськими військами та монголами?

а) у 1262 році;	б) у 1362 році;	в) у 1462 році.

3. Після битви біля Синіх Вод більша частина українських земель відійшла:

а) Великому князівству Литовському;	б) Польському королівству;	в) Золотій Орді.

4. Магнати — це:

а) безземельні люди;	б) дрібні землевласники;	в) великі землевласники.

5. Дрібні та середні землевласники — це:

а) селяни;	б) шляхта;	в) міщани.

6. Панське господарство, яке існувало на примусовій праці селян, називалося:

а) цех;	б) ярмарок;	в) фільварок.

7. Кріпаки — це селяни, які:

а) були прикріплені до панської землі й не мали права її залишати;	б) жили в панських маєтках і виконували доручення своїх господарів;	в) платили данину пану й самостійно господарювали.

8. Панщина — це:

а) несення військової служби;	б) примусова праця селян у панському господарстві;	в) виготовлення продукції для продажу.

9. Об'єднання майстрів одного фаху в XIV (14) — XV (15) століттях називалося:

а) завод;

б) фабрика;

в) цех.

10. Хто займався торгівлею в добу Литовської держави?

а) селяни;

б) купці;

в) бояри.

11. Поясніть, чому місцеве населення не чинило супротиву литовцям під час захоплення ними українських земель.

12. Поясніть, чому пани обмежували право селян переходити на інші землі.

Перевірте свої вміння

1. Визначте століття, у якому литовсько-українські війська перемогли монголів біля річки Сині Води.

2. Полічіть, скільки століть минуло від часу битви біля Синіх Вод до наших днів.

3. Користуючись картою, выпишіть українські міста, які ввійшли до складу Литовської держави.

Розділ VIII. Україна у складі Речі Посполитої

§ 46. Кревська унія 1385 року

Вам вже відомі подробиці приєднання українських земель до складу Великого князівства Литовського. Також ви знаєте про суспільно-політичний устрій Литовської держави та про життя різних верств населення під владою литовських правителів.

Опрацювавши матеріали цього розділу, ви дізнаєтеся про створення нової держави — Речі Посполитої. До її складу ввійшло Польське королівство та Велике князівство Литовське разом з українськими землями. Ви також дізнаєтеся про життя українців під владою польських магнатів і шляхтичів та про обмеження прав православної церкви.

Польське королівство ще із середини **XIV (14) століття** заволоділо західноукраїнськими землями — **Галичиною** та частиною **Волині**. Польки прагнули розширити свої володіння шляхом приєднання інших українських земель. Вони неодноразово здійснювали спроби відвоювати в Литви деякі землі, але невдало.

Крім воєнного способу, існували й інші. Одним із таких був **династичний шлюб**. У той час у Польщі помер король, не залишивши після себе синів. Польською королевою стала його донька **Ядвіґа**. У 1385 році

Польська королева Ядвіґа (картина М. Бачареллі)

Кревський замок

Польський король Ягайло Владислав II
(картина М. Годлевського)

вона вийшла заміж за правителя Великого князівства Литовського, **Ягайла**.

Перед одруженням Ягайло, щоб стати польським королем, підписав у цьому ж році **Кревську унію**. Унія — це об'єднання. За умовами цієї унії, Польське королівство об'єднувалося з Литовською державою на чолі з Ягайлом. Перебуваючи на польському троні, Ягайло повинен був приєднати до Польщі всі литовські землі, а в їх складі — і українські. Тож, за умовами Кревської унії, Литовська держава припиняла існування й приєднувалася до Польщі.

Згідно з Кревською унією, у Литовській державі повинні були відмовитися від використан-

ня давньоруської мови як державної, а всі документи й укази писати латинською.

За умовами Кревської унії 1385 року, Ягайло повинен був перейти з православної віри в католицизм та охрестити всіх литовців за католицьким звичаєм. Католицизм повинно було стати державною релігією.

Невдовзі Ягайла було оголошено польським королем. Він прийняв католицизм й нове ім'я — **Владислав II**.

Кревська унія поклала початок об'єднанню Польщі з Литвою. Ягайло надавав великі привілеї католицькій церкві та покатоличеній литовській знаті. Вони отримували маєтки, державні посади, звільнялися від більшості державних повинностей.

На ведення Польщею війн із сусідніми країнами виділялися гроші з литовської казни. У містах Литовської

Документ Кревської унії

Велика печатка короля Ягайла з гербами земель, що увійшли до складу об'єднаної держави. На гербі Русі — лев

Хрещення Литви за католицьким звичаєм (картина Я. Матейка)

Великий князь Литовський Вітовт

Печатка князя Вітовта з гербами Литви, Жемайтії та Русі (хрест)

держави розміщувалися польські військові гарнізони, а на державні посади призначали лише поляків.

Дії Ягайла викликали невдоволення й обурення православних литовських і українських князів. Розпочалася війна проти новообраного польського короля. Унаслідок військових дій Ягайло був змушений передати владу в Литовській державі князю **Вітовту**. Вітовт керував Литовською державою як самостійний правитель і не допустив злиття армії, судової системи та казни Литовського князівства з Польським королівством.

Утім, князь Вітовт займав пасивну позицію щодо захисту православ'я в Литві й не протистояв покатоличенню литовців та наданню привілеїв католицькій церкві. Згодом він і сам прийняв католицизм.

Посилення впливу Польщі на Литовську державу, запровадження католицизму в ній змушувало український народ і православне духовенство гуртуватися для подальшої боротьби за свої права.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ !

Династичний шлюб — шлюб, що укладався між представниками правлячих династій (родин), щоб налагодити політичні відносини, закріпити союз, залагодити конфлікт або уникнути його.

Унія — об'єднання.

Католицька церква — християнська церква на чолі з Папою Римським.

1385 рік — підписання Кревської унії.

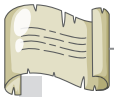

ІМЕНА

Ягайло — великий князь литовський, польський король.

Ядвіга — польська королева.

Вітовт — великий князь литовський.

З історичних джерел

Кревська унія між Великим князівством Литовським та Королівством Польським (1385 рік)

«... Ягайло, великий князь, присягає всі скарби віддати на відшкодування втрат обох держав, як Польщі, так і Литви. І то лише коли згадана пані королева ... дочку свою Ядвігу, польську наречену, віддасть йому в дружини.

Також той самий великий князь Ягайло присягається і зобов'язується усілякі загарбані землі та втрати Польського королівства ... повернути власними зусиллями і коштом.

Відтак згаданий тут князь Ягайло присягає також краї свої — Литву і Русь — навік прилучити до Корони Польського Королівства...».

ЗАПИТАННЯ

1. Які українські землі належали Польщі з середини XIV (14) століття?
2. Між ким був укладений династичний шлюб?
3. У якому році було підписано Кревську унію?
4. Що таке унія?
5. Які держави об'єднувалися за умовами Кревської унії?
6. Які зміни відбулися в Литві після підписання Кревської унії?
7. Хто виступив проти введення змін Ягайлом?
8. Кому Ягайло передав владу в Литовській державі?

ЗАВДАННЯ

1. Визначте століття, у якому було підписано Кревську унію.

ЦІКАВО ЗНАТИ

У 1429 році великий князь литовський Вітовт вирішив коронуватися. Він хотів відділити Литву від Польщі та створити окреме литовсько-руське королівство. Крім цього, потрібно було вирішити важливі політичні, економічні та воєнні питання Центральної та Східної Європи.

Для цієї урочистої події він обрав українське місто Луцьк. На запрошення Вітовта до луцького замку прибули польський король, імператор Священної Римської імперії разом із німецькими, угорськими та чеськими князями, король данський і шведський, московський, рязанський і тверський князі, хани татарських орд, представники Папи Римського, Візантії, Тевтонського ордену, православне й католицьке духовенство та багато інших знатних осіб з усієї Європи. Всього до Луцька прибуло близько 15 тисяч осіб, що перевищувало населення міста в кілька разів.

До початку дипломатичних перемовин гості розважалися: влаштовували лицарські турніри, полювання та бенкети. За цей час було випито сотні бочок хмільного меду та вина, подано тисячі засмажених баранів, лосів, диких кабанів і волів.

Було вирішено багато важливих проблем, але питання коронації Вітовта викликало супротив у поляків. Коронацію перенесли на пізніший термін.

Ця подія так і не відбулася. У 1430 році Вітовт помер. Імовірно, він був отруєний. За легендою, коли посли Папи Римського везли корону Вітовту через Польщу, то їх затримали, а корону розрубали навпіл і знищили.

В'їзна вежа замку Любарта у місті Луцьк

§47. Руське князівство. Повстання князя Михайла Глинського

На минулому уроці ви дізналися про Кревську унію та початок об'єднання Польщі й Литви. Пригадайте, які українські землі належали Польщі з середини XIV (14) століття. У якому році було підписано Кревську унію? Що таке унія? Між ким було укладено династичний шлюб? Які держави об'єднувалися за умовами Кревської унії? Які зміни відбулися в Литві після підписання Кревської унії? Що вам відомо про князя Вітовта?

На цьому уроці ви дізнаєтеся про подальші спроби створення незалежної від Польщі Литовсько-Руської держави та повстання українців під проводом Михайла Глинського.

Після смерті князя Вітовта у **1430 році** за активної підтримки української та білоруської знаті великим князем Литовським було обрано **Свидригайла**. Він проводив незалежну від Польщі політику, боровся з привілейованим становищем католиків у Литві та підтримував православ'я.

Це не сподобалося полякам. Їхнє військо вторглося на землі Литовсько-Руської держави, розбило армію Свидригайла та захопило частину Поділля.

Потім за підтримки поляків було обрано нового литовського князя — **Сигізмунда**. Розпочалася міжусобна війна між Свидригайлом і Сигізмундом за литовський престол.

У цей час Литовсько-Руська держава фактично поділилася на дві частини: **Литовське князівство** на чолі із Сигізмундом та **Руське князівство** під

Князь Свидригайло

Князь Сигізмунд

керівництвом Свидригайла. До складу Руського князівства ввійшла більшість сучасних українських та білоруських земель.

Вирішальна битва відбулася у 1435 році. Перемогу отримав Сигізмунд. Багато українських та білоруських князів і воїнів потрапили в полон і були страчені. Сигізмунд разом із поляками підкорив майже всі землі Руського князівства. Протягом наступних років литовські князі перетворили українські князівства на звичайні провінції, якими керували призначені ними **урядники**.

Герб князя Михайла Глинського

Православні українці не могли миритися з таким свавіллям. У різних місцях виникали повстання проти посилення впливу поляків та католицької церкви. Найбільше з них очолив князь **Михайло Глинський**. Цей князь був освіченою людиною, тривалий час перебував при дворах європейських королів. Особисто був знайомий із багатьма європейськими правителями. Опанував військове мистецтво, брав участь у багатьох війнах. Повернувшись у Литву, Михайло Глинський неодноразово перемагав кримських татар, не дозволяв їм

грабувати українські землі. Він досить швидко ввійшов у оточення литовського князя. Але його безпідставно звинуватили в отруєнні князя, тож Михайло Глинський був змушений покинути столицю.

Не отримавши змоги виправдати себе, Михайло Глинський у **1508 році** підняв повстання. На його заклик відгукнулася частина українського панства. Для допомоги повстанцям надіслали свої війська московський князь і кримський хан. Повстанці захопили багато міст і навіть підійшли до столиці Литовської держави — міста Вільна. Але через неузгодженість дій повстанці були розбиті. Михайлу Глинському довелося тікати до Москви.

У той час це була одна з найпомітніших спроб зі зброєю в руках повернути незалежність українським землям.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ !

Руське князівство — частина Великого князівства Литовського, яка складалася переважно з українських та білоруських земель.

Урядник — чиновник.

1430 рік — обрання Свидригайла великим князем литовським.

1508 рік — повстання під проводом Михайла Глинського.

ІМЕНА

Свидригайло — великий князь литовський, пізніше князь руський.

Михайло Глинський — очільник повстання.

ЗАПИТАННЯ

1. Кого було обрано великим князем литовським після смерті Вітовта?
2. Яку політику проводив Свидригайло?
3. Між ким розгорнулася міжусобна боротьба за владу в Литовсько-Руській державі?
4. Хто отримав перемогу в боротьбі за великокнязівський престол?
5. Що вам відомо про Михайла Глинського?
6. У якому році Михайло Глинський підняв повстання?
7. Назвіть причину поразки повстання Михайла Глинського.

ЗАВДАННЯ

1. Визначте століття, у якому було створено Руське князівство на чолі зі Свидригайлом.
2. Вирахуйте, скільки років минуло від часу повстання на чолі з Михайлом Глинським до наших днів.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Прізвище Глинські було знаним у Литві, Польщі та Московії у XV (15) — XVI (16) століттях. Вважається, що родовід Глинські ведуть від золотоординського хана Мамаю. Один із його нащадків заснував місто Глинськ (нині село в Сумській області). Свій славі рід Глинських повинен завдячувати князю Михайлу, який після поразки повстання 1508 року перебував на службі в московського царя. Згодом через підозру в державній зраді Михайла Глинського було ув'язнено на багато років до московської в'язниці.

§48. Люблінська унія 1569 року. Утворення Речі Посполитої

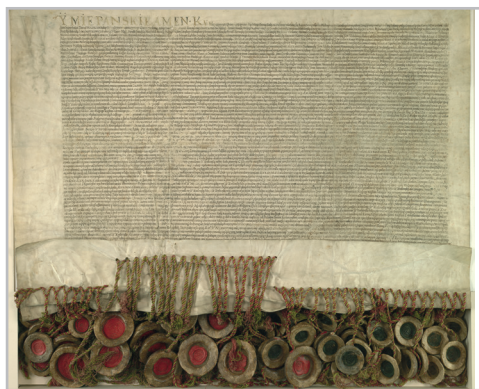
На минулому уроці ви дізналися про спробу відновлення Руського князівства та початок боротьби українців за свої права. Пригадайте, кого було обрано литовським князем після смерті Вітовта. У якому році це відбулося? Чому політика нового князя роздратувала поляків? Між ким розгорнулася міжусобна боротьба за владу в Литві? На які частини поділилася ця держава? Хто отримав перемогу в боротьбі за великокнязівський престол? У якому році Михайло Глинський підняв повстання? Що вам відомо про цю людину? Чим закінчилося повстання?

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся про Люблінську унію 1569 року та утворення нової держави — Речі Посполитої, до якої увійшла більшість українських земель.

У першій половині XVI (16) століття Литовська держава в боротьбі з Московською державою втратила значну частину своєї території. До Московії відійшла **Смоленщина** та **Чернігів-Сіверщина**. Із заходу на Литовську державу також тиснули вороги. У такій ситуації Литві необхідно було знайти союзника.

Литовці традиційно підтримували тісні стосунки з поляками, тому розпочали переговори з ними про допомогу. Переговори були складними. Багато литовських можновладців були проти тісної співпраці з поляками. Але **влітку 1569 року в Любліні** було підписано договір, який увійшов в історію як **Люблінська унія**.

За умовами цієї унії, Велике князівство Литовське та Польське королівство об'єднувалися в єдину державу — **Річ Посполиту**. Столицею нової країни став

Документ Люблінської унії

Річ Посполита

Краків (пізніше її перенесли до Варшави). Керував Річчю Посполитою король, якого обирали довічно на спільному польсько-литовському з'їзді.

За умовами Люблінської унії, переважна більшість українських земель, які входили до складу Литовської держави, відійшли Польщі. Польські пани отримували від короля щедрі наділи українських земель. Нові господарі зверхньо ставилися до всього українського: віри, мови, традицій і звичаїв українців. На українські землі поширилася дія польських законів. Відповідно до них, селяни повинні були бути закріпаченими та

Герб Речі Посполитої

Люблінська унія (картина Я. Матейка)

відбувати панщину. Селяни стали повністю безправними й залежними від польських панів.

Поляки були католиками, тому вони переслідували православних священників, забороняли будувати нові церкви, закривали храми або перетворювали їх на католицькі. За їхніми вимогами, православні церкви не повинні бути вищими за католицькі.

Що більше посилювалося панування поляків, то більших утисків зазнавали українці. За польським законодавством, православним українцям заборонялося обіймати будь-які державні посади. Православним юнакам не дозволяли навчатися в університетах Речі Посполитої, адже вони були тільки для католиків. Українським ремісникам було заборонено займатися деякими ремеслами, їх не приймали до ремісничих цехів та обкладали більшими податками.

У містах українців змушували проживати тільки на дозволених вулицях. А українським купцям забороняли торгувати поруч із поляками, їх витісняли на околиці міст і змушували продавати товар за низькими цінами.

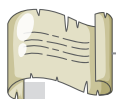
Українське панство зазнавало утисків, боялося втратити свої землі та багатства, тому приймало католицизм, переймало польську мову і звичаї та поступово відчужувалось від рідного народу. Лише

невелика кількість українських можновладців залишилася вірною рідній вірі та батьківській мові.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ !

Річ Посполита — об'єднана держава, до складу якої входили Польське королівство та Велике князівство Литовське (з українськими землями).

1569 рік — підписання Люблінської унії.

| 3 історичних джерел |

Постанова Люблінського сейму про унію Великого князівства Литовського і Корони Польської (1 липня 1569 року)

«...Королівство Польське і Велике князівство Литовське віднині складають вже одне, неподільне тіло, а також одну, спільну Річ Посполиту, в якій дві держави і два народи поєдналися і злилися в один народ і одну державу. Цим подвійним народом віднині на вічні часи має управляти одна голова, один пан і один спільний король, який буде обиратися спільними голосами поляків і литовців, а місце обрання в Польщі, а потім буде помазаний на Королівство Польське і коронований у Кракові...».

ЗАПИТАННЯ >

1. Чому Литовська держава шукала союзників?
2. Пригадайте, що таке унія.
3. У якому році було підписано Люблінську унію?
4. Які держави об'єднувалися за умовами Люблінської унії?
5. Як називалася нова держава?
6. Які зміни відбулися на українських землях після передачі їх Польщі?
7. Як вчинило українське панство після укладення Люблінської угоди?
8. Яке значення для українців мала Люблінська унія 1569 року?

ЗАВДАННЯ

1. Визначте століття, у якому було підписано Люблінську унію.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Після підписання Люблінської унії на багатьох українських землях запанували польські магнати й шляхтичі. Але значні простори належали й українським магнатам. Найбагатшою магнатською родиною в той час були князі Заславські.

Щоб не втратити своє багатство, члени цього роду прийняли католицизм та влилися до польської еліти.

Якщо в 1529 році Заславським належало близько 700 дворів, то через століття вони були власниками 33 тисяч дворів. На початку XVII (17) століття важко було знайти родину в усій Речі Посполитій, яка була б багатшою за Заславських. Основні прибутки їм давала торгівля худобою, житом і пшеницею. Заславські мали власні кораблі, на яких відправляли свої товари до Європи.

Представниця цього роду Анастасія Заславська сприяла створенню у 1556–1561 роках однієї з найдорожчих українських святинь — Пересопницького Євангелія. На ньому з 1991 року Президенти України присягають на вірність народу.

Пересопницьке Євангеліє

Мініатюра Євангеліста Луки

§49. Церковна унія 1596 року

Ви вже дізналися про утворення нової держави — Речі Посполитої. Пригадайте, що таке унія? У якому році було підписано Люблінську унію? Які держави об'єднувалися за умовами Люблінської унії? Які зміни відбулися на українських землях після передачі їх Польському королівству? Як повело себе українське панство після підписання Люблінської угоди? Яке значення для українців мала Люблінська унія 1569 року?

На цьому уроці ви дізнаєтеся про спробу об'єднання православної та католицької церкви.

У давні часи, у **1054 році**, єдина християнська церква розділилася на дві частини: католицьку й православну. Вони обидві поклонялися Ісусу Христу, але керівники в них були різні. Католицьку церкву очолював Папа Римський, а православну — Константинопольський Патріарх. У богослужінні католики користувалися латинською мовою, а православні — церковнослов'янською. Українці вважали православну церкву рідною, своєю, а католицьку — чужою.

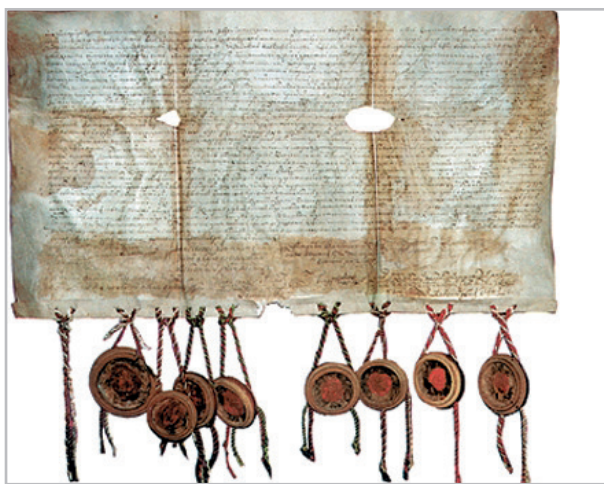
Католицька церква мала великий вплив у Польщі й Литві. Після приєднання українських земель до Польського королівства католики намагалися поширити свій вплив і на українських землях. Вони всіляко притісняли православне духовенство й надавали привілеї тим, хто приймав католицтво.

У кінці **XVI (16) століття** українська православна церква перебувала в кризі. На думку тогочасних очільників церкви, єдиним виходом для подальшого існування православ'я було його об'єднання з католицькою церквою. Це влаштовувало й католиків, бо вони розглядали злиття церков як поетапне навернення українців у католицтво.

Розпочалися таємні переговори вищого православного духовенства про об'єднання. Поступово всі українські єпископи на чолі з київським митрополитом **Михайлом Рогозою** погодилися на

Митрополит Київський, Галицький та всієї Руси Михайло Рогоза

Грамота Берестейської унії

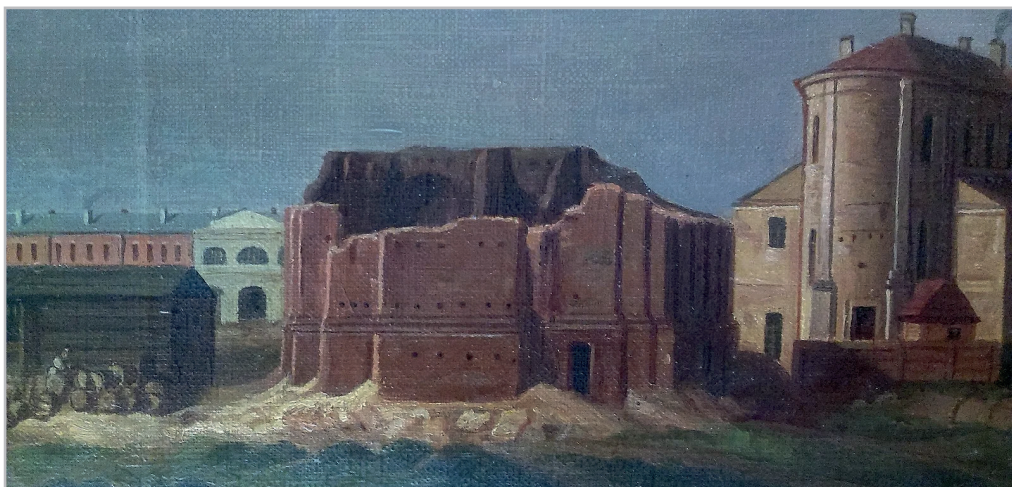

Папа Римський Климент VIII (8)

цей крок. Узгодивши всі деталі, українська делегація відбула до Риму, де Папа Римський **Климент VIII (8)** підписав документ про прийняття української православної церкви під свою владу.

У **1596 році** на церковному соборі у місті **Берестові** (сучасний Брест) було оголошено про унію двох церков — православної та католицької. За умовами Берестейської унії, православна церква зберігала свої звичаї, обряди, церковнослов'янську мову для ведення служб, але визнавала владу Папи Римського та повністю йому підпорядковувалася. Уніати зрівнювалися у правах з католиками. Їхнє духовенство звільнялося від податків, а шляхта отримала право обіймати державні посади.

Уряд Речі Посполитої вважав уніатство обов'язковим для всіх українців. Православна церква була оголошена поза законом. Усі православні храми та церковні маєтності передавалися уніатам.

Руїни церкви Св. Миколая у 1840 році. Місце проголошення Берестейської унії (картина М. Залеського)

Із самого початку частина православного духовенства не сприйняла унію. Не згодні з унією православні на чолі з князем **Костянтином Острозьким** провели своє зібрання, на якому засудили унію та ухвалили рішення про усунення з посад митрополита та єпископів-відступників.

Отже, Берестейська унія 1596 року не об'єднала дві християнські церкви — католицьку й православну, а навпаки, створила третю — уніатську. Не принесла вона єдності й українському народові, розділивши його на два непримиренних табори: православних і уніатів.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ !

Уніатська церква — релігійна організація, яка виникла внаслідок об'єднання православної та католицької церков.

1596 рік — підписання Берестейської унії.

ІМЕНА

Климент VIII (8) — Папа Римський.

Михайло Рогоза — київський митрополит-уніат.

Берестейська унія. Фреска Кафедрального Собору Пресвятої Трійці в Дрогобичі

ЗАПИТАННЯ

1. У якому році відбувся розкол християнської церкви?
2. Чому католикам було вигідно об'єднатися з українською православною церквою?
3. Як звали київського митрополита, який погодився на об'єднання з католицькою церквою?
4. У якому році було підписано Берестейську унію?
5. Розкажіть про умови Берестейської унії.
6. Які пільги отримували уніати?
7. Що робили противники унії?
8. До яких наслідків призвела Берестейська унія?

ЗАВДАННЯ

1. Визначте століття, у якому було підписано Берестейську унію.
2. Вирахуйте, скільки років минуло від часу розколу християнської церкви до підписання Берестейської унії.

ЦІКАВО ЗНАТИ

По-різному сприйняло українське населення введення уніатства. Міщани і селяни піднімали повстання та відмовлялися відбувати повинності на користь уніатських монастирів. Але з часом майже всі західноукраїнські землі перейшли в унію і визнали владу Папи Римського.

У другій половині XVIII (18) століття більшість українських земель перейшли від Польщі до Росії. Уніатську церкву знову возз'єднали із православною. На Галичині, яка залишилась під владою Польщі, уніати зазнавали всіляких утисків. Перебуваючи в іншій країні, вони не мали можливості об'єднатися із православними. Уніатська церква в Західній Україні стала осередком української духовності і центром збереження української мови та звичаїв.

У середині XX (20) століття з приходом радянської влади на західноукраїнські землі уніатство було заборонено. Їхні церкви стали православними.

Після проголошення незалежності України уніатська церква відновила свою діяльність. Офіційно вона називається Українська греко-католицька церква. Її парафії переважно розташовані в західній частині України й налічують більше 5 мільйонів вірян.

Собор Воскресіння Христового — головний собор Української греко-католицької церкви (м. Київ)

§50. Захист прав українського народу. Православні братства

На минулому уроці вам стало відомо про підписання церковної унії. Пригадайте, що таке унія. У якому році було підписано Берестейську унію? Які церкви об'єднувалися за умовами цієї унії? Як називалася нова церква? Які пільги отримували уніати? До яких наслідків призвела церковна унія 1596 року?

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся про православні братства, які захищали інтереси українців, піклувалися про їхній культурний і освітній розвиток.

З посиленням національно-релігійного гніту на українських землях зростав спротив православної спільноти. Українці почали створювати товариства для захисту власної мови, віри, прав та інтересів. Такі товариства отримали назву **братства**. До складу братств входили

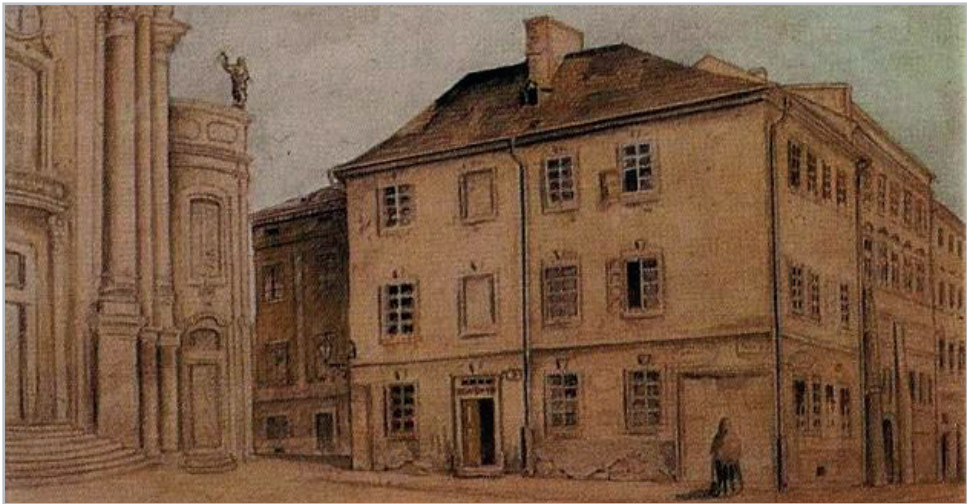
міщани-ремісники, купці, дрібні торговці та православна шляхта. Вони збиралися у власних церквах, спілкувалися, виділяли кошти на підтримку свого храму, допомагали сиротам, вдовам, хворим і родинам померлих.

Кожне братство мало виборне керівництво, печатку, власний суд і скарбницю. Члени братства щомісяця робили внески у братську скарбницю. Накопивши достатньо грошей, братчики будували православні храми, відкривали школи з українською мовою навчання, засновували книгодрукарні та бібліотеки, будували лікарні, влаштовували приtulки для збіднілих братчиків і жебраків.

Перше братство виникло в **1585 році у Львові** при Успенській церкві. Згодом

Успенська церква у Львові
(сучасний вигляд)

Будівля Львівської братської школи (картина Ф. Ковалишина)

і в інших містах виникли православні братства. Найбільше їх було на західноукраїнських землях, тому що тиск на православ'я тут був найбільшим. Братства існували в Кам'янці-Подільському, Острозі, Дрогобичі та інших містах.

У **1615 році в Києві** було засноване православне братство при Богоявленській церкві. Щоб ніхто не зазіхав на братчиків, до нього вступило все Військо Запорозьке разом із гетьманом **Петром Сагайдачним**.

Братства зробили значний внесок у розвиток української освіти. Вони відкрили близько 30 шкіл, у яких навчалися діти як заможних, так і бідних батьків, а також сироти. Учні навчалися українською мовою, їх виховували в дусі поваги до рідної мови та культури. Школярі вивчали іноземні мови, математику, геометрію, астрономію, музику (церковний спів), вчилися складати вірші та вести диспути.

Для навчання дітей братські друкарні випускали букварі та інші книги для читання.

Під впливом братств по всій Україні при церквах відкривалися школи. Тут дітей навчали читання, письма, математики та співів. Вчителями в цих школах були священники.

Отже, братства стали на захист православної віри та національних інтересів українського народу.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ !

Братство — товариство православних українців, які відстоювали інтереси віри, мови, прав і звичаїв.

Диспут — усна розмова, спрямована на переконання співбесідника.

1585 рік — виникнення першого братства у Львові.

1615 рік — заснування Київського братства.

ЗАПИТАННЯ >

1. Чому виникли братства в Україні?
2. Чим займалися братства?
3. Хто входив до братств?
4. Де виникло перше братство?
5. У якому році виникло перше українське братство?
6. У яких містах існували братства?
7. Чого навчали в братських школах?

ЗАВДАННЯ

1. Запишіть у зошит напрямки діяльності православних братств.
2. Визначте століття, у якому виникло перше українське братство.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Навчання грамоти в братських школах складалося з трьох етапів. Перший — вивчення букваря, другий — робота з молитвословом і третій — робота з псалтирем. Після кожного етапу учень приносив учителю горщик із кашею. Коли школяр приносив кашу, то в цей день нового матеріалу не вивчали, а повторювали раніше вивчений. Учитель й учні спільно смакували кашею.

Оскільки учні по-різному закінчували вивчення азбуки, молитвослова і псалтиря, то такі обіди траплялися нерідко. З'ївши кашу, школяр виносив порожній горщик на подвір'я і розбивав його.

Початкова сторінка «Букваря» (надрукований у друкарні Львівського братства в 1574 році)

§ 51. Суспільні стани Речі Посполитої

На минулому уроці ви опрацювали матеріали про українські братства. Пригадайте, що таке братство. Чим займалися братчики? У якому місті виникло перше братство? У якому році виникло перше братство? Хто входив до братств? У яких містах існували братства? Чого навчали в братських школах?

На цьому уроці ви дізнаєтеся про суспільні стани Речі Посполитої.

Суспільний стан — це умовне об'єднання людей, які вели схожий спосіб життя та мали однакові права й обов'язки. У Речі Посполитій уся людська спільнота поділялася на декілька станів: **панівну верхівку, духовенство, міщанство і селянство.**

До панівної верхівки належали магнати та шляхта. **Магнати** володіли великими просторами земельних угідь, їм належало багато міст і сіл. Магнати займали найвищі державні посади в Речі Посполитій. Вони були звільнені від усіх податків. Єдиним їхнім обов'язком була військова повинність. Магнати утримували власні війська й виводили їх на війну під своїми прапорами.

Більш численною групою панівного стану була **шляхта**. Шляхтичі володіли дрібними та середніми земельними наділами, їм належали невеликі міста або декілька сіл. Вони були звільнені від сплати податків, але в разі війни повинні були вступати у військо. Зброю, харчі, одяг та коней шляхтич повинен був придбати власним коштом.

Магнати Речі Посполитої початку XVII (17) століття (фрагмент картини Т. Долабелли)

Шляхта Речі Посполитої кінця XVI (16) — середини XVII (17) ст. (малюнок Я. Матейка)

Українська православна шляхта була в менш вигідному становищі, ніж польська. Крім військової служби, вона повинна була сплачувати податки, ремонтувати за власний кошт королівські фортеці, дороги, мости тощо. Тому, щоб прирівнятися в привілеях із польською шляхтою, багато українського панства покатоличилося та перейняло польську мову й звичаї.

Духовенство Речі Посполитої кінця XVI (16) — середини XVII (17) ст. (малюнок Я. Матейка). Праворуч — Митрополит Київський Іпатій Потій

Окремий суспільний стан складало духовенство. До нього входили **священники**, **ченці** монастирів та інші служителі церкви. Становище духовенства в Речі Посполитій було різним. Всілякими привілеями користувалася католицька церква, а українське православне духовенство переслідували. Після Берестейської унії 1596 року на території України виникла третя

Православний священник і чернець

Шляхтичі з Волині у XVI (16) ст. (реконструкція С. Шаменкова)

церква — уніатська. Представники цієї церкви були зрівняні в правах із католиками.

У містах жили міщани. Міщанами були **купці, дрібні торговці, ремісники** та **міська біднота**. У той час деякі міста були вільними. Але більшість міст належала королю й магнатам. Мешканці міст виконували різні повинності: косили сіно, збирали урожай, возили дрова, сплачували податки, будували й ремонтували міські укріплення, дороги, мости тощо.

Панорама міста Львів кінця XVI (16) століття (фрагмент картини А. Гогенберга). Перше друковане зображення Львова

Міщанка та заможна селянка з Волині у XVI (16) ст. (реконструкція С. Шаменкова)

Селяни з Волині у XVI (16) ст. (реконструкція С. Шаменкова)

Найбільшою групою населення в Речі Посполитій було селянство. Селяни сплачували грошові й натуральні податки державі та своєму пану. Вони також платили податок церкві — десятину. Селяни повинні були будувати й ремонтувати фортеці, мости, греблі, дороги тощо. Всі селяни були закріпачені, тобто не мали права залишати землі пана без його дозволу. Селяни відбували панщину. У другій половині XVI (16) століття вона становила в середньому 2 дні на тиждень. Пан був господарем селянина і міг з ним вчинити все, що йому заманеться: побити, продати, обміняти.

Селяни, які не хотіли миритися з панським гнітом, тікали в дикі степи на південь України. Тут їх важко було знайти. Зі зброєю у руках ці втікачі відстоювали свою свободу. Так зароджувався новий стан — **козацтво**.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ !

Суспільний стан — це умовне об'єднання людей, які вели схожий спосіб життя та мали однакові права та обов'язки.

Панівний стан — об'єднання людей, яке впливало на управління державою та мало певні привілеї.

ЗАПИТАННЯ >

1. Що таке суспільний стан?
2. Хто належав до панівного стану в Речі Посполитій?
3. Який обов'язок мали магнати й шляхта?
4. Чому українське панство приймало католицизм й ополячувалося?
5. Хто належав до духовенства?
6. Хто такі міщани?
7. Які повинності виконували міщани?
8. Як жилося селянам у Речі Посполитій?

ЗАВДАННЯ

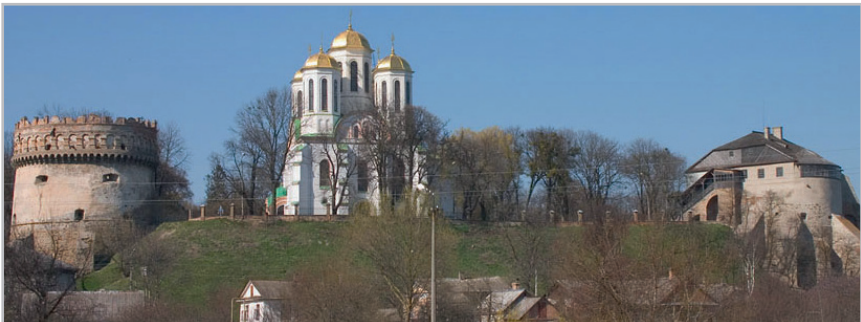
1. Випишіть у зошит суспільні стани Речі Посполитої.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Різні долі спіткали українських магнатів. Більшість із них, спокусившись на багатство, прийняли польську культуру, мову, віру і забули рідне коріння. Через декілька поколінь їхні нащадки сприймали все українське як чуже і вороже.

Але були магнати, які вірою і правдою захищали інтереси українського народу. Наприклад, князівський рід Острозьких. Вони збудували в місті Острозі міцну фортецю. Упродовж XIV (14) – XVI (16) століть вона була родовим гніздом Острозьких. Фортеця складалася з декількох башт і міцних стін. До наших днів збереглися дві башти — Мурована і Кругла, залишки фортечних стін і Богоявленський собор. Сьогодні у фортеці розташований міський краєзнавчий музей.

Залишки Острозької фортеці (сучасний вигляд)

Узагальнення до розділу «Україна у складі Речі Посполитої»

У XV (15) столітті продовжується боротьба за українські землі між Литвою та Польщею. Католицька частина литовської знаті тяжіла до Польщі. А православна частина литовських можновладців тяжіла до України та Білорусі (колишніх земель Русі). У результаті такого протистояння Литовська держава на певний час поділилася на дві ворожі частини — Литовське і Руське князівства. Останнє очолив князь Свидригайло. У 1435 році військо Свидригайла було розбито, а велику кількість українських князів і воїнів було страчено. З цього часу литовські можновладці підтримували тісні стосунки з польськими магнатами. Це призвело до підписання у 1569 році Люблінської унії. За умовами цієї угоди, Польща і Литва (з українськими землями) об'єднувалися в одну державу — Річ Посполиту.

За умовами Люблінської угоди, більшість українських земель переходила польським шляхтичам. Вони зверхньо ставилися до всього українського: віри, мови, традицій і звичаїв українців. Поляки закріпачили селян і змусили їх відбувати панщину. Українські селяни стали повністю безправними і залежними від польських панів. Також православним українцям заборонялося посідати державні посади, навчатися в університетах Речі Посполитої. Українських ремісників не приймали до ремісничих цехів та обкладали більшими податками. У містах українців змушували проживати тільки на певних вулицях, а українським купцям заборонялося торгувати поруч із поляками, їх витісняли на околиці міст та змушували продавати товар за низькими цінами.

Щоб примирити поляків і українців та підпорядкувати православних українців Папі Римському, у 1596 році було

оголошено Берестейську унію. За її умовами, православна і католицька церкви об'єднувалися. Нова церква отримала назву уніатська. Уряд Речі Посполитої вважав уніатство обов'язковим для всіх українців. Православна церква була оголошена поза законом. Усі православні храми та церковні маєтності передавалися уніатам. Більшість українців у той час вороже сприйняли нововведення.

На захист інтересів православ'я стали братства. Вони будували православні храми, відкривали школи з українською мовою навчання, засновували книгодрукарні та бібліотеки, будували лікарні, влаштовували притулки для бідних і жебраків, допомагали сиротам, вдовам, хворим і родинам померлих братчиків.

Українське суспільство в той час поділялося на такі основні стани: панівна верхівка, духовенство, міщанство і селянство. До панівної верхівки належали магнати та шляхта. Вони володіли земельними наділами, селами та містами. Магнати і шляхта не сплачували податків, але в разі початку війни повинні були виступити на захист держави за власний кошт.

Окремий суспільний стан становило духовенство. До нього належали священники, ченці монастирів та інші служителі церкви.

У містах жили міщани. До цього стану належали купці, дрібні торговці, ремісники та міська біднота.

Найчисленнішим станом було селянство. Селяни мешкали в селах, займалися землеробством і скотарством. За те, що жили на землях панів, селяни декілька днів на тиждень працювали на пана. Такі роботи називалися панщиною.

Контроль знань і вмінь

Виберіть правильний варіант відповіді та запишіть у зошит.

1. Унія — це:

а) війна;	б) розрив стосунків між державами;	в) об'єднання.

2. У якому році було укладено Кревську унію?

а) в 1285 році;	б) в 1385 році;	в) в 1485 році.

3. За якого князя було проголошено Руське князівство у складі Великого князівства Литовського?

а) Ольгерда;	б) Свидригайла;	в) Казимира.

4. Люблінська унія 1569 року проголошувала об'єднання таких країн:

а) Великого князівства Литовського і Польського королівства;	б) Руського князівства і Московії;	в) Польського королівства і Кримського ханства.

5. Яку назву отримала держава внаслідок підписання Люблінської унії 1569 року?

а) Московське царство;	б) Річ Посполита;	в) Священна Римська імперія.

6. У якому році було підписано Берестейську унію?

а) в 1496 році;	б) в 1596 році;	в) в 1696 році.

7. Які церкви об'єднувалися за умовами Берестейської унії:

а) католицька і протестантська;	б) протестантська і православна;	в) православна і католицька.

8. Яку назву отримала нова церква після підписання Берестейської унії?

а) об'єднана;	б) уніатська;	в) нова.

9. Який суспільний стан був панівним у Речі Посполитій?

а) магнати й шляхта; б) купці і ремісники; в) селяни.

10. Як називалася примусова робота селян у панському господарстві?

а) воєнщина; б) шляхетчина; в) панщина.

11. Що змінилося на українських землях після їх входження до складу Речі Посполитої?

12. Чому в Україні почали виникати православні братства?

Перевірте свої вміння

1. Визначте століття, у якому було засновано Річ Посполиту.
2. Полічіть, скільки років минуло від часу охрещення Русі (988 рік) до підписання Берестейської унії.
3. Користуючись картою, випишіть назви українських міст, які ввійшли до складу Речі Посполитої.

Розділ IX. Кримське ханство

§52. Суспільно-політичний устрій Кримського ханства

Частиною сучасної України є Автономна Республіка Крим. Вивчаючи матеріали цього розділу, ви дізнаєтеся про народи, які населяли територію Криму в давнину, суспільно-політичний устрій Кримського ханства. Ознайомитеся з побутом, звичаями, віруваннями кримських татар тощо.

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся про утворення Кримського ханства та його суспільно-політичний устрій.

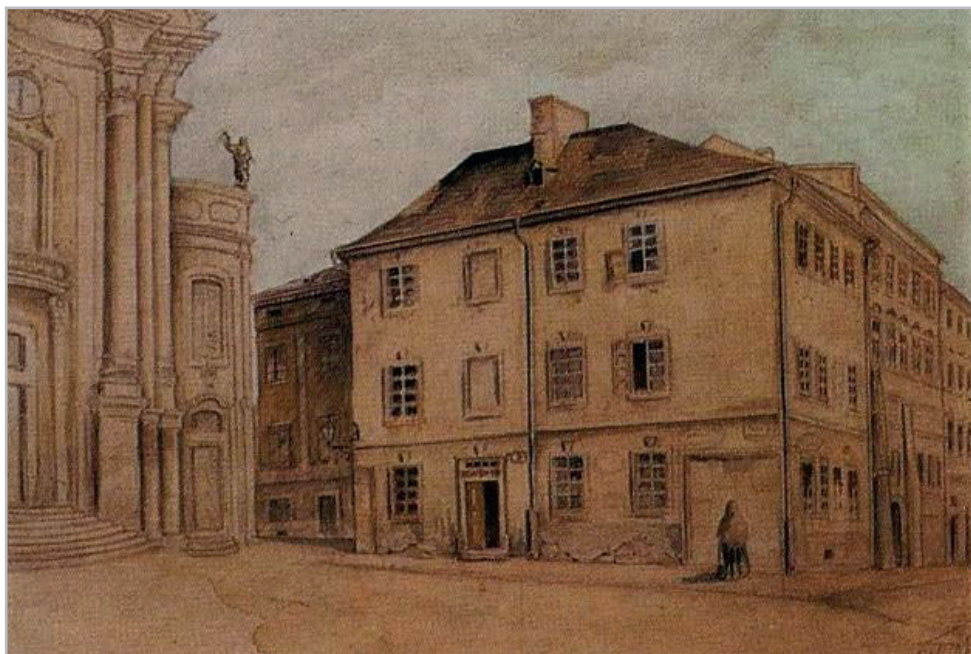

Кримські татари і мулла
(картина Г.-Ф. Паулі)

З давніх часів Крим населяли різні народи: греки, євреї, вірмени, половці та інші. У XIII (13) столітті монголи захопили багато земель. У **1239** році вони завоювали Крим, який став частиною монгольської держави — **Золотої Орди**.

Більшість населення Криму розмовляло тюркською мовою та сповідувало **іслам**. Монголи також були тюркомовними мусульманами. Поступово народи зливалися, а їхній побут, звичаї, культура стали єдиними. Так утворився **кримськотатарський** народ.

У **1449** році кримські татари створили власну державу —

Ханський палац в Бахчисарай (картина К. Боссолі)

Кримське ханство. Очолив державу нащадок Чингісхана — **Хаджі Гірей**. Столицею Кримського ханства стало місто-фортеця **Чуфут-Кале**, згодом — **Бахчисарай**.

Самостійним Кримське ханство було недовго. У **1478** році кримські татари потрапили в залежність від турецької держави — Османської імперії. А кримський хан визнавав над собою владу турецького султана. На території Криму були побудовані турецькі фортеці.

Керував Кримським ханством **хан**. Він карбував монети, здійснював судочинство, підтримував дипломатичні зв'язки з іншими країнами, надсилав кримськотатарське військо на допомогу турецькому султану в разі потреби.

Хаджі Гірей

Монета (акче) Хаджі Гірея

Ханський палац, м. Бахчисарай (сучасний вигляд)

За непослух турецький султан міг замінити хана на більш покірного.

Допомагали хану управляти державою **беї** (князі), **темники** (військові командири), **мурзи** (впливові люди, великі землевласники). Найважливіші справи вирішувалися на державній раді — **дивані**.

Основу господарства Кримського ханства становило кочове скотарство, землеробство, ремесла та торгівля із сусідами. Кримські татари були вільними, сплачували податки й виконували

Засідання дивану — державної ради

Интер'єр Ханського палацу в Бахчисараї (сучасний вигляд)

військову повинність. Це войовничий народ, який неодноразово здійснював військові походи на сусідів. Кримські татари спустошували й українські землі, знищували міста і села та забирали в полон місцевих жителів. Бранців продавали на невільничих ринках у рабство. Чоловіків відправляли на важкі роботи, переважно гребцями на турецькі кораблі — галери. Жінки ставали прислугою, допомагали господарям із домашніми справами. Полонених хлопчиків виховували в дусі вірності турецькому султану. Їх навчали військової справи, й вони ставали воїнами султана — **яничарами**.

У Криму часто відпускали рабів на волю за умови, якщо вони залишаться жити в Кримському ханстві. Вивчивши мову, прийнявши іслам і одружившись з місцевими мешканцями, вони змішувалися з корінним населенням.

Яничари (картина Л. Вітса)

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ !

Іслам — одна з найпоширеніших світових релігій, яка закликає вірити в єдиного Бога, ангелів, пророків і послані ними небесні книги. Засновником ісламу вважається пророк Магомет.

Мусульмани — люди, які сповідують іслам.

Золота орда — держава монголів.

Кримські татари — корінний народ Криму.

Кримське ханство — держава кримських татар.

Бахчисарай — столиця Кримського ханства.

Хан — керівник Кримського ханства.

Диван — державна рада при кримському хані.

Галера — турецьке судно.

Яничар — воїн турецького султана.

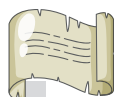
1239 рік — завоювання монголами Криму.

1449 рік — утворення Кримського ханства.

ІМЕНА

Хаджі Гірей — засновник Кримського ханства.

З історичних джерел

Опис кримських татар німецьким ученим Тунманом

Вони переважно середнього зросту, але при цьому мають чудову, правильну статуру; на обличчях читається чесність і добродушність. Вони цінують людяність і громадські чесноти. Вони прості й легковірні, смиренні, привітні, послужливі й тямущі. Вони обдаровані природним розумом, що робить їх здібними до освіти. Більш здатні з них намагаються перевершити один одного ввічливістю і добрим вихованням. Вдягаються чисто й акуратно, а якщо мають кошти — розкішно. Вони надзвичайно гостинні й діляться всім, що мають, з мандрівником, незалежно від його релігії.

ЗАПИТАННЯ

1. У якому році монголи захопили Крим?

2. Яку віру сповідувала більшість населення Криму?
3. У якому році кримські татари створили власну державу — Кримське ханство?
4. Хто заснував Кримське ханство?
5. Яке місто стало столицею Кримського ханства?
6. Хто допомагав хану управляти державою?
7. Чим займалися кримські татари?
8. Якою була доля невільників, захоплених кримськими татарами?

ЗАВДАННЯ

1. Вирахуйте, скільки років минуло від часу захоплення монголами Криму до створення Кримського ханства.
2. Визначте століття, в якому було утворено Кримське ханство.
3. Полічіть, скільки повних століть минуло від часу утворення Кримського ханства до цього року.

ЦІКАВО ЗНАТИ

У засновника Кримського ханства Хаджі Гірея був свій родовий знак — **тамга**. Цей знак став символом ханської влади, а пізніше — гербом кримських татар.

Тамга дуже схожа на перевернутий український тризуб. Дослідники достеменно не знають, що вона символізує. Одні вважають, що вона означає ваги — символ справедливості. Інші вбачали знак триєдності часу: «Минуле — Сьогодення — Майбутнє» під заступництвом вічного Неба. Дехто вбачав у тамзі стилізоване зображення орла. Існують і інші варіанти пояснення значення тамги.

Тамга

§53. Заняття та побут кримських татар

На минулому уроці ви дізналися про утворення Кримського ханства та його суспільно-політичний устрій. Пригадайте, у якому році монголи захопили Крим. Яку віру сповідувала більшість населення Криму? У якому році кримські татари створили власну державу — Кримське ханство? Хто заснував Кримське ханство? Яке місто стало столицею Кримського ханства? Хто допомагав хану управляти державою? Чим займалися кримські татари? Якою була доля невільників, захоплених кримськими татарами?

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся про заняття та побут кримських татар.

Природа Кримського ханства була різноманітною. Його територію омивали Чорне та Азовське моря. На узбережжі були лісисті гори, а на півночі простягалися степові простори.

Населення Кримського ханства поділялося на дві частини. Одні вели осілий спосіб життя, інші — кочовий. На південному березі

Кримське ханство

Татари, що мандрують степом (картина К. Боссолі)

кримські татари будували двоповерхові будинки. На першому поверсі зберігали речі домашнього вжитку та запаси продуктів. На другому поверсі розташовувалися житлові кімнати. У передгірних районах споруджували одноповерхові житла.

Осілі татари вирощували фрукти та овочі, виноград, льон. Тримали пасіки, торгували медом. На основі меду робили східні солодоші. Свої поля засівали переважно пшеницею, просом і ячменем.

Будинок кримських татар (картина К. Боссолі)

Бахчисарайська площа (картина К. Боссолі)

Татарський хлопчик-пастух
(картина Є. Маркова)

У Криму завжди цінувалася вода. Місцеві жителі були майстрами копання колодязів та зрошування садів і виноградників на схилах гір.

Кримські татари були хорошими ремісниками. Виготовляли тканини, посуд, вироби з металів. Славилися татарські кинджали та вишитий золотом одяг і головні убори.

Ті, хто мешкали біля моря, займалися рибальством. Свіжу, солону та сушену рибу продавали на ринках Кримського ханства та сусідніх країн. У горах рубали ліс для будівництва кораблів. У Криму видобували незліченну кількість солі й продавали до різних країн.

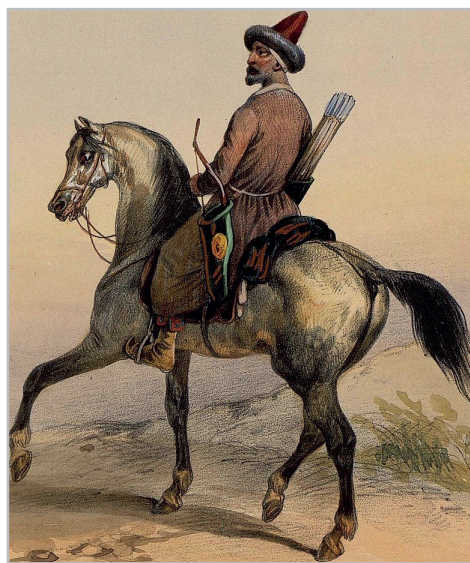
У степовій частині Кримського ханства люди вели кочовий спосіб життя. Випасали стада овець і табуни коней. Торгували м'ясом, шкірою та вовною. Також вирощували пшеницю. Земле-

Кафа (картина К. Боссолі)

робство в кочовиків було особливим. Татари навесні засівали пшеницею ділянку землі та йшли далі випасати худобу. Повертаючись восени з далеких пасовищ, збирали дозріле зерно. Урожай був невеликий, але кочові татари засівали великі площі, тому зерна вистачало.

Регулярного війська в Кримському ханстві не було. Але майже кожний чоловік із дитинства навчався військової справи. За потреби місцеві керівники — беї — збирали народ у похід. Кримськотатарське військо було кінним, швидко з'являлося і швидко зникало. Воїни були дисциплінованими й витривалими. Уміли добре маскуватися й прекрасно знали степ, що допомагало їм перемагати в битвах.

Кримськотатарський воїн

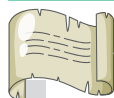
Кримські татари неодноразово робили набіги на сусідні землі, грабували та брали в полон людей. Бранців продавали на невольничих ринках. Найбільший невольничий ринок був у місті **Кафі** (сучасне місто Феодосія).

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ !

Бей — вождь, воєначальник, керівник регіону.

Ясир — бранці, полонені, яких захоплювали кримські татари під час нападів на сусідні землі.

Кафа — місто в Криму з найбільшим ринком невольників.

3 історичних джерел

Михалон Литвин у книзі «Про звичаї татар, литовців і московитів» про продаж невольників (середина XVI (16) століття)

Таке відбувається по всіх містах на Таврійському півострові, а надто в Кафі. Там цілі гурти отих бездольних невольників одганяються з базару просто на кораблі. Це є не місто, а зажерлива пірва, що п'є нашу кров...

Ринок невольників

ЗАПИТАННЯ

1. Який спосіб життя вели мешканці Кримського ханства?
2. Які будинки зводили кримські татари в приморських районах Криму?

3. Чим займалися осілі кримські татари?
4. Якими ремеслами займалися кримські татари?
5. Чим займалися татари-кочівники?
6. У чому полягала особливість землеробства в кочівників?
7. Яким було військо у кримських татар?
8. Чому кримські татари робили набіги на сусідні землі?
9. Де продавали невільників у Криму?

ЗАВДАННЯ

1. Випишіть види занять кримських татар.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Серед кримських татар були ті, які вели кочовий спосіб життя. Це, зокрема, ногайці. Свій початок вони беруть від імені давнього хана **Ногай**. У них було своє державне утворення — Ногайська орда. Частина з них перекочувала на захід — у степи Кримського ханства й визнали його владу.

Ногайці вели кочовий спосіб життя й намагалися триматися відособлено від осілих кримських татар. Вони були войовничими й неодноразово організовували походи на українські та інші землі з метою грабунку, наживи й взяття людей у полон (ясир) для подальшого продажу на невільничих ринках.

Лише через кілька століть ногайцям вдалося осісти й змішатися з рештою кримських татар.

Ясир (картина А. Піотровського)

§54. Вірування кримських татар

На минулому уроці ви дізналися про заняття та побут кримських татар. Пригадайте, який спосіб життя вели мешканці Кримського ханства. Які будинки будували кримські татари в приморських районах Криму? Чим займалися осілі кримські татари? Якими ремеслами займалися кримські татари? Чим займалися татари-кочівники? У чому полягала особливість землеробства в кочівників? Яким було військо в кримських татар? Чому кримські татари робили набіги на сусідні землі? Де продавали невільників у Криму?

Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся про вірування кримських татар.

Більшість жителів Кримського ханства були кримськими татарами. Вони сповідували **іслам**. Слово «іслам» означає смирення, сумирність, упокорення єдиному Богу і його волі. Людей, які сповідують іслам, називають **мусульманами**.

Кожен мусульманин повинен 5 разів на день здійснити молитву у визначений час. Молитва — це слова, звернені до Бога. Перш ніж помолитися мусульманин повинен відмовитися від поганих думок і помислів, образ, гніву тощо. Також перед молитвою мусульманин повинен мати чисте тіло, одяг, взуття, житло тощо.

Молилися кримські татари у своїх храмах — **мечетях**. Перед входом у мечеть мусульмани знімають взуття. Жінки покривають голову хустками. Головною книгою у мусульман є **Коран**. Мусульмани вірять, що в Корані записано повчання Бога, яке він відкрив пророку **Мухамеду**.

Молитва в степу

Мусульмани під час молитви (картина Ж.-Л. Жером)

Кочові татари, які випасали коней і овець, не мали можливості молитися в мечетях. Вони робили це в степу — посеред природи. Молитва не зараховувалася, якщо вона була перервана.

Кримські татари як мусульмани сплачували милостиню, допомагаючи бідним і нужденним. Також пожертвування кримських татар ішли на викуп мусульман із рабства, для допомоги мусульманам-мандрівникам тощо.

Кримські татари дотримувалися посту. Протягом місяця Рамадан вони утримувалися від їжі, всякого пиття і будь-яких задоволень від світанку до настання темряви. Під час посту намагалися зробити якнайбільше добрих справ.

Мечеть Муфті-Джамі (Кафа, нині місто Феодосія)

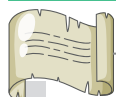
Мечеть хана Узбека — найстаріша мечеть Криму, збудована 1314 року

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ !

Мечеть — це місце для молитви і богослужіння, молитовний дім у мусульман.

Коран — Святе Письмо для мусульман; одкровення від Бога (Аллаха).

Рамадан — місяць обов'язкового посту для мусульман.

| 3 історичних джерел |

Із Сури ат-Тавба Корану про призначення милостині мусульман

Пожертвування призначені для жебраків і бідних, для тих, хто займається їх збиранням та розподілом, і для тих, чиї серця хочуть завоювати, для викупу рабів, для боржників, для витрат на шляху Аллаха та для мандрівників. Такий припис Аллаха. Воістину, Аллах — Знаючий, Мудрий.

ЗАПИТАННЯ >

1. Який народ складав більшість у Кримському ханстві?
2. Що означає слово «іслам»?
3. Як називають людей, які сповідують іслам?

4. Скільки разів на день мусульманин повинен здійснювати молитву?
5. Що таке молитва?
6. Як називаються храми в мусульман?
7. Як називається головна книга в мусульман?
8. Де молилися кочові кримські татари?
9. На які потреби йшла милостиня кримських татар?
10. Як постували кримські татари?

ЗАВДАННЯ

1. Намалюйте в зошиті прапор кримськотатарського народу.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Згідно з Кораном, кожний мусульманин повинен відвідати святе місто — Мекку. Паломництво в ісламі називається **хадж**. Паломники одягають спеціальне біле вбрання, яке називається іхрам. Іхрам — це два шматки білої тканини. Чоловіки знімають із себе зшитий одяг і одягають іхрам. Одним шматком тканини вони повинні закривати тіло від шиї до стегон, а другим — від поясу до ступнів ніг. Жінки обгортали себе цими двома шматками тканини зверху свого щоденного одягу.

Одягнувши іхрам, паломник вигукував: «Так, я тут, Господи, я тут. Немає нікого, рівного Тобі. Так, я тут».

Під час хаджу паломники не повинні сваритися, обманювати, ображати інших. Не можна навіть вбивати комах на власному тілі. Не дозволяється обрізати нігті, потирати й чухати власне тіло, зламувати гілки дерев, косити траву.

Люди, які здійснили хадж, мають право носити зелену чалму. Такі віряни мають почесне звання «хаджи» або «хаджія».

Узагальнення до розділу «Кримське ханство»

У **1449** році кримські татари створили власну державу — **Кримське ханство**. Засновником держави був хан **Хаджі Гірей**. Столицею Кримського ханства було місто **Бахчисарай**. Самостійним Кримське ханство було недовго. У 1478 році кримські татари потрапили в залежність від турецької держави — Османської імперії. Кримський хан визнавав над собою владу турецького султана.

Керував Кримським ханством **хан**. Він карбував монети, здійснював судочинство, підтримував дипломатичні зв'язки з іншими країнами, за потреби надсилав кримськотатарське військо на допомогу турецькому султану. За непослух турецький султан міг замінити хана на більш покійного.

Населення Кримського ханства поділялося на дві частини. Одні вели осілий спосіб життя, інші — кочовий. Осілі татари вирощували фрукти та овочі, виноград, льон. Тримали пасіки, торгували медом. На основі меду робили східні солодоші. Свої поля засівали переважно пшеницею, просом і ячменем. Виготовляли тканини, посуд, вироби з металів.

Ті, хто мешкали біля моря, займалися рибальством. Свіжу, солону та сушену рибу продавали на ринках Кримського ханства та сусідніх країн. У горах рубали ліс для будівництва кораблів. У Криму видобували незліченну кількість солі й продавали до різних країн.

У степовій частині Кримського ханства люди вели кочовий спосіб життя. Випасали стада овець і табуни коней. Торгували м'ясом, шкірою та вовною.

Регулярного війська в Кримському ханстві не було, але майже кожний чоловік із дитинства навчався військової

справи. За потреби місцеві керівники — беї — збирали народ у похід. Кримськотатарське військо було кінним, швидко з'являлося і швидко зникало. Воїни були дисциплінованими й витривалими. Вміли добре маскуватися й дуже добре знали степ, що допомагало їм перемагати в битвах.

Кримські татари неодноразово робили набіги на сусідні землі з метою пограбування та взяття в полон людей. Бранців продавали на невільничих ринках. Найбільший невільничий ринок був у місті **Кафі** (сучасне місто Феодосія). Полонених чоловіків відправляли на важкі роботи, переважно гребцями на турецькі кораблі — галери. Жінки ставали прислугою, допомагали господарям з домашніми справами. Полонених хлопчиків виховували в дусі вірності турецькому султану. Їх навчали військової справи й вони ставали воїнами султана — **яничарами**.

У Криму часто рабів відпускали на волю за умови, якщо вони залишаться жити в Кримському ханстві. Вивчивши мову, прийнявши іслам і одружившись з місцевими мешканцями, вони змішувалися з корінним населенням.

Кримські татари — мусульмани. Вони моляться в мечетях. А якщо поблизу немає храму, то звертаються до Бога посеред природи — у степу. Перш ніж помолитися мусульманин повинен відмовитися від поганих думок і помислів, образ і гніву.

Контроль знань і вмінь

Виберіть правильний варіант відповіді та запишіть у зошит.

1. Кримське ханство було утворено в:

а) 1349 році;	б) 1449 році;	в) 1549 році.

2. Першим правителем Кримського ханства був:

а) Чингісхан;	б) Батухан;	в) хан Хаджі Гірей.

3. Столицею Кримського ханства було місто:

а) Бахчисарай;	б) Кафа;	в) Сімферополь.

4. Керівником Кримського ханства був:

а) князь;	б) бей;	в) хан.

5. Кримське ханство потрапило в залежність від Османської імперії у:

а) 1478 році;	б) 1878 році;	в) 1978 році.

6. Осілі кримські татари займалися:

а) землеробством, садівництвом, ремеслами;	б) скотарством;	в) кораблебудуванням.

7. Кочові татари займалися:

а) землеробством, садівництвом, ремеслами;	б) скотарством;	в) кораблебудуванням.

8. Найбільший ринок невольників у Криму був у місті:

а) Бахчисарай;	б) Кафа;	в) Сімферополь.

9. Яничарами називали:

а) воїнів турецького султана;	б) кухарів турецького султана;	в) рибаків турецького султана.

10. Провідною релігією у Кримському ханстві було:

а) християнство;	б) юдаїзм;	в) іслам.

Перевірте свої вміння

1. Визначте століття, у якому було утворено Кримське ханство.
2. Полічіть, скільки років минуло від часу виникнення Кримського ханства до наших днів.
3. Користуючись картою, визначте, у якій частині України були розташовані землі Кримського ханства.

Узагальнення до курсу

Перші люди на нашій планеті з'явилися декілька мільйонів років тому. А на території сучасної України — **близько 1 мільйона років тому**. Первісні люди в пошуках їжі пересувалися з місця на місце, тобто вели кочовий спосіб життя. Щоб вижити, вони займалися збиральництвом, полюванням і рибальством. Вполювати велику тварину було складно й небезпечно. Тому первісні люди збиралися великими гуртами, робили засідки та пастки.

Життя первісних людей змінилося, коли вони навчилися користуватися вогнем. На вогні готували їжу, грілися біля багаття, вогнем відганяли диких тварин. Також людям вдалося приручити тварин: собак, овець, кіз, корів, коней, свиней та птицю. Заняття скотарством забезпечувало людей м'ясом, молочними продуктами, яйцями, шкірою, вовною та пір'ям.

Землеробство забезпечило людям необхідну рослинну їжу. Первісні люди вирощували просо, пшеницю, жито, ячмінь, горох, часник, цибулю.

Поступово зароджувалися мова, звичаї і традиції. Люди об'єднувалися в племена. На території України мешкали племена східних слов'ян. Керував племенем **князь**. Важливі питання вирішували на загальному зібранні — **вічі**. Східні слов'яни будували свої поселення на пагорбах, поруч з річками, озерами, біля боліт, ярів і лісів. Водойми, непрохідні болота й ліси були чудовим природним захистом від ворогів та джерелом їжі. Найбільшими містами східних слов'ян були **Київ, Чернігів, Іскоростень, Галич** та інші.

Наші предки були язичниками — вірили в багатьох богів, які керували сонцем, вітром, громом, блискавками тощо. Слов'яни виготовляли з дерева або з каменю зображення цих богів — ідолів, молилися їм та приносили жертви.

Перша держава, яка виникла у східних слов'ян, називалася **Русь**. Її засновником став князь **Олег**. У **882** році він захопив Київ, а потім підкорив інші племена: сіверян, древлян, радимичів тощо. Підлеглі племена платили князю данину, а він зі своїм військом захищав їхні землі від ворожих набігів.

Першими київськими правителями були **Ігор, Ольга, Святослав, Володимир і Ярослав Мудрий**. Князь Володимир прийняв християнство, і з **988** року розпочав **хрещення Русі-України**. За його князювання було збудовано перший кам'яний храм — Десятинну церкву. Продовжив справи батька Ярослав Мудрий. Він зміцнив укріплення Києва, збудував Софій-

ський собор, організував переклад і переписування книг, започаткував літописання, будував школи, храми, заснував бібліотеку.

У цей час розвивається ковальство, гончарство, столярство та інші ремесла. Активно торгують купці. За кордон східні слов'яни вивозили хутро, віск, мед, шкіру, зброю, прикраси. Іноземні купці ввозили до Київської держави дорогі тканини, посуд, олію, вино, фрукти, ремісничі вироби, прянощі, книги, предмети церковного вжитку тощо. У цей час з'явилися перші гроші — гривни. А дещо пізніше розпочалося карбування монет зі срібла й золота.

За часів Русі розвивається архітектура: християнські церкви і монастирі вже будують з каменю і цегли. Попри майже тисячолітній проміжок часу, деякі з них вціліли. Їх можна побачити в Києві, Чернігові та інших містах України.

У другій половині XI (11) століття у Русі послабилася влада київського князя. Місцеві князі — удільні правителі — почали боротьбу між собою. Вони здійснювали походи на Київ, щоб захопити владу. Це сприяло роздробленню руських земель, зубожінню населення, набігам сусідніх кочових племен.

Державність відроджується на західних землях Русі-України з утворенням **Волинсько-Галицької держави**. Її заснував у 1199 році волинський князь **Роман Мстиславович**. Волинсько-Галицька держава простягалася від Карпатських гір і Дунаю до Дніпра та від Прип'яті до Чорного моря. До цієї держави входив і Київ. Наступники Романа Мстиславовича — князі **Данило Галицький** і його брат **Василько** — правили дружно і примножили славу цього краю. Вони успішно боролися з загарбниками, укріплювали фортеці та засновували нові міста.

Нові випробування випали на долю наших предків із появою монголів. Попри героїчну оборону русичів, монголи протягом **1239–1241** років захопили всі землі Русі-України. Після себе кочовики залишали згарища, сльози й тіла загиблих воїнів. Ті, хто залишилися живими, повинні були визнати владу монгольського хана та платити йому данину.

Волинсько-Галицька держава менше залежала від монголів, ніж інші підкорені землі Русі. Ця держава існувала до 1340 року. Зі смертю Юрія II Болеслава закінчується династія Романовичів. Протягом наступних років територія Волинсько-Галицької держави була загарбана й поділена між сусідніми країнами — Литвою, Угорщиною і Польщею. Найбільш успішно у цьому протистоянні виявилася Литва. Поступово до складу Литви

відійшли Волинь та Чернігово-Сіверщина. А після перемоги литовсько-українського війська у **1362** році над монголами до Великого князівства Литовського були приєднані Київщина, Поділля та Переяславщина.

Українці сприймали литовців як визволителів від монгольського іґа. Литовці не змінювали українських порядків і звичаїв, тому наші предки не вели боротьби з литовцями і визнавали їхню владу.

У **1569** році було підписано **Люблінську унію**: Польща і Литва (з українськими землями) об'єдналися в одну державу — **Річ Посполиту**. Відтоді більшість українських земель відійшла польським шляхтичам. Вони зневажали все українське, презирливо ставилися до віри, мови, традицій і звичаїв українців. Поляки закріпачили селян і змусили їх відбувати панщину. Українцям заборонялося посідати державні посади та навчатися в університетах Речі Посполитої.

Щоб примирити поляків і українців та підпорядкувати православних українців Папі Римському, у **1596** році було оголошено **Берестейську унію**. Так православна і католицька церкви об'єднувалися в одну — **уніатську**. Більшість українців у той час вороже сприйняли нововведення. На захист інтересів православ'я стали **братства**. Вони будували православні храми, відкривали школи з українською мовою навчання, засновували книгодрукарні та бібліотеки, будували лікарні, влаштовували приtulки і допомагали нужденним.

На півдні сучасної України в **1449** році кримські татари створили власну державу — **Кримське ханство** — зі столицею у місті **Бахчисарай**. Засновником держави був хан **Хаджі Гірей**. Населення Кримського ханства поділялося на дві частини. Одні вели осілий спосіб життя, інші — кочовий. Осілі татари займалися землеробством, мали пасіки, торгували медом. З меду робили солодоші. Виготовляли тканини, посуд, вироби з металів, видобували сіль. У степовій частині Кримського ханства кочові татари випасали стада овець і табуни коней. Торгували м'ясом, шкірою та вовною.

Кримські татари неодноразово здійснювали набіги на сусідні землі, грабували та брали в полон людей. Бранців продавали на невільничих ринках. Найбільший невільничий ринок був у місті **Кафі** (сучасне місто Феодосія). Полонених чоловіків відправляли на важкі роботи, переважно гребцями на турецькі кораблі — галери. Жінки ставали прислугою, допомагали господарям з домашніми справами. Полонених хлопчиків виховували вірними турецькому султану. Їх навчали військової справи й вони ставали воїнами султана — яничарами.

Контроль знань і вмінь

Виберіть правильний варіант відповіді та запишіть у зошит.

I варіант

1. Період життя первісних людей, коли вони виготовляли інструменти з каменю, називається:

а) паперовим віком;	б) залізним віком;	в) кам'яним віком.

2. Князь — це:

а) воїн;	б) правитель;	в) хлібороб.

3. Ідол — це:

а) зображення бога в книзі;	б) зображення бога, виготовлене з дерева або каменю;	в) зображення бога на полотні.

4. Русь-Україну було охрещено за часів князя:

а) Святослава Хороброго;	б) Володимира Великого;	в) Ярослава Мудрого.

5. Письмо для слов'ян розробив:

а) Ярослав Мудрий;	б) Кирило і Мефодій;	в) митрополит Іларіон.

6. Міжусобні війни — це:

а) війни з іноземними загарбниками;	б) війни між руськими князями за збільшення володінь;	в) війни з повстанцями.

7. Монголи захопили Київ у:

а) 1223 році;	б) 1232 році;	в) 1240 році.

8. Заснував Волинсько-Галицьку державу:

а) Данило Галицький;	б) Роман Мстиславович;	в) Лев Данилович.

9. Волинсько-Галицька держава існувала:

а) з 1199 року по 1238 рік;	б) з 1199 року по 1264 рік;	в) з 1199 року по 1340 рік.

II варіант

1. Оберіть назву знаряддя праці первісної людини:

а) лопата;	б) ручне рубило;	в) ніж.

2. Віче — це:

а) зібрання племені для вирішення важливих питань;	б) зібрання племені для святкування визначної події;	в) зібрання племені для поховання померлого.

3. Який князь заснував Київську державу?

а) Ігор;	б) Святослав;	в) Олег.

4. Русь-Україну було охрещено в:

а) 988 році;	б) 1088 році;	в) 1988 році.

5. Перший давньоруський літопис називався:

а) «Слово про закон і благодать»;	б) «Ізборник»;	в) «Повість минулих літ».

6. Хто з давньоруських князів приділяв найбільше уваги боротьбі з половцями?

а) Мстислав Удатний;	б) Юрій Довгорукий;	в) Володимир Мономах.

7. Чому давньоруські князі боролися за Київ?

а) вони вважали, що потрібно зруйнувати Київ, щоб не було міжусобних війн;	б) вони вважали, що хто володіє Києвом, той володіє всією Руссю;	в) вони вважали, що Київ — це столиця держави і ним повинні керувати всі князі.

8. Волинсько-Галицька держава була утворена в:

а) 1199 році;	б) 1238 році;	в) 1303 році.

9. Які країни загарбали землі Волинсько-Галицької держави?

а) Московія;	б) Чехія і Туреччина;	в) Литва, Польща й Угорщина.

10. Битва біля річки Сині Води між литовсько-українськими військами та монголами відбулася в:

а) 1262 році;

б) 1362 році;

в) 1462 році.

11. Який суспільний стан був панівним у Речі Посполитій?

а) магнати й шляхта;

б) купці й ремісники;

в) селяни.

12. Першим правителем Кримського ханства був:

а) Чингісхан;

б) Батухан;

в) хан Хаджі Гірей.

Перевірте свої вміння

1. Визначте століття, у якому було утворено Волинсько-Галицьку державу.

2. Полічіть, скільки років минуло від часу виникнення Кримського ханства до сьогодення (з 1449 року до нашого часу).

3. Користуючись історичною картою, випишіть назви міст, які входили до складу Волинсько-Галицької держави.

Найважливіші історичні події

882 рік	Утворення Київської держави
988 рік	Хрещення Русі
1187 рік	Перша літописна згадка назви «Україна»
1199 рік	Утворення Волинсько-Галицької держави
1223 рік	Битва на річці Калці
1240 рік	Загарбання монголами Києва
1340 рік	Початок загарбання західноукраїнських земель сусідніми державами
1362 рік	Перемога литовсько-українського війська над монголами біля річки Сині Води
1362 рік	Звільнення українських земель від монгольського панування
1385 рік	Кревська унія
1449 рік	Утворення Кримського ханства
1569 рік	Люблінська унія
1596 рік	Берестейська церковна унія

Видатні діячі давньої України

Кий, Щек, Хорив — засновники Києва.

Князь Олег — засновник Київської держави.

Ігор — великий князь київський.

Ольга — велика княгиня київська.

Святослав — великий князь київський.

Володимир Великий — великий князь київський.

Ярослав Мудрий — великий князь київський.

Антоній — засновник Києво-Печерської Лаври.

Нестор Літописець — автор літописного зводу «Повість минулих літ».

Володимир Мономах — великий князь київський, автор твору «Повчання дітям».

Князь Роман Мстиславович — засновник Волинсько-Галицької держави.

Данило Галицький — князь Волинсько-Галицької держави.

Костянтин Острозький — український магнат, полководець, захисник православної віри та української культури.

Хаджі Гірей — засновник Кримського ханства.

Словник історичних понять

А

Археологи — дослідники, які вивчають стародавні предмети, знайдені під час розкопок.

Архітектура — мистецтво будівництва різноманітних споруд.

Б

Баскак — намісник монгольського хана, який збирав данину та стежив за порядком.

Батьківщина — земля батьків, інша назва України.

Бахчисарай — столиця Кримського ханства.

Бей — вождь, воєначальник, керівник регіону.

Берестяна грамота — письмовий запис на корі берези.

Билина — пісня-сказання, у якій прославляються богатирі, захисники Вітчизни.

Бійниця — вузький отвір у стіні для стрільби з ручної зброї.

Бог — згідно з віруваннями давніх людей, це могутня надприродна істота.

Бондарство — виробництво дерев'яних діжок.

Бортництво — збирання меду диких бджіл.

Боярин — великий землевласник, воїн князівської дружини, радник князя.

Братство — товариство православних українців, які відстоювали інтереси віри, української мови, прав і звичаїв.

Бронза — сплав міді та олова.

В

Вал — штучний земляний насип.

Вік — інша назва століття.

Воєвода — командир війська.

Волхв — служитель язичницьких богів.

Г

Галера — турецьке судно.

Гончар — майстер із виготовлення глиняного посуду

Гончарство — виробництво глиняного посуду.

Горн — спеціальна піч.

Град Володимира — укріплена частина Києва, збудована князем Володимиром Великим.

Грецький вогонь — зброя, яка за допомогою вогню знищувала ворога та його майно.

Гуслі — струнний музичний інструмент.

Д

Данина — податок із населення, який платили медом, воском, хутром, грошима, виробами.

Данники — селяни, які платили данину пану.

Дата — один день календаря.

Державний герб — офіційний знак держави.

Державний гімн — офіційна урочиста пісня держави.

Державний прапор — офіційний знак держави.

Десятинна церква — перша релігійна кам'яна споруда Київської держави.

Диван — державна рада при кримському хані.

Династія — керування державою правителями з одного роду.

Династичний шлюб — шлюб, що укладався між представниками правлячих династій (родин), щоб налагодити політичні відносини, закріпити союз, залагодити конфлікт або уникнути його.

Диспут — усна розмова, спрямована на переконання співбесідника.

Дитинець — найбільш укріплена частина міста, фортеця.

Дружина — постійне військо князя.

Духівництво — служителі Бога; люди, які правлять службу в церквах і монастирях.

Є

Єпархія — церковно-територіальна громада.

Єпископ — керівник єпархії.

Ж

Жертва — дар, принесений богам і духам.

З

Закон — правило поведінки, яке повинні виконувати всі мешканці держави.

Залізо — сріблясто-сірий, пластичний і ковкий метал.

Залога — військова частина.

Замок — фортеця.

Збиральництво — збирання дарів природи.

Землеробство — оброблення землі з метою отримання урожаю.

Земляки — люди, у яких спільна мала батьківщина.

Змієві вали — оборонні земляні насипи.

Знать — впливова верхівка племені, пізніше Київської держави, до якої входили князі й бояри.

Золота Орда — держава монголів.

Золоті ворота — головні ворота стародавнього Києва.

Зруб — будівля, стіни якої зібрані в певному порядку зі зрубаних та обтесаних дерев'яних колод.

Іго — влада загарбників на завойованих землях.

Ідол — зображення східнослов'янського бога, виготовлене з дерева або каменю.

Ікона — зображення Ісуса Христа, святих і подій, пов'язаних із життям Бога.

Іслам — одна з найпоширеніших світових релігій, яка закликає вірити в єдиного Бога, ангелів, пророків і послані ними небесні книги. Засновником ісламу вважається пророк Магомет.

Історики — люди, які вивчають минуле людства.

Історична карта — графічне зображення земель у різні історичні періоди.

Історичні джерела — усні, речові та писемні пам'ятки, за якими історики вивчають життя людей у минулі часи.

Історія — наука про минуле людства.

Календар — послідовний перелік днів, тижнів і місяців року.

Кам'яний вік — період в історії людства, коли переважну більшість знарядь праці виготовляли з каменю.

Капище — місце поклоніння слов'ян своїм богам.

Караван — група нав'ючених тварин, які рухаються певним маршрутом.

Католицька церква — християнська церква на чолі з Папою Римським.

Кафа — місто в Криму з найбільшим ринком невільників.

Києво-Печерська лавра — перший монастир Русі.

Кирилиця — слов'янське письмо.

Клімат — перебіг природних процесів на певній території (температура повітря, хмарність, кількість опадів, висота і стан сніжного покриву тощо).

Князь — вождь, воєначальник східнослов'янського племені, пізніше — правитель держави.

Коваль — майстер із виготовлення виробів із металу.

Ковальство — виробництво предметів із металу.

Колесо — пристрій у вигляді диска або кола зі спицями, що обертається навколо своєї осі.

Комора — будівля для зберігання зерна, іноді інших речей.

Коран — Святе Письмо для мусульман; одкровення від Бога (Аллаха).

Король Русі — титул волинсько-галицьких князів.

Кочовий спосіб життя — переселення людей з одного місця на інше.

Кравець — майстер із пошиття і ремонту одягу.

Кримське ханство — держава кримських татар.

Кримські татари — корінний народ Криму.

Кріпак — закріплений за паном селянин.

Купці — люди, які займаються торгівлею.

Л

Лавра — великий і впливовий монастир.

Литовське князівство — північний сусід Волинсько-Галицької держави, пізніше — держава, до складу якої входила більшість українських земель.

Личаки — плетене з кори дерев або шкіри взуття.

Лінія часу — умовна стрічка, на якій позначаються дати історичних подій.

Літопис — зроблений від руки послідовний запис історичних подій.

М

Магнат — великий землевласник.

Мала батьківщина — місце, де народилася і виросла людина.

Мечеть — місце для молитви і богослужіння, молитовний дім у мусульман.

Мирна угода — договір про мир між державами.

Мисливство — полювання на диких тварин і птахів.

Мито — плата за перевезення товару через кордон.

Митрополія — церковна територія, яка підпорядковувалася митрополиту.

Мідь — рожево-червоний кольоровий метал.

Міжусобні війни — війни між князями за владу або землю.

Мініатюра — малюнок у давньоруській книзі.

Мозаїка — зображення або візерунок, зроблений із різнокольорових камінців.

Молитва — слова, звернені до Бога.

Молодша дружина — рядове військо.

Монастир — релігійно-господарська організація ченців або черниць.

Монголи — кочовий народ.

Мотика — інструмент, який складається з палки і загостреного кам'яного або кістяного наконечника.

Мусульмани — люди, які сповідують іслам.

Н

Напівземлянка — житло східних слов'ян.

О

Область — територіальна частина України.

Община — об'єднання декількох родин.

Ополчення — тимчасове військо із селян і ремісників.

Осілий спосіб життя — мешкання на одній місцевості.

П

Палати — кам'яна або цегляна житлова споруда.

Пан — землевласник.

Панщина — примусова праця селян у панському господарстві.

Папа Римський — керівник католицької церкви.

Партач — майстер, який не входить до складу цеху.

Пергамент — спеціально оброблена теляча або овеча шкіра, на якій писали чорнилами.

Печеніги — кочовий народ, який мешкав на південному сході від Русі.

Пісні-плачі, голосіння — поховальні пісні, які супроводжували поховальний обряд.

Писемні пам'ятки — записи наших предків на глині, дереві, корі, папері, камені.

Плем'я — об'єднання людей, які мешкали на одній території, мали спільну мову та перебували в родинних відносинах.

Побут — повсякденне життя людей.

«Повість минулих літ» — назва літопису.

«Повчання дітям» — твір Володимира Мономаха.

Погост — укріплення, у якому постійно перебували дружинники князя.

Поділ — неукріплена частина міста навколо дитинця (фортеці), у якій мешкали ремісники й торговці.

Половці — кочовий народ.

Польське королівство — західний сусід Волинсько-Галицької держави, пізніше — держава, до складу якої ввійшла більшість українських земель.

Порок — стінобитна машина.

Предки — родичі, які жили в давні часи.

Р

Район — територіальна частина області.

Рамадан — місяць обов'язкового посту для мусульман.

Ремесло — дрібне виробництво готової продукції.

Ремісник — майстер, який власноруч виготовляв готову продукцію.

Речові пам'ятки — предмети, якими користувалися люди в давні часи.

Рів — штучно викопана глибока та широка канава (часто заповнена водою) навколо фортеці або міста.

Рід — об'єднання родичів, які володіють загальним майном і спільно займаються господарством.

Річ Посполита — об'єднана держава, до складу якої входили Польське королівство та Велике князівство Литовське (з українськими землями).

Родина — об'єднання всіх родичів.

Родовід — послідовно складений список родичів і предків.

Рубило — кам'яний інструмент із гострим ударним наконечником і потовщеним заокругленим руків'ям.

«Руська Правда» — перший писемний збірник законів Київської держави.

Руське князівство — частина Великого князівства Литовського, яка складалася переважно з білоруських та українських земель.

Руське королівство — західноєвропейська назва Волинсько-Галицької держави.

С

Сажа — чорний залишок від диму.

Священник — людина, яка виконує священні обряди, відправляє богослужіння у церкві.

Середньовіччя (Середні віки) — період історії від V (5) століття до кінця XV (15) — початку XVI (16) століть, тобто історичні події, які відбулися 500–1500 років тому.

Сім'я — об'єднання найближчих родичів, які спільно проживають в одній оселі.

Сіно — висушена трава.

Скоморох — давньоруський актор.

Скотарство — догляд за сільськогосподарськими тваринами.

Службові селяни — селяни, які працювали в панському маєтку.

Смерди — вільні селяни.

Собор — головна церква міста чи монастиря.

Софійський собор — головна церква стародавнього Києва.

Старійшина — найстарша й поважна людина в сім'ї, яка керувала веденням господарства.

Старша дружина — привілейована частина війська, яка складалася з бояр.

Столиця — головне місто держави.

Століття — сто років.

Столяр — майстер із виготовлення меблів, дверей, вікон тощо.

Східні слов'яни — предки українців, росіян і білорусів.

Т

Теслярство — спорудження дерев'яних будівель, виготовлення простих меблів.

Тисячоліття — тисяча років.

Тіун — князівський управитель територій або господарств.

Ткацтво — виготовлення тканин.

Торговий шлях — маршрут пересування торговельного каравана.

Торжище — давньоруський ринок.

Тризна — поминки.

Тризуб — герб князя Володимира, пізніше назва українського герба.

Тумен — десятитисячне монгольське військо.

Тяглові селяни — селяни, які не могли заплатити данину пану й були змушені відбувати панщину.

У

Уділ — дрібна територія князівства у Русі.

Удільне князівство — територіальні володіння місцевих князів.

Україна — назва нашої країни.

Українці — народ, мешканці України.

Умовні позначення — знаки, які вказують на історичну подію на карті (битву, виникнення міста, кордон, військовий похід, торговий шлях тощо).

Уніатська церква — релігійна організація, яка виникла внаслідок об'єднання православної та католицької церков.

Унія — об'єднання.

Урядник — чиновник.

Усна народна творчість — твори, які виконували усно й передавали з покоління в покоління.

Усні пам'ятки — твори, які передавали усно від одного покоління до іншого.

Ф

Фільварок — панське багатогалузеве господарство.

Фортеця — укріплена споруда.

Фреска — малюнок фарбою по вологій штукатурці.

Х

Хан — правитель у кочових племенах.

Хліборобство — вирощування зернових культур (рослин), з яких виготовляють хліб.

Хороми — двоповерхова (іноді триповерхова) дерев'яна житлова споруда.

Хрест — символ християнської віри.

Хрестовий похід — похід лицарів-хрестоносців на ворога.

Християнство — це релігія, заснована на вірі в єдиного Бога, творця неба і землі.

Ц

Церква (храм) — споруда, у якій відбуваються богослужіння.

Цех — об'єднання майстрів одного фаху.

Цехмістр — виборний керівник цеху.

Ч

Частокіл — стіна з вертикально вкопаних загострених дерев'яних колод.

Челядь — прислуга князя або бояр.

Челядь, холопи — залежні люди, прислуга.

Ченці — мешканці монастиря.

Чингісхан — великий хан монголів.

Ш

Шляхта — дрібне й середнє панство.

Ю

Юрта — розбірне житло кочових племен.

Я

Язичництво — віра древніх слов'ян у існування багатьох богів.

Яничар — воїн турецького султана.

Ясир — бранці, полонені, яких захоплювали кримські татари під час нападів на сусідні землі.

Ярлик — спеціальна грамота монгольського хана.

Ярмарок — захід, на якому купують і продають товари.

Навчальне видання

КОСЕНКО Юрій Миколайович

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Підручник

**для осіб з особливими освітніми потребами (F 70)
7 клас**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

У підручнику використано матеріали з вільних інтернет-джерел

Художник Вікторія Дунаєва

Редактори Інна Криворук, Інна Черкез

Коректор Оксана Колодій

Дизайн та верстка Анни Андрєєвої

Формат 70×100 / 16. Ум.-друк. арк. 23,32. Обл.-вид. 22,00.

Тираж 12 168 прим. Зам. № 1801.

Видавець і виготовлювач МПП «Букрек»,

вул. Радіщева, 10, м. Чернівці, 58000.

Тел.: (0372) 55-29-43, +38 066 400 87 05. E-mail: info@bukrek.net.

Сайт: www.bukrek.net

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єкта видавничої справи ЧЦ № 1 від 10.07.2000 р.